

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA KLASICKÉ FILOLOGIE

Reflexe environmentálních problémů v římské literatuře

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Autor práce: Miroslav Morcinek
Vedoucí práce: Doc. PhDr. Lubor Kysučan, PhD.

2013

PALACKÝ UNIVERSITY OLOMOUC
PHILOSOPHICAL FACULTY
DEPARTMENT OF CLASSICAL PHILOLOGY

The Reflections of Environmental Problems in Roman Literature

THESIS

Author: Miroslav Morcinek
Supervisor: Doc. PhDr. Lubor Kysučan, PhD.

2013

ABSTRAKT

Tématické zaměření práce stojí na pomezí environmentální historie a klasické filologie. Autor ve své práci analyzuje díla vybraných římských spisovatelů: Vergiliova Georgika, Senekovy *Naturales quaestiones*, *Naturalis historia* Plinia Staršího, Dopisy Plinia Mladšího a Juvenalovy Satiry. Hlavním cílem je prozkoumat, jakým způsobem a do jaké míry jsou v římské literatuře zastoupena environmentální témata. Autor soustřeďuje svou pozornost na problémy životního prostředí a živelné pohromy, a vyzvedává z textu všechny pasáže, které s daným tématem souvisejí. Výběr spisovatelů je orientován na nejslavnější reprezentanty římské literatury a spojuje v sobě dvě další kritéria: vyváženě pokrýt širokou škálu literárních forem a vybrat zároveň ta díla, kde je zkoumaná problematika ve větší míře přítomna.

Zabývat se environmentálními problémy je jedním z důležitých aspektů moderní euromarické civilizace a autor reaguje na trend srovnávat tuto civilizaci s antickým světem. Dochází k závěru, že ačkoliv se i římská říše potýkala s problémy životního prostředí, není to v římské literatuře reflektováno v očekávané míře. Zpravidla se badatel setkává se stručnými zmínkami a narážkami, které se ztrácejí v záplavě ostatního textu. Environmentální problémy paradoxně nejvíce reflektují nevědecká díla: Dopisy Plinia Mladšího a Juvenalovy Satiry. Nejdelší souvislé pasáže týkající se hledané problematiky najdeme u Plinia Mladšího: popis bouřlivého počasí a záplav na Tibeře a známé líčení erupce Vesuvu. Juvenális zase nejvíce ze všech odráží životní podmínky v Římě a jako jediný z vybraných spisovatelů označuje za viníka environmentálních problémů člověka. U ostatních spisovatelů jsou environmentální problémy vnímány jako rozmary přírody, které je třeba umět předvídat, abychom předešli ztrátám na zemědělské úrodě (Vergilius), nebo jako kuriozity, které se vymykají běžnému řádu (Seneca, Plinius Starší). Navzdory tomu autor prezentuje literaturu jako důležitý pramen pro poznání vztahu člověka a přírody v antice a dává podněty k rozšiřujícímu výzkumu, jak směrem k řecké literatuře, tak ke komparaci s literaturou pozdějších epoch lidských dějin.

ABSTRACT

Thematically this thesis stands on the borderline between environmental history and classical philology. The author of the thesis analyses the works of selected Roman writers: *The Georgics* by Vergil, *Naturales Quaestiones* by Seneca, *Naturalis Historia* by Pliny the Elder, *Letters* by Pliny the Younger, and *Satires* by Juvenal. The aim of the thesis is to investigate how and to what extent environmental topics are presented in Roman literature. The author directs his attention to environmental problems and natural disasters and points out all passages that refer to them. The choice of writers is aimed at the most famous representatives of Roman literature, and combines two criteria: to cover a wide range of literary forms and to choose those works which deal with the topic in wider measure.

Dealing with environmental issues is one of the important aspects of the modern Euro-American civilisation and the author reacts to the trend of comparing this civilisation with the ancient world. He arrives at the conclusion that although the Roman Empire must have solved environmental problems as well, it is not reflected in the Roman literature as much as expected. Usually the author was able to find mere hints and occasional brief passages which are almost lost in the surrounding text. Paradoxically, environmental issues are most reflected to in non-scientific works: in Pliny's *Letters* and Juvenal's *Satires*. The longest uninterrupted passages related to the given topic can be found in the work of Pliny the Younger: the description of stormy weather, floods on the Tiber River, and also the famous description of the eruption of Vesuvius. Juvenal, on the other hand, reflects in the greatest measure the life conditions in Rome, and as the only one of the chosen writers blames the environmental problems on men. The other writers see them as the caprices of nature which people need to be able to predict to prevent the loss of harvest (Vergil), or as curiosities which break the common cycle (Seneca, Pliny the Elder). Despite the difficulties, the author presents literature as an important source of learning about the relationship between people and nature in the Ancient world. He also tries to inspire further research both in direction to ancient Greek literature and to comparisons with the literature of the following stages of human history.

Děkuji Doc. PhDr. Luboru Kysučanovi, PhD. za odborné vedení, pomoc a cenné rady při zpracování diplomové práce.

Prohlašuji, že předložená práce je mým původním autorským dílem, které jsem vypracoval/a samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, z nichž jsem při zpracování čerpal/a, v práci řádně cituji a jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

V Olomouci dne

.....

(podpis)

OBSAH

ÚVOD.....	7
1 VERGILIUS: ZPĚVY ROLNICKÉ	11
2 SENECA: NATURALES QUAESTIONES	33
3 PLINIUS STARŠÍ: PŘÍRODNÍ HISTORIE	39
3.1 Nebeské jevy a vliv hvězd.....	39
3.2 Větry a smrště	43
3.3 Bouře a věštění podle blesků.....	48
3.4 Záhadné jevy a podnebné zvláštnosti.....	51
3.5 Počasí a podnebí v souvislostech	52
3.6 Environmentální problémy.....	57
4 PLINIUS MLADŠÍ: DOPISY	65
5 JUVENALIS: SATIRY	90
ZÁVĚR	102
SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY	106

ÚVOD

Moderní věk přináší řadu různých vymožeností. Většině lidí se patrně jako první vybaví kouřící komíny rozrůstajících se továren. Rozvoj průmyslu má však za následek zatížení životního prostředí. K tomuto negativnímu jevu docházelo již dříve, minimálně od té doby, co se ze sběrače stal zemědělec. Až v 19. století to ale došlo tak daleko, že se objevila potřeba ochrany přírody. Později se této činnosti dostalo zvědečtění, nejdříve prostřednictvím vzniku specializovaných vědních disciplín, posléze průnikem zájmu o životní prostředí do jiných nepřírodovědných oborů. O problémy životního prostředí se tak začali zajímat i historikové, ačkoli jejich ústředním objektem zájmu byl do té doby člověk a společnost. Hlavním argumentem byl poukaz na to, že se dějiny neodvíjejí pouze v čase, ale i v prostoru, a pokud máme dobře pochopit lidské konání, musíme poznat celý kontext, a tedy i prostředí, neboť lidé nežijí ve vakuu. Tak došlo ke vzniku takových specializovaných disciplín, jakými je např. historická geografie a environmentální dějiny. Ačkoli prvotním impulsem byl zhoršující se stav životního prostředí na planetě (např. tolik přetřásané globální oteplování), postupně se začaly zkoumat veškeré interakce mezi přírodou a člověkem, bez ohledu na to, zda v nich hlavní roli hraje člověk jako ničitel planety.

Každopádně právě přičiněním zmíněných oborů došlo k poznání, že negativní vliv člověka na životní prostředí nelze striktně datovat od 19. století. Začalo se zjišťovat, že lidé si své okolí dokázali poškozovat již od neolitické revoluce. Na druhé straně „historikové přírody“ dokázali vzít radikálním ekologům vítr z plachet. Oblíbeným tématem dneška v souvislosti se zhoršujícím se stavem životního prostředí je globální oteplování a vzrůstající počet živelných pohrom. Pohled do minulosti však nejednou ukázal, že k těmto jevům mohlo v hojné míře docházet již dříve, v době, kdy faktory, kterým je ten či onen negativní fenomén často připisován, nebyly ve hře (např. globální oteplování je připisováno skleníkovým plynům, ale k oteplení došlo i ve středověku, kdy produkce zplodin rozhodně nebyla tak masová).

První vlna nově uvažujících badatelů se samozřejmě často nevyhnula určitému sklonu ke geografickému či environmentálnímu determinismu, ale jsou to právě tyto badatelé, kteří jsou dobře vybaveni k tomu, aby dokázali tyto nekritické koncepty výkladu dějin usměrňovat (ne každé ztroskotání lodi musí být způsobeno větším výskytem bouří). Zmíněná idea zákonité podmíněnosti dějů, stejně jako environmentální pohled na dějiny

vůbec, se s oblibou uplatňovala při zkoumání velkých civilizací, resp. jejich zániku. Výjimkou samozřejmě není ani antická civilizace ve Středomoří. Právě naopak, atraktivnost výzkumu této ekumeny spočívá v tom, že je antický svět, resp. římské impérium často přirovnáváno k dnešní euroamerické civilizaci, a nejednoho badatele napadla otázka, zda nás čeká stejný osud jako Řím. K zodpovězení této otázky samozřejmě není možné zohledňovat pouze jeden faktor a zároveň je třeba podívat se na celkový vývoj. Výzkum celého vývoje je zajímavý, ať na onu provokativní otázku chceme odpovědět či její položení nebylo naším impulsem.

Náplní této práce je však právě environmentální aspekt antické civilizace. Jedná se o velice široký záběr, který nelze okamžitě postihnout v jeho celistvosti, proto bylo třeba nějakým způsobem téma vymezit. Vzhledem k mé studijní kombinaci latinská filologie – historie jsem se rozhodl zaměřit se na latinský okruh středomořské ekumeny. I přes to je záběr stále široký, takže byla třeba vymezit se ještě konkrétněji. Vzhledem k absenci důkladnějšího přírodovědného a archeologického vzdělání jsem obrátil svou pozornost přednostně na analýzu písemných pramenů, a sice na římskou literaturu. Mým úkolem je jednak zdokumentovat, jak se odráží vztah člověka k přírodě u římských autorů, jednak ukázat, jak se dají využít literární díla v oboru environmentální historie. Vztah člověka a přírody je rovněž široký pojem, a proto jsem se soustředil na environmentální problémy. Náplň tohoto termínu bývá různá a já jsem se snažil postihnout co nejvíce možností: zohledňuji problémy způsobené jak samotnou přírodou, tak lidským přičiněním, upozorňuji na fenomény, které jsou jako problém vnímány jak dnes, tak i v antice, nebo všeobecně. Výběr autorů jsem provedl s ohledem na to, kde se dá přítomnost environmentální problematiky očekávat. Zaměřil jsem se na císařské období, neboť přesun politické moci z kolektivu občanů do rukou jednotlivce a jeho nejbližšího okolí umožnil odpolitizování života i myšlení. Vytvořil se větší prostor pro otium a sentimentalitu, a dá se předpokládat, že Římané dokázali dohlédnout dále, než byly nejbližší volby úředníků, které již v císařské epoše představovaly pouze jakousi symbolickou formalitu. Navíc nárůst environmentálních problémů se dá předpokládat v pozdější fázi trvání civilizace, kdy se nalézá na vysoké ekonomické úrovni. Jednotlivé autory jsem zvolil tak, aby pokryli různé literární formy (próza i poezie) i obsahové náplně (literatura naučná i krásná¹), ale zároveň jsem vybíral ty autory, resp. díla, kde se dala očekávat reflexe environmentálních

¹ Hranice mezi literaturou krásnou a naučnou je ovšem v antice i ve středověku velmi nezřetelná.

problémů. Cílem bylo dosáhnout jakési vyváženosti. Záměrně jsem vybíral z nejznámějších autorů (děl), aby tím více vynikla ukázka nového způsobu náhledu.

Konkurzem nakonec prošlo pět spisovatelů: Vergilius, Seneca, Plinius Starší i Mladší a Juvenalis. U Vergilia se logicky nabízely Zpěvy rolnické, u Seneky jeho traktát *Naturales quaestiones*. Nebylo samozřejmě možno vynechat Přírodní historii Plinia Staršího. Sbírku korespondence jeho synovce jsem vybral s ohledem na soukromý ráz takového druhu písemností.² Juvenalovy Satiry nabízely poskytnout obraz života v tehdejší metropoli světa.

Základní náplní a metodou mé práce byla práce s textem zmíněných literárních děl, která spočívala v analýze celého díla a vyzdvihování pokud možno všech pasáží, které se týkají nějakého environmentálního problému. Vyhledávání takových úseků představuje trpělivou práci, neboť se často jedná o pouhé zmínky nebo narážky, které se ztrácejí v záplavě ostatního textu. Výzkum je časově ztížen v případě Senekova spisu *Naturales quaestiones*, ke kterému dosud není k dispozici český překlad. V tomto případě jsem vyzdvíhoval pouze vybrané pasáže, zpravidla ty, které promlouvají o fenoménu spojeném s konkrétní geografickou lokalitou (Spis totiž obsahuje mnoho obecně fyzikálních údajů, zákonitostí apod.). Analýzu tohoto díla jsem opřel o třetí knihu, která je věnována vodstvu a kde se nacházejí zázky o znečišťování zdrojů. Náplň této kapitoly tedy představuje jakousi kostru a východisko pro další a rozšiřující výzkum. Podobná situace je v případě Plinia Staršího, jehož monumentální dílo bylo přeloženo pouze zčásti. Hlavní část příslušné kapitoly tvoří analýza pasáží, které souvisejí s počasím a podnebím, jednak proto, že nedílnou a významnou součástí environmentálních dějin je disciplína zvaná historická klimatologie, jednak proto, že jsem mohl využít výsledky svého předchozího výzkumu. Zbylá část kapitoly je věnována environmentálním problémům, které s počasím a podnebím nesouvisejí: zde vyzvedávám jen pasáže vybrané většinou na základě podobného kritéria, jako v kapitole o Senekovi, tedy konkrétní lokalizace jevu. Přesto analýza je zatím spíše zběžná a nabízí prostor pro budoucí výzkum.

Základní pramen poznání představovala samotná díla římských autorů, používaná zpravidla prostřednictvím dostupného českého překladu. Podrobnější práce s originálem bude předmětem rozšiřujícího výzkumu, kde se nabízí možnost vyzvednout lexikální aspekt úseků, které na environmentální problémy přímo či nepřímo odkazují. Jako sekundární literatura byly použity základní příručky a materiál pro oblast římské literatury

² Oba Pliniové figurují jsou hlavním objektem zájmu mé předchozí kvalifikační práce, čímž jsem proti sobě stavěl pohled učenice a běžného pozorovatele.

a dějin. Environmentální bádání o antice je mladou záležitostí, což se odráží na množství a dostupnosti příslušného materiálu. Ze zahraniční produkce vyzvedávám monografii německého badatele Lukase Thommenna s výstižným názvem *Umweltgeschichte der Antike*. U nás se dotyčnou problematikou systematictěji zabývají pouze klasičtí filologové Jarmila Bednaříková a Lubor Kysučan. Zmínil bych také monografii bioložky a socioložky Hany Librové: *Láska ke krajině*. Většina badatelů, kteří jsou environmentálně orientovaní, se zabývá spíše moderními dějinami (vůdčí a zakladatelskou postavou celého oboru v českých zemích je Leoš Jeleček). Účelem mé práce je obohatit jak české environmentální dějiny, tak produkci naší klasické filologie či historie, o nová témata či způsoby uvažování.

1 VERGILIUS: ZPĚVY ROLNICKÉ

*„Dřív než neznámou zem bys rádlem brázditi počal,
vyzkoumej, které jsou větry a různá počasí místa,
jaká je povaha půdy a místní pěstění její,
co která krajina rodí a co nám odpírá jiná:
tady je bujnější setba a jinde zas bohatší hrozny,
tady je plodný strom, tam tráva se zelená sama.“³*

Takto básník poučuje zájemce o koupi pozemku a upozorňuje na fakt, že ne všude se dá pěstovat vše. Konstatuje, že nikde nejsou přírodní podmínky zcela ideální a je třeba se o ně přičinit vlastním úsilím. Uvádí však i dvě výjimky, aniž by ovšem přednesl nějaké zdůvodnění, co je zapříčinilo:

*„Toliko mýsská země⁴ se úrodou bez práce může
chlubit a gargarský vrch⁵ své vlastní žatvě se diví.“⁶*

Výčtem všemožných praktických rad rolníkům Vergilius prozrazuje, s jakými problémy se potýkal italský, resp. středomořský venkov. Jedním z nich byl nedostatek vláhy, který se řešil zásahem do krajiny:

*„Rolníka líčiti mám, jak, zasev, s kopáčem v ruce
po svém pozemku chodí a neplodné roztlouká hrudy,
neb jak na setbu svou tok proudného potůčku svádí?
Když již vyprahne lán, když setba již umírá vedrem,
s výšiny srázné stezky si proudící pramének svede⁷,
ten pak do polí stéká a po hladkých kamencích zurčí,
temně, a vodní zdroj ten zprahlý pozemek vlačí.“⁸*

³ Vergilius: Georgica I, 50-55. Užívaný překlad: Vergilius: Zpěvy rolnické a pastýřské (přel. O. Vaňorný); Praha 1937.

⁴ Na sz. Malé Asie.

⁵ Vrchol pohoří Ida ve Frýgii.

⁶ Vergilius: Georgica I, 102-103.

⁷ Odvedením vodního toku na své pole připravuje rolník o vláhu jinou část krajiny.

⁸ Vergilius: Georgica I, 104-110.

O tři verše níže uvádí básník svízel opačného charakteru, a sice výskyt nežádoucí vláhý v podobě bažin, jejichž vznik přičítá povodním. Vergilius zároveň zmiňuje způsob boje proti tomuto environmentálnímu neduhu, totiž vysoušení:

*„. . . nebo kde vodu,
která již močály tvoří, dá odvést z nasáklé půdy,
jestliže vzkypělý proud kdys v různých vystoupne dobách
z břehů a veškeren kraj kol dokola zatopí bahnem,
takže se z kaluží všech mrak vlahých výparů zdvíhá.“⁹*

Problém představovali i škůdci z živočišné a rostlinné říše:

*„. přec nadmíru osení škodí
žravá husa i jeřáb a čekanky kořeny hořké,
také škodí mu stín.“¹⁰*

Vznik těchto potíží uvádí básník do souvislosti s mýtem o zlatém věku a jeho konci. Zlatý věk by se dal interpretovat jako období environmentální rovnováhy:

*„Rolník neoral zem, než Juppiter nastoupil vládu,
nikdo si označit půdu ni mezí oddělit nesměl,
neboť společný z ní byl výtěžek, svobodná půda
všecko jim dávala sama, ač nikdo ji nežádal o to.“¹¹*

Negativní změny, ke kterým s koncem tohoto rajského období došlo, však Vergilius interpretuje pozitivně jako impuls pro lidskou činnost¹²:

„Juppiter zhoubný jed dal hadům budícím hrůzu“¹³,

⁹ Vergilius: Georgica I, 113-117.

¹⁰ Vergilius: Georgica I, 119-121.

¹¹ Vergilius: Georgica I, 125-128.

¹² Srov. s geografickým (environmentálním) determinismem v historiografii: Někteří historikové např. argumentovali mocenský vzestup severoatlantického prostoru prostřednictvím jeho drsných přírodních podmínek. Ty nutily jeho obyvatele nezahálet, což je dááno do kontrastu s jižnějšími zeměmi. (Zákl. informace o tomto myšlenkovém směru viz http://en.wikipedia.org/wiki/Geographical_determinism) S podobným náhledem se setkáváme již v antice: viz chvála Germánů u Tacita (resp. se jednalo o kritiku Římanů) – o tomto pohledu [http://de.wikipedia.org/wiki/Germania_\(Tacitus\)](http://de.wikipedia.org/wiki/Germania_(Tacitus)).

*vlkům loupiti kázal¹⁴, a mořským vlnám se bouřit,
s listí setřásl med, též oheň člověku odňal,
zastavil tekoucí víno, jež v potocích proudilo všude,
chtěje by potřebou hnán, svým vlastním hloubáním hledal
znenáhla umění různá a pěstil si obilí orbou,
aby si vykřesal oheň, jenž v žilách se křemene tajil.“¹⁵*

Konec zlatého věku může představovat reflexi nějakého obecnějšího negativního přírodního jevu, např. změny klimatu, která způsobila rozšíření lesů do jižnějších zeměpisných šířek¹⁶. Les představoval pro antického člověka takřka nepřátelské prostředí¹⁷, proto mohla být taková změna krajiny vnímána jako environmentální problém.¹⁸ Negativní vztah k lesu mohou dokládat i tyto básnickovy verše:

*„Do ok chytali šelmy, a lepem klamali ptáky,
také smečkou psů kol dokola svírali lesy.
...
Tenkrát tvrdá ocel a svištící povstala pila,
neboť štípali dřív jen klínem stromové kmeny.“¹⁹*

Vergilius zde naráží na problém deforestation.²⁰ Obyvatelé Středomoří si zřejmě nebyli vědomi, že takovou činností přispívají k vytvoření jiných problémů, obecně k narušení

¹³ Hadi byli zjevně považováni za velice nežádoucí tvory, na což ještě několikrát narazíme.

¹⁴ Rovněž vlci nebyli vítanými stvořeními. Nejznámější problém představuje ohrožování ovčích stád. Pokus o ochranu těchto predátorů je výdobytkem teprve moderního věku (o vztahu lidí a vlků v minulosti, také o počátcích jejich ochrany: http://en.wikipedia.org/wiki/Gray_wolf).

¹⁵ Vergilius: Georgica I, 129-135.

¹⁶ K charakteru klimatu v období antiky např. Hanzlík, S.: *Základy meteorologie a klimatologie*. Praha 1956, s. 272; Behringer, W.: *Kulturní dějiny klimatu: od doby ledové po globální oteplování*. Praha 2010, s. 65-79; Thommen, L.: *Umweltgeschichte der Antike*. München 2009, s. 27; http://en.wikipedia.org/wiki/Roman_Warm_Period

¹⁷ Vztah však nemusel být jednoznačně negativní: Viz: Vergilius: Georgica III, 1-2: „*Tebe chci opěvat ... i lycajské hvozdy a řeky*.“ Tamtéž, 40-41: „*Já však do hvozdu Dryad a do pastvin netknutých dosud vejdu, toť, Maecenate, tvůj rozkaz, nikterak snadný*“. Obecně platilo, že hustý les spíše vnímán negativně, menší lesíky jako součást kulturní krajiny měly i pozitivní náboj. Více k tomuto tématu např. Bednaříková, J. – Kysučan, L.: *Mezi uctíváním a drancováním: vztah k lesu v klasickém starověku*. In: Klvač, P. (ed.): *Člověk a les*. Brno 2006; Titěz autoři tamtéž: *Les jako locus amoenus (estetika lesa v antické literatuře)*.

¹⁸ Řečeno dnešní terminologií. Antický člověk tento pojem neznal.

¹⁹ Vergilius: Georgica I, 139-140, 143-144.

²⁰ O deforestaci v antickém starověku rovněž Bednaříková ... (studie cit. výše)

přírodní rovnováhy.²¹ Naopak Římané se považovali za někoho, kdo vnáší pořádek jak do světa lidí, tak i přírody.²² Po skončení zlatého věku se rozpoutal urputný zápas s přírodou, divočina musela ustoupit rolníkům. Nezanedbatelným problémem pro zemědělství je (dodnes) výskyt různého plevelu, což se přirozeně odráží i ve Vergiliových verších:

*„První učila lid, jak železem orati půdu,
Cérés, když žaludů plod již nestačil, v posvátném háji
nebylo planých jablek, a v Dódóně potrava došla.
Záhy však stihnou setbu i pohromy: obilná stébla
užírá zhoubná rez, též jalový na polích strmí
bodlák, osení hyne a vyrůstá houština drsná,
lopuch a ostnaté bejlí, a na polích, vzdělaných skvěle,
vyrůstá neblahý lilek, a převládá neplodný ovsíř.
Jestliže opět a opět svým kopáčem nepleníš bejlí,
hřmotem neplašíš ptáky a na poli, stíněném stromy,
nožem nemírníš stíny a za déšť neprosíš sliby,
marně se budeš pak dívat, jak jiný má úrodu spoustu,
sám budeš žaludy jíst, jež v lesích setřeš z dubu.“²³*

O několik řádek níže zmiňuje básník, jako již výše, nebezpečí ze strany živočišných škůdců²⁴:

*„ mlat hled' urovnat válcem,
. . .
Ať též zvířata různá ho neruší: maličká myška
staví si pod zemí hnízdo a spižírnu založit hledí,
často i slepý krtek si pelech vyhrabe pod ním,
v děrách se ropucha najde a jiných netvorů množství,*

²¹ Deforestace přispívá k erozi půdy, která mj. přispívá k většímu výskytu povodní; vyhubení šelem má za následek porušení ekologické rovnováhy, v tomto příp. přemnožení býložravců, kteří pak ohrožují zemědělskou úrodu. Některé následky si tehdejší učenci patrně uvědomovali: např. Platón se v dialogu Kritias zmiňuje o erozi půdy.

²² Může souviset s ideou „pax Romana“. O této ideji např. Burian, J.: *Římské impérium*. Praha 1994, s. 48-49.

²³ Vergilius: *Georgica* I, 147-159.

²⁴ K výskytu škůdců přispívají i lidské zásahy do přírody - viz zmíněný koncept narušení rovnováhy v přírodě.

*keré se ze země rodí: tak sežere obilí spoustu
pilous²⁵ neb mravenců dav, jenž bojí se nuzného stáří.“²⁶*

Úrodu či neúrodu je prý možno předpovědět podle chování mandlovníku:

*„Také pozoren bud', když mandlovník, po lesích hojný,
z jara se odívá v květy a sklání voňavé větve:
Jestliže plodů je víc, též obilí zdaří se dobře,
velký pak s velkým vedrem se také dostaví výmlat;
když se však rozbují listí a po dním je nadbytek stínu,
mlat by pak marně tvůj klas, jen plevou bohatý drtil.“²⁷*

Vergilius, když píše, že je třeba sledovat chod hvězd, připomíná, že jsou na světě místa, kde nevyroste nic, ani kdyby se rolník sebevíce snažil. Výskyt takových lokalit je připisán rozdělení světa na pásma:

*„Pět jest na nebi pásů, z nichž jeden palčivým sluncem
pořád je doruda žhavý a pořád vyprahlý ohněm.
Krajní okolo pásy se táhnou vpravo i vlevo,
ponuré, mrazem ztuhlé a tmavými přívaly sněhu.
Uprostřed nich jest pásů dvě, jež přidělem bohů
dány jsou nebohým lidem – a obou se dotýká dráha,
po které znamení hvězdná se točí ve směru příčném.“²⁸*

Na jiném místě Vergilius radí, jak by mohl zemědělec prakticky využít sváteční čas, a mimoděk obhazuje zásahy člověka do krajiny. Ačkoliv ve skutečnosti legalizuje možnost udělat práci i v době svátku²⁹, prozrazuje autor konkrétní aspekty vztahu rolníků k životnímu prostředí:

„Ano i v svátečních dnech nám nebrání vykonat leccos

²⁵ Druh brouka.

²⁶ Vergilius: Georgica I, 178–186.

²⁷ Vergilius: Georgica I, 187–192.

²⁸ Vergilius: Georgica I, 233–239.

²⁹ V době svátků byla práce v rozporu s náboženskými předpisy. Viz např. Hésiodos: Práce a dni.

*božské i lidské právo: tak božský nebrání zákaz
odvádět potoku tok, neb setbu si ohradit plotem,
ptákům nástrahy chystat a ohněm křoviny pálit,
v potoce ovčí stádo si vykoupat, prospěšném zdraví.“³⁰*

Na jedné straně je z těchto veršů cítit jakási povýšenost lidské společnosti nad přírodu, která je tu proto, aby sloužila člověku.³¹ Na druhé straně si tehdejší lidé patrně zpravidla neuvědomovali možné negativní dopady básníkem zmíněných praktik, jak jsem uvedl již dříve. Zároveň se zde zrcadlí některé environmentální problémy, které jsou pro ony praktiky impulsem, jako nedostatek vláhy na potřebném místě³² nebo pro rolníky nežádoucí fauna a flóra³³. Naopak např. onen nedostatek vláhy může být způsoben přičiněním právě zemědělské činnosti.³⁴ Jedná se svým způsobem o bludný kruh.

O kousek dále se Vergilius věnuje návodům, co dělat v zimní době. Jednou z činností, kterou navrhuje, je lov zvěře³⁵:

*„Avšak i tehdy je čas, bys žaludy z dubu strásl,
...
nastražil jeřábům oka a nalíčil jelenům sítě,
ušaté zajíce honil a kamzíky na lovu střílel,
točil nad hlavou prakem, jenž visí na šňůře ze lnu,
sníh když vysoký jest, když proudem hnány jsou ledy.“³⁶*

I lov může samozřejmě přispívat k narušení ekologické rovnováhy, ale v těchto konceptech antický člověk neuvažoval, jak již bylo zmíněno.

Poslední verš výše uvedené pasáže prozrazuje možný charakter tehdejší zimy.³⁷ Na následujících řádcích se Vergilius věnuje klimatickým nesnázím, které byly spojeny s ročními obdobími:

³⁰ Vergilius: Georgica I, 268-272.

³¹ O obecném vztahu člověka k přírodě v antice např. Librová, H.: Láska ke krajině. Brno 1988; Stibral, K.: Proč je příroda krásná. Praha 2005.

³² Proto básník radí „odvádět potoku tok“.

³³ „setbu si ohradit plotem, ptákům nástrahy chystat a ohněm křoviny pálit“

³⁴ Např. vliv odlesňování – nedostatek kořenové soustavy v půdě zabraňuje vsakování vody do půdy a jejímu odtoku do řek. Odlesňování má vliv i na změnu mikroklimatu směrem k jeho suššímu charakteru. O deforestaci více: <http://en.wikipedia.org/wiki/Deforestation>.

³⁵ Autor neuvádí, zda škodné zvěře nebo pro maso, nebo pro potěšení.

³⁶ Vergilius: Georgica I, 305-308.

*„Jak mám podzimní bouře a hvězdná znamení popsat?
Oč má starat se muž, když letní vedra se mírní,
a když krátí se den neb deštivé jaro³⁸ se končí
v době, kdy obilní žeň již na polích vztyčila klasy,
a když zelené stéblo se hojnou zalévá mízou?“³⁹*

Verše pokračují popisem konkrétních rozmarů počasí. Nejdříve o vichřicích⁴⁰:

*„Často když do žlutých niv již rolník přiváděl žence,
chtěje, by od křehkých stébel mu řezali ječmenné klasy,
zřel jsem, jak větry se ženou, by litým se utkaly bojem.
Kolkolem osení těžké i s kořeny z ornice vyrvou,
vysoko do vzduchu vynesou, jak černý víchř by v zimě
zmítal lehkými stébly a vzduchem letící slamou.“⁴¹*

Od vichřic přechází autor k líčení deštivých bouří, jejichž vznik spojuje s mořem. Zároveň si můžeme všimnout narážky na suchou povahu léta:

*„Často i nesmírných vod se k nám táhnou po nebi šiky,
mraky to shluklé s moře a v děsnou se srážejí bouři
černými deštnými mračny: i řítí se vysoké nebe,
obilí přívalem vod nám zalije, práci to býků,
plní se veškeré rýhy a prázdné se potoky plní,
s řevem, bouří se tůně, a kypí hladina mořská.
Vtom však Juppiter sám z těch černých vymrští mraků
rukou kmitavou blesk, jímž velká se zachvěje země,*

³⁷ Může se jednat o jeden z mnoha písemných dokladů pro odlišnost klimatu v římském období (viz zmíněné antické optimum – u pasáže o deforestaci, pozn. č. 14). Pro dnešní Středomoří jsou zimy se sněhem a ledem celkem nezvyklé. Je však třeba vzít v potaz odlišnost např. severní Itálie. Sám autor z této oblasti pocházel (viz SLS, heslo Vergilius), nebo mohl mít na mysli horské oblasti, hovoří-li o lovu.

³⁸ I zde se může jednat o doklad vlhčího klimatu v tehdejší době, ale i zde je třeba brát v úvahu proměnlivost od severu na jih.

³⁹ Vergilius: Georgica I, 311-315.

⁴⁰ Sílu větru bychom mohli odhadnout pomocí Beaufortovy stupnice, která je postavena na rozsahu napáchaných škod.

⁴¹ Vergilius: Georgica I, 316-321.

*otřesem, zvířata prchnou, a lidská úzkostným strachem
klesnou zděšená srdce, a Juppiter ohnivou střelou
Rhodopu⁴² tepe i Athós neb vysoké keraunské⁴³ hory.
Znova se rozhučí Auster, a znova se rozpoutá liják,
hrozným vichrem tu les, tam vichrem pobřeží ječí.“⁴⁴*

Těmto nástrahám přírody může však rolník do jisté míry čelit. Jedním způsobem je pozorování nebe:

*„Z obavy té hled' měsíční běh všech souhvězdí zkoumat,
viz, kam chladný Saturn se na své schyluje dráze,
v který nebeský kruh má žhavý⁴⁵ zblouditi Merkur.“⁴⁶*

Jako nezbytnou věc požaduje Vergilius také dodržování náboženských úkonů⁴⁷ spojených s bohyní úrody:

*„Především vzývej bohy a vznešené Cereře vždycky
roční oběti vzdávej a v bujné trávě je konej,
když se už končí zima a jasné nastává jaro!
...“⁴⁸*

Po výčtu obřadů se básník vrací k nutnosti pozorování přírody, tentokrát těsně před rozpoutáním živlů:

*„Abychom z jistých znaků o tom se poučit mohli,
kdy bude vedro, kdy liják, kdy větrové nesoucí chladno,
Juppiter sám nám určil, co soudit z oběhu Lúny,
ze kterých hvězd vát přestane Jih⁴⁹, čím varován rolník*

⁴² Dn. Bulharsko a sev. Řecko.

⁴³ V Albánii.

⁴⁴ Vergilius: Georgica I, 322-334.

⁴⁵ Narážka na tehdejší představy o spojitosti hvězd s počasím.

⁴⁶ Vergilius: Georgica I, 335-337.

⁴⁷ Básník možná nepřímou reflektuje, že se tyto zásady nedodržovaly. Souvislost s úpadkem náboženských zvyklostí, kterému se snažil čelit císař Augustus. O tom více např. Galinsky, K.: Augustan Culture: An Interpretive Introduction. Princeton 1998.

⁴⁸ Vergilius: Georgica I, 338-350.

daleko nepouští stád, než poblíž stájí je drží:
*Hned jak vstávají větry, tu mořské vody se náhle
 počnou vlnit a vzdouvat a suchý s vysokých horstev
 praskot slyšeti jest, též dlouhá pobřeží mořská
 ozvěnou hlasitě hučí, a mohutní šumění hájů.
 Stěží vzbouřená tuň as prohnutých ušetří lodí,
 kdykoli ze širých vod dav potápek chvatně se vrací,
 na břeh nesouce křik, když na suché zemi si hrají
 lysky, jež na moři žijí, a volavka bažinu známou
 opouští, letíc vzhůru až nad samy vysoké mraky.
 Často i spatříš hvězdy, když bouřkou vichřice hrozí,
 střemhlav se snášet s nebes, a noční temnotou hustou
 zezadu dlouhý chvost, pln jisker, doběla září,
 spatříš jak lehké plevy a spadlé létají listy,
 neb jak plavou pírká a po vodě hravě se točí.
 Jestliže blýská se s míst, s nichž prudký Boreás vane,
 Eurův hřímá-li dům neb Zefyrův, veškerá pole
 plovou, rýhy jsou plny, a na moři svinují plavci
 promoklé lodní plachty. – Však nikomu neškodí liják,
 aniž ho varoval dřív“⁵⁰*

Velikou pozornost by měl zemědělec věnovat také ptactvu.⁵¹ O pár veršů dále Vergilius znovu pojednává o nebeských znameních, zejména aktuálnímu vzhledu Měsíce a Slunce, kdy věští vítr či deště.⁵² Negativní přírodní úkazy spojuje básník i s politickým děním a sice se smrtí Julia Caesara a následnou válkou proti Cassiovi a Brutovi⁵³:

*„Slunce, když Caesar byl sklán, jsouc lítostí nad Římem jato,
 zastřelo zářnou hlavu a pokrylo rudostí temnou,*

⁴⁹ Notos.

⁵⁰ Vergilius: Georgica I, 351-374 (pasáž pokračuje do 392).

⁵¹ Vergilius: Georgica I, 374-392.

⁵² Vergilius: Georgica I, 424-465.

⁵³ Naskýtá se otázka, zda jsou jmenované fenomény odrazem nějaké přírodní skutečnosti, zda se v období kolem Caesarovy vraždy dělo v přírodě něco neobvyklého. Pravděpodobně se spíše jedná o projuliovskou propagandu, která měla zveličit zločinnost Caesarova násilného odstranění. prospěch Augusta. Neobvyklé nejen přírodní jevy v souvislosti se zlomovými historickými událostmi představují topos v antice i středověku.

*takže se bezbožný svět již věčné temnoty děsil.
 Přec však i za oněch dob též hladina mořská i země,
 také zlověstní psové a lidem protivní ptáci
 dávali znamení dost: ó kolikrát zřeli jsme Aetnu,
 kterak se vzdouvá, a vrouc, v kraj Kyklópů z protrhlých jíců
 metá kotouče ohňův a vylévá plamennou lávu.
 Slyšel germánský kraj, jak řinčí po nebi zbraně,
 rovněž i alpské horstvo se nezvyklým třesotem chvělo,
 často i mocný hlas byl z tichých uslyšen hájů,
 hrůzné viděny tváře, tak divným způsobem bledé,
 v nočních se míhati tmách – prý mluvily také – ó hrůza! –
 krávy; prý stály i řeky, a též prý pukala země,
 plakaly slonové sochy a pot stál na sochách z kovu.
 Strhoval celé lesy a divým je odnášel proudem
 Éridanus, král řek, jenž po všech v okolí polích
 roznášel stáje i stáda, a po každé za této doby
 v zlověstných vnitřnostech zvířat se zjevily hrozivé žilky,
 v studnicích viděli krev, jak vytéká; vysoká města
 slyšela v noční čas, jak vyjí v ulicích vlci.
 Nepadlo tolik bleskův až dosavad s jasného nebe,
 tolik zlověstných komet až dosud nevzplálo nikdy.
 Pročež Filippi zřely, již po druhé, vojíny římské,
 kterak se stejnou zbraní se navzájem srazili bitvou.“⁵⁴*

Přírodní podmínky nejsou a nebyly v celém Středomoří stejné. Někde byly lepší než jinde, přičemž nejlépe hodnotí Vergilius Itálii. Při srovnání tohoto středu římského impéria s jinými krajinami se však básník neomezuje jen na okolí „mare nostrum“ a sahá pro příklady do vzdálenějších končin tehdy známého světa:

*„Chválou však s Italskou zemí ni Média bohatá lesy,
 ani sám krásný Gangés, ni zlatem se třpytící Hermus
 nemůže vejít v zápas, ni Indie sama, ni Baktra,*

⁵⁴ Vergilius: Georgica I, 466–490.

písčitá panchajská⁵⁵ zem, v níž hojné se kadidlo rodí.“⁵⁶

Na dalších řádcích již básník opěvuje konkrétní pozitiva Itálie:

*„Od býků sršících oheň tu nebyla orána půda,
aby tam zaseli zuby, jež lité odňali sani,
aniž se přilbami mužů a kopími zježila země⁵⁷,
nýbrž těžké plody a massické⁵⁸ víno ji plní,
všude tu olivy rostou⁵⁹ a bujným stádům se daří.
Odsud je válečný kůň, jenž pyšně se planinou⁶⁰ nese,
odsud i bílá stáda i býk jest, největší žertva.
Tito pak svatým tvým proudem, ó Klítumne⁶¹, umyti čisté⁶²,
k posvátným božským chrámům nám vodí triumfy římské.
U nás je trvalé jaro, i v zimních měsících léto,
dvakrát břeží je brav, též strom má ovoce dvakrát.⁶³
Není tu vzteklych tygrů ni divého plemene lvího,
nešťastný sběratel rostlin se nemůže s omějem⁶⁴ zmýlit,
nechvátá po zemi had, pln šupin, v závitech velkých,
ani se takým kruhem, jak v cizině, nestácí v kotouč.“⁶⁵*

⁵⁵ Vergilius odkazuje na bájný ostrov východně od Arábie. Vezmeme-li v potaz teorii o vlhčím klimatu Středomoří v antickém období, může písčitost představovat náznak počínající změny klimatu k suššímu období. (V souvislosti s tímto jevem je nejčastěji zmiňována problematika aridizace severní Afriky) Básník nicméně vyjmenovává lokality, které snad byly pro svou skvělost řazeny hned za Itálii. On sám zde tedy onu písčitost pravděpodobně za problém nepokládá, jedná se o pouhý přívalstek.

⁵⁶ Vergilius: Georgica II, 136-139

⁵⁷ Narážka na pověst o Kadmovi – zakladateli Théb. Pravděpodobně se jedná o srovnání s Aeneou, který také hledal novou zemi pro svůj lid. Nabízí se otázka, zda Vergilius nereflektuje alegoricky environmentální problém Théb - třeba neúrodnost půdy (draží zuby – kamení, kopí – bodláčí). Srovn. totiž s následujícími řádky, kde je vychvalována Itálie.

⁵⁸ z Kampánie

⁵⁹ Zde je snad vhodné poznamenat, že pěstování olivovníků má negativní ekologický vliv: jejich dlouhé kořeny přispívají k vysušování půdy.

⁶⁰ Zmínka o planině může být vykládána buď jako reflexe deforestace, nebo jako argument proti přeceňování rozsahu tohoto fenoménu. Zároveň nemusí nic zvláštního znamenat, básník nezmiňuje žádnou konkrétně geograficky umístěnou planinu. Kůň z Itálie se mohl prohánět všude, kam vstoupila římské dobovačské vojsko.

⁶¹ Řeka v Umbrii.

⁶² Koupání dobytka v řekách může logicky zapříčinit znečištění tohoto vodního zdroje. Srov. např. se stavem dnešní Gangy v Indii.

⁶³ Na tomto místě by se dalo spekulovat o reflexi mimořádně příznivého klimatu v Augustově době. Dvojitá úroda ročně není pro Itálii typická. Pravděpodobnější je však, že se jedná o součást propagandistické chvály.

⁶⁴ Jedovatá rostlina.

⁶⁵ Vergilius: Georgica II, 140-154

Vergilius, ačkoli chválí, zároveň prozrazuje některá negativa, pokud je ovšem on sám za negativa považuje. Když zmiňuje italské vodstvo, reflektuje jeho neklidnou povahu⁶⁶:

*„Tolik rozsáhlých jezer,
... Gardské⁶⁷ ... jež s řevem se vzdouváš jak moře.
Přístavy vyčisti mám: jak lukrinský⁶⁸ svírají hráze,
kterak i mořský proud v své nevoli s jekotem hučí
v místě, kde návalem mořským se ozývá Júlijská vlna,
kde též tyrrhénský příboj až do vod se avernských⁶⁹ vlévá?“⁷⁰*

Básník pochvaluje i nerostné bohatství, aniž by však zmiňoval dopady těžby na přírodní prostředí⁷¹:

*„Zjevila italská zem též potůčky stříbra a mědi
v žilách ve vnitru země, a proudem zlato tu teklo.“⁷²*

Přes veškeré velebení Itálie Vergilius nepřímou přiznává, že ne každý kout této země byl zemědělským rájem. V pasáži věnované povaze italské půdy vyjmenovává básník jednotlivé typy, přičemž jako první uvádí tento pro zemědělství nevhodný:

*„Pozemky úrodou skoupé a závistné vysoké vrchy,
kde jest hubený jíl, jen kamení v křovité půdě,
Palladin miluje háj, jenž dlouhého věku se dočká.
Znamením jest, když na místě tom jest oliva planá,
hustě, a planý plod kol dokola pokrývá půdu.“⁷³*

⁶⁶ Bouřlivost Tyrrhénského moře bude zmíněna i v kapitole analyzující dopisy Plinia Mladšího.

⁶⁷ Lago di Garda v sev. Itálii.

⁶⁸ V Kampánii.

⁶⁹ V Kampánii.

⁷⁰ Vergilius: Georgica II, 159-164.

⁷¹ Těžba nebyla možná za Vergiliova života ještě tak intenzivní, aby se k této aktivitě stavěl podobně kriticky, jako tomu budeme svědky u Plinia St. (zákl. informace o dolování v římské říši viz http://en.wikipedia.org/wiki/Roman_Empire - část mining and metallurgy).

⁷² Vergilius: Georgica II, 165-166.

⁷³ Vergilius: Georgica II, 179-183.

Následuje popis dalšího typu, který je pro rolnictví příznivější. Vergiliova slova nezáměrně prozrazují výskyt půdní eroze⁷⁴:

*„Zem však, která je tučná a sladké vláhy má hojnost,
která plna je rostlin a bohaté úrody schopna,
jakou v kotlinách hor jest nejednou zahlédnout možno,
do níž z vrcholů skal tok bystřin valí se srážných,
snášeje úrodnou hlínu – kde kraj jest obrácen k jihu,
živící bujnou kaprad', jež křivým překáží pluhům,
kraj ten mohutné révy, ... „⁷⁵*

Brzy Vergilius nepřímě prozrazuje, že některé lokality nebyly vhodné pro chov dobytka kvůli nedostatku vegetace. Jmenuje totiž lokality, kde se vegetace nachází a kde tudíž chov doporučuje⁷⁶:

*„Pakliže větší zájem máš o skot a chování telat,
nebo snad o vzrůst ovcí neb o kozy, škodící sadům,
vyber si les neb vzdálenou zem, jež v Tarentsku plodném
leží, neb jaký je kraj, jež nešťastné Mantue odňat,
který labutě bílé v své travnaté hostívá řece.
Nebudou stádům chybět ni čerstvé zdroje ni tráva.
Kolik spásal by skot, byť za dnů nejdelších, trávy,
tolik chladivá rosa zas nahradí za nocí krátkých.“⁷⁷*

Těmito praktikami se samozřejmě k zvyšování ploch s dostupnou vegetací nepřispělo, spíše naopak. Jedním z dokladů o osudu italských lesů jsou Vergiliem podané návody, jak naložit s nezemědělskou půdou, které dobře ilustrují pragmatický vztah k lesu:

*„Černá zpravidla zem, když nadto ji zúrodní rádlo,
...*

⁷⁴ Půdní eroze následkem odlesňování.

⁷⁵ Vergilius: Georgica II, 184 - 190.

⁷⁶ Kdyby bylo možno chov realizovat po celé Itálii, nemusel by se básník s výčtem lokalit namáhat.

⁷⁷ Vergilius: Georgica II, 195-202.

*Anebo zem, z níž odvezl les, pln nevole, oráč,
když byl vykácel háj, jenž léta tam nečinně stával,
vykopav s kořeny z půdy i dávná obydlí ptáků.
Hnízd svých nechají ptáci a vyletí vysoko k nebi,
zatímco ztvrdlá zem, jsouc orána, leskem se zaskví.“⁷⁸*

Básník vzápětí konstatuje nekvalitnost půdy na kopcích, aniž si patrně uvědomuje, že se jedná o následky mýcení lesa, které tolik schvaluje. Informace je spíše obecná, jelikož Vergilius neuvádí geografickou polohu problémových lokalit:

*„Písčítá žíznivá zem“⁷⁹, jež na vrších venkovských bývá,
nanejvýš lýkovec nízký neb včelám rozmarýn zplodí.
Drsná křída a tuf, jež černá rozhlodá zmije,
hlásá, že jinačí zem jest neschopná poskytnout hadům
takové klikaté skrýše a takovou potravu libou“⁸⁰*

Na konci pojednání o dalším typu půdy básník zmiňuje povodňovitost jedné italské řeky⁸¹:

„... i Klaniův proud, jenž Acerry“⁸² pustoší často.“

Básník zmiňuje i jiný problém s půdou:

*„Zato však slaná půda, a která se nazývá hořkou“⁸³,
vůbec nedává plodův a orbou se zjemnit nedá,
vínům zvrhuje jakost a kazí ovoci jména.
Takto ji můžeš vyzkoušet hned: hled' se stropu plného čoudu
sejmout cedítka lisu a košík z hustého proutí,
dej tam tu špatnou prst', pak polej ji ze zdroje vodou,
potom to zdupej až k vrchu, tou hlínou prosákne vláha,*

⁷⁸ Vergilius: Georgica II, 203-211.

⁷⁹ Snad následek odlesnění. Informace je však příliš obecná.

⁸⁰ Vergilius: Georgica II, 212-213.

⁸¹ Snad následek půdní eroze - viz pozn. 79.

⁸² Acerry-město v jižní Itálii (Kampánii).

⁸³ Patrně narážka na zasolování půdy.

veskrz, a velké kapky pak proutím kapatí budou.
 Zřejmá vody té chuť jest důkazem; odporná hořkost
 každému, kdo by ji zkoumal, hned zasmuší tváře a zkriví.
 Která půda je tučná⁸⁴, to můžeme vyzkoumat takto:
 hmatáš-li rukama hrudu, tu nikdy se nedrobí na prach,
 nýbrž, smáčkuta rukou, se na prsty lepí jak smůla.
 Z vlhké vysoký drn má výživu – sama až příliš
 bují a nechtěl bych mít tak bujně na poli půdy,
 ani bych nechtěl by klas, když vyráží, příliš byl bujný.
 Která půda je těžká, již váhou to ukáže mlčky,
 také když lehká je zem. ...
 ...Však vyzkoumat neblahou chladnost
 nesnadno jest, jen smrk neb škodlivé tisové stromy
 leckdy ti zjeví stopu, neb břečťan smuteční barvy.“⁸⁵

Během pojednání o sázení stromů můžeme nalézt narážku na výskyt extrémnějších projevů počasí:

„Možná se budeš ptát, jak hluboké mají být jámy.
 Já bych i mělčí brázdě se nezdráhal svěřiti révu,
 avšak hlouběji v zem jest potřeba sázeti stromy,
 mohutný křemelák⁸⁶ zvlášť, vždyť do jaké výšky se k nebi
 tyčí, v takou se hloub, až k podsvětí, kořeny táhnou.
 Proto ho nemohou bouře ni prudký liják ni vichr
 vyvrátit...“⁸⁷

Podobné jevy jsou zmíněny, když se píše o riziku lesního požáru:

„... Též sazenic neporaň tupým
 nožem, a olivou plodnou se nesnaž štěpovat lesní,

⁸⁴ Pravděpodobně kvalitní černozem.

⁸⁵ Vergilius: Georgica II, 238-258

⁸⁶ Dub letní.

⁸⁷ Vergilius: Georgica II, 288-294

*neboť pastýřům oheň, když nedbají unikne leckdy;
ten pak pod korou tučnou jest nejdřív potají živen,
potom zachvátí kmen, pak vzepjav se vysoko k listům,
strašný vydá praskot až k nebesům; potom se zdvihna
vítězně zachvátí větve a ovládne vrcholy strmé.
Ohněm celý sad jest zahalen, k výšinám nebes
valí se černý mrak, jenž dýmem smolným je hustý,
zvlášť když prudká je bouř, jež na háj se odshora vrhne,
vichr v něm šíří požár, jež shlukuje v chomáče husté.“⁸⁸*

V návodech k sadbě se v jednom verši znovu zrcadlí obava z hadů:

„vrátí se bílý čáp, jenž dlouhým hadům je hrůzou“⁸⁹

Jaro však s sebou neslo i záporné jevy, ačkoliv ne vše se tím nechalo vyvést z míry:

*„Nemá obavy réva, když Auster počíná bouřit,
nemá ni z lijáků strach, jež po nebi Severák honí,
nýbrž pupence žene a rozvíjí veškero listí.“⁹⁰*

Jaro bylo však každopádně patrně nejoblíbenějším obdobím, když je spojováno s počátkem světa:

*„Bylo to tenkrát jaro, a nesmírný prožíval vesmír
jaro, a mrazivý dech měl na uzdě bouřlivý Eurys,
tenkrát, když první svit byl dobyt看em spatřen, a člověk
pozemský z ornice tvrdé svou po prvé pozdvihl hlavu,
a když do lesů šelmy a na nebe vpuštěny hvězdy.
Také by nemohly snést těch svízelů rostliny útlé,
byl však i úpal i mráz tím jarním oddělen klidem,
dlouhým, a podnebí mírné se ujalo týrané země.“⁹¹*

⁸⁸ Vergilius: Georgica II, 302-311

⁸⁹ Vergilius: Georgica II, 320.

⁹⁰ Vergilius: Georgica II, 333-335.

Přesto však básník při sadbě stromů raději zmiňuje či nabádá k ostražitosti a prevenci proti nehodám, ať už ze strany počasí nebo škodné zvěře:

*„... což prý ochranou jest, když velký se přižene liják,
nebo když žhoucí Pes již rozeschlou ornici trhá.“⁹²*

*„Hled' též uplést si plot, jímž každé odvrátíš stádo,
dokud jsou lupeny mladé a nevědí, co je to svízel:
hůř než drsné zimy a žhavé úpaly slunce,
srnky, jež rády je žerou, a buvoli lesní jim stále
škodí, je spásají ovce a mladé hltavé krávy.
Tolik jim neškodí mráz, jenž šedým je utuhlý jíním,
neškodí žhavé slunce, jež praží do vyschlých skalín,
jako jim škodí stáda a nákaza tvrdého zubu,
kdykoliv nahlodá révu a na větvi zůstane jizva.“⁹³*

Citované verše zároveň dokreslují charakter jara jako období s proměnlivými rozmary, kdy může být zemědělec i se svou výsadbou překvapen jak mrazem, tak horkem.

Když píše Vergilius o vinné révě, poznamenává, že:

*„... Jest dvakrát stísněna v roce
réva, a hustým trním ji dvakrát obtáčí plevel“*

Básník však neuvádí, kdy a čím se tak děje. Občas se zdá, že za plevel považovali Římané i les. Vergilius patrně souhlasí, ale zároveň poukazuje na jeho hospodářský a jiný význam. A poskytuje nám jedno z vysvětlení deforestace. Následující pasáž dokonce udává geografickou lokalizaci a zároveň referuje i o jiném problému, se kterým se les může potýkat:

⁹¹ Vergilius: Georgica II, 336-345.

⁹² Vergilius: Georgica II, 350-353.

⁹³ Vergilius: Georgica II, 371-379

„Také neplodný les, jenž na vrchu Kaukasu stojí,
 který je napořád lámán a odnášen bouřlivým Eurem,
 dává užitek různý – jest dříví potřebné z něho:
 na lodi dává sosnu a na domy cypřiš a cedr,
 z něho si kotouče k vozům a paprsky na kola hladí,
 z něho je prohnutý kýl, jež na dno si korábů kladou,
 vrby jsou plodné proutím, a hojným lupením jilmy,
 silná jsou ratiště z myrt, jsou vhodné na šípy dřiny,
 tis pak dává se ohnout, a výborné z něho jsou luky,
 ráda se hladká lípa i zimostřáz, dán-li je v soustruh,
 všelijak upravit dají a ostrým dlabati dlátem.
 Lehce i olšový člun, byv spuštěn do řeky Pádu,
 propluje bouřlivý proud. Těž včely si ukrýti hledí
 do duté kůry svůj roj neb do nitra vyhnilých dubů.“⁹⁴

III. a IV. kniha jsou již na environmentální poznámky chudší, než jejich předchůdkyně. I zde však některé verše mohou k našemu tématu promlouvat. Zcela jistě to platí pro pasáž, kde Vergilius zmiňuje problémy s bodavým⁹⁵ hmyzem, když prezentuje rady ohledně rozmnožování dobytka:

„V zelených Alburna dubech a hájích Silarských⁹⁶ lítá
 střechek ve velkých hejnech. Jej Římané asílus zovou,
 avšak řecký lid jej nazývá výrazem oistros,
 divý, odporně bzučí, a splašená stáda se vždycky
 rozprchnou po celém lese. Jich řvaním ovzduší bouříc,
 chvěje se, hučí lesy a vyschlého Tanagru břehy.
 Pomocí nestvůry té svůj hněv kdys provedla Júnó,
 zmar chtěla přivodit krávně, jež rodem z Ínacha byla.
 Před ním – v polední žár tím prudčeji doráží vždycky –
 březího dobytka chraň, pas raději za časných hodin,
 v době kdy vychází slunce, neb noc když volají hvězdy!“⁹⁷

⁹⁴ Vergilius: Georgica II, 440-454.

⁹⁵ Střechek – druh hmyzu.

⁹⁶ Monte Alburno – hora v jižní Itálii

Na jiném místě básník pojednává o tom, jak se starat o kozy. V jednom verši je obsažena charakteristika zimy:

„snaž se, bys odvrátil od nich i sněhové větry a mrazy,⁹⁸“

Nelze vždy určit, jak velký geografický rámec zahrnuje Vergilius do svých úvah. Nicméně, pokud by se jednalo o konstatování platné pro Itálii, byli bychom svědky jednoho z dalších dokladů pro odlišnost klimatu této oblasti oproti dnešnímu stavu.⁹⁹ Jisté je, že se náš básník v této skladbě nezdržuje pouze ve Středomoří. V několika slokách totiž popisuje drsnost podmínek v severním Černomoří.¹⁰⁰ Vergilius pravděpodobně popisuje zimní období, i když se tváří, jako kdyby podával obecnou celoroční charakteristiku. Pokud by následující verše patřily celému roku, jednalo by se o environmentální senzaci:

*„Jinak¹⁰¹, kde skýtské jsou kmeny, kde Azovské jezero leží,
kde jest vířivý Dunaj¹⁰², jenž valí žlutavý písek,
kde též rhodoposké horstvo¹⁰³ se obrací k severní točně,
v stájích mají svůj skot v těch krajinách: není tam vidět
na polích žádné trávy ni na stromech zelených listů –
do dálky veškerou zem tam hyzdí závěje sněhu,
všecko tam pokrývá sníh, jenž do sedmi loktů se zdvíhá.
Stále v tom kraji je mráz, jest chladný Severák stále,
sotvaže zářivý Sól tam bledé rozptýlí stíny,
ani kdy na voze svém až k vysokým nebesům jde,
ani kdy zapadá vůz, jež v rudých omývá vlnách.
Rázem tekoucí proud tam v ledovou utuhne kůru,
voda pak na svém hřbetě i kovaná unese kola:*

⁹⁷ Vergilius: Georgica III, 146-156.

⁹⁸ Vergilius: Georgica III, 319.

⁹⁹ Zima ve Středomoří - viz výše.

¹⁰⁰ Několik důvodů: propaganda Itálie; dále obvyklý topos, že Černomoří bylo drsné (ve srovnání s Itálií a Středomořím asi poněkud bylo - původní název Černého moře bylo Nehostinné moře, Pontos Euxeinos je eufemismus); dále nedostatečné zeměpisné znalosti Vergilia. Pokud by šlo o popisy zim na území dnešní Ukrajiny, pak by se to mohlo snad blížit pravdě.

¹⁰¹ Předcházející verše pojednávají o chovu v pouštích – III,339-348. Zde však nic pozoruhodného nezaznamenávám.

¹⁰² Jedná se zjevně o širší oblast – Dunaj je od Azovského moře značně vzdálen.

¹⁰³ V Bulharsku.

dříve jen hostila loď, teď hostí prostorný povoz.¹⁰⁴
Mrznou na lidech šaty a často i nádoby z kovu
prasknou, a sekyrou lid, dřív tekuté, roztlouká víno.
Celé rybníky též až do dna se změňují v ledy,
také v zježených vousech jim ostnitý utuhne rampuch.
Jako je tuhý tam mráz, tak s celé se oblohy sněží.
Menší dobytek hyne, a býkové postavy velké
stojí zasuti sněhem, a jeleni shluknou se hustě,
zkřehlí nezvyklou tíhou, a sotva je parohy vidět.
Psové jich nemusí štvát, též netřeba rozpínat sítě,
netřeba rudostí per jich lekati, zmámené strachem.
Zatímco pachtí se zvěř, chtějí hrudí sněhovou horu
prorazit: zblízka je vraždí svým železem, strašlivě řvoucí,
načež s velkým křikem a s plesem je lovcové nesou.
 ...
Takto ten lidský rod tam pod Velkým Medvědem žije,
národ to bezuzdných mužů, a šlehán mrazivým větrem,
v žlutavou zvířecí srst své vlastní si odívá tělo¹⁰⁵ „¹⁰⁶

Rozsah popisu může vyznívat jako reflexe možné změny, která se v přírodních podmínkách oněch krajů udála, ale pravděpodobnější je vliv tehdejší poptávky po kuriozitách, která je tolik typická pro paradoxografii.¹⁰⁷

Ze III. knihy ještě stojí za pozornost jedna z dalších pasáží věnovaná hadům, tentokrát obsáhlejší.¹⁰⁸ Vergilius píše, co proti hadí hrozbě dělat, příp. jak hady likvidovat. Rady jsou vztaženy ke třem druhům hadů, ovšem jen jeden z nich je uveden jménem:

„Zvykej si ve stájích svých též vonný páliť cedr,
jindy zas galbanským¹⁰⁹ čmoudem hled' škodné vyplašit hady:

¹⁰⁴ Možná narážka na změnu klimatu, ale pravděpodobněji básník popisuje jednotlivé úseky toku.

¹⁰⁵ Snad má autor na mysli Skyty, ale lokalizace je příliš vágní, než aby to šlo potvrdit

¹⁰⁶ Vergilius: Georgica III,349-383.

¹⁰⁷ Jedním z dokladů můžou být fantaskní popisy vzdálených krajů u jinak věcného a racionálního Plinia Staršího. O paradoxografii např. v Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. Praha 2003 – viz kapitola o Pliniovi St.

¹⁰⁸ Had – odevždy topos špatnosti. Význam těchto plazů pro udržování ekologické rovnováhy – např. hubením hlodavců, si patrně nikdo neuvědomoval.

*pod žlab, jenž nebývá čištěn, se schová nejednou zmije,
 která uniká světlu, a není se radno jí dotknout,
 nebo když had, jenž uvyklý jest být v domě a stínu,
 skotu to strašlivý mor, jenž jed svůj i na ovce stříká,
 na zemi hnízdo své má, chop kyj, neb, pastucho kámen!
 Když pak se hrozivě vztyčí a syčící nafoukne šiji,
 sraz ho! – pln postrachu had svou hluboko zakryje hlavu,
 zatímco závitů střední a zadní pohyby chvostu
 slábnou, a poslední kruh jen stěží ještě se stáčí.
 Také hrozný je had, jenž v lesích je na Kalábrii,
 který zvedaje hrud', svým šupinným hřbetem se svíjí,
 na svém protáhlém břiše jsa velkými skvrnami značen.
 Dokud nějaký potok se vylévá ze zdroje svého,
 země je jarní vláhou a jižními lijavci mokrá,
 bydlí na břehu bažin a odtud rybami žravě
 černý plní si chřtán neb žabím kvákavým rodem.
 Když však bažina vyschne a vedrem země se trhá,
 vyskočí rozdrážděn žízni, a velkým trýzněný vedrem,
 polem se zuřivě plazí a zrakem planoucím točí.“¹¹⁰*

Posledními verši tohoto úseku Vergilius poněkud boří idylický obraz pobytu na venkově:

*„Nechtěl bych pod širým nebem se oddat libému spánku,
 ani si na hřbetě hor, kdes ve hvozdě, na trávě hovět
 v době, kdy svlékne si kůži, a obrozen, leskna se mládím,
 opouští mladé neb vejce, jde z hnízda a v kruhy se stáčí,
 vztyčen k sluneční záři, a trojklanným jazykem kmitá.“¹¹¹*

Škodnou faunu mohli představovat i ptáci, a to i ti, které máme jinak v oblibě. IV. knihu věnuje Vergilius chovu včel, a mj. píše, od čeho by měly být včely chráněny. Uvádí i jiné negativní faktory, potom zmíněné ptactvo:

¹⁰⁹ Galbanum – pryskyřice z jedné východní rostliny (<http://en.wikipedia.org/wiki/Galbanum>).

¹¹⁰ Vergilius: Georgica III, 414-434.

¹¹¹ Vergilius: Georgica III, 435-439.

*„Nejdřív pro včely hled' vyhledat , k pobytu místo,
k němuž by nemohly větry, vždyť včelám větrové brání
nosit potravu v úl; – ať kozlové bujní a ovce
neskáčí po květech vůkol, ať jalůvka, po polích chodíc,
nestírá z květin rosu a rašící nešlape trávu!
Ještěrku vzdal, jež třpytivý hřbet má zbarvený hnědě,
od svých bohatých úlů, též žluny a jinačí ptáky,
vlaštovku zvlášť, jež hrud' má značenu krvavou skvrnou:
pustošit' okolí celé a lapá poletující
včely a za sladké krmě je mlád'atům bezcitným nosí
...“¹¹²*

Ohledně výběru místa pro úly radí básník i toto:

*„Nenechej tis blíž úlu jim růst, ...
..., též hluboké bažině nevěř,
nebo kde morový výpar jde z bahniska, ...“¹¹³*

Poslední pasáž, která stojí za pozornost, se nachází v rámci pověsti o Próteovi. Vergilius uvádí stručnou, ale dramatickou a negativní charakteristiku léta:

*„Sírius na nebi zářil a pářil žíznivé Indy,
žhavý, a ohnivé slunce již středem dráhy své prošlo,
rostliny žízní prahly a v korytě horkém až na dno
hluboká řeka se hrála a žhavými paprsky vřela.“¹¹⁴*

¹¹² Vergilius: Georgica IV, 8-17

¹¹³ Vergilius: Georgica IV, 47-49

¹¹⁴ Vergilius: Georgica IV, 425-428.

2 SENECA: NATURALES QUAESTIONES

V úvodu k III. knize píše Seneca Luciliovi o tom, kterak mnoho autorů plýtvalo časem na vypsání lidských počinů, místo aby se věnovali počinům božským.¹¹⁵ Máme zde k dispozici zajímavou ukázkou jednoho z mnoha způsobů, jak docházelo v lidské mysli k reflexi environmentálních problémů: použití nějakého přírodního fenoménu jako přirovnání k charakteristice fenoménu ze světa lidí. Seneca zde totiž přirovnává Filipa Makedonského a jiné vládce ke dvěma přírodním pohromám: k potopě, která vše zaplaví, a k požáru, který vše spálí.¹¹⁶ Nyní však již ke konkrétnějším jevům.

Když píše Seneca o vzniku nebo zániku vodních pramenů, zmiňuje¹¹⁷ v té souvislosti zemětřesení v oblasti Koryku v Kilikii jako příklad, kdy vzniklo nějaké nové zřídlo.¹¹⁸ Podobný jev byl prý registrován na hoře Haimos. Hora prý byla jednou zbavena vody, ale když se do těch míst ukryli Galové, pronásledovaní Kassandrem¹¹⁹, a vykáceli některé stromy, objevilo se vody obrovské množství. Byla to prý voda, která byla do těch míst přitahována žíznivými stromy.¹²⁰ Něco podobného se prý stalo i v Magnesii.¹²¹ Seneca tomu však příliš nevěří. Poukazuje na tehdejší sucho a tvrdí, že kořeny jsou schopny přitáhnout vodu jen z bezprostředního okolí a že zdroje pramenů se nacházejí hlouběji, než kam dosáhnou kořeny. A pokud by nějaká vláha byla přítomna, vsákly by ji pařezy pro potřebu nového růstu.¹²² Hned vzápětí však autor znovu tlumočí Theofrasta a píše, že v okolí města Arkádie na Krétě zmizely jednou jezera a studny, protože země nemohla být obdělávána, když bylo ono město zničeno. Ztracené vodní zdroje se vrátily, když se vrátili rolníci. Na vině prý bylo sucho, kvůli němuž byla půda tvrdá a nebyla schopna dešťovou vodu propustit k podzemním zdrojům.¹²³ Seneca oponuje názorem, že rolníci obdělávají půdu díky přítomnosti vody a ne naopak. Dokazuje, že podpovrchové

¹¹⁵ S podobnou výtkou přišli v 2. polovině 20. století představitelé rodícího se oboru environmentální historie. Historie byla tradičně chápána jako disciplína, jejímž objektem zkoumání je člověk, resp. lidská společnost. Bylo však upozorněno na skutečnost, že člověk i společnost se nevyvíjí ve vakuu, ale v konkrétním prostředí. Aby byly pochopeny dějiny (lidí, společnosti), je třeba zabývat se i dějinami prostředí, ve kterém se dějiny lidí odehrávají. K tématu např. L. Jeleček: Environmentální dějiny, jejich vznik, konceptualizace a institucionalizace (USA, Evropa a svět). In: *Annales historici Presovienses*, 9, 2010, s. 247-274.

¹¹⁶ Seneca: *Naturales quaestiones* III, praefatio, 5.

¹¹⁷ Odkazuje se na Theofrasta.

¹¹⁸ Seneca: *Naturales quaestiones* III, 11, 2.

¹¹⁹ Kassander - Alexandrův generál.

¹²⁰ Seneca: *Naturales quaestiones* III, 11, 3.

¹²¹ Seneca: *Naturales quaestiones* III, 11, 4; Magnesia - řecké město v Malé Asii.

¹²² Seneca: *Naturales quaestiones* III, 11, 4.

¹²³ Seneca: *Naturales quaestiones* III, 11, 5.

zdroje nepocházejí pouze z dešťové vody. Opírá se o fakt, že v mnoha suchých oblastech studny jsou.¹²⁴ Onu ztrátu jezer a studní však nijak nevysvětluje, ani se k tomu více nevyjadřuje.

Když autor pojednává o chuti vody, zmiňuje, že voda jedné řeky¹²⁵ má velký obsah síry a její pití vyvolává negativní zdravotní účinky.¹²⁶ Již předtím obecně píše, že voda je ovlivněna svým prostředím a zmiňuje existenci jeskyní, které svým vzduchem usmrcují vše živé, co se přiblíží. Tyto prostory prý infikují vodu, která tudy protéká.¹²⁷ V Arkádii, blízko hory Nonakris, prý teče řeka, kterou místní obyvatelé nazývají Styx. Voda z této řeky prý, ačkoli působí zcela nevinně, velice rychle usmrcuje tím, že ztvdne a silně poškodí vnitřnosti.¹²⁸ Podobně v Thessálii teče řeka, vyvěrá ze sloje bohaté na železo a měď. Tento tok již varovné znaky vykazuje: hubí travní porost a zvířata se jí vyhýbají.¹²⁹ V Boiótii zmiňuje Seneca dvě řeky, které mění barvu ovčí z bílé na černou a opačně, a způsobují smrt. Jedna z nich se prý jmenuje Melas (tj. černá).¹³⁰ Podobný jev prý zaznamenal Theofrastos v Makedonii u řeky Peneus.¹³¹ Seneca uvádí, že řeka, která mění barvu i jiných zvířat, se vyskytuje v Galatii a Kappadokii.¹³²

V jedné z dalších pasáží zmiňuje autor zřídla, která vyvrhují z podzemí bahno a jiné nečistoty, jmenovitě uvádí Chersonésos v Kárii. Podobnou neplechu prý tropí i moře poblíž Messiny.¹³³ Obecně Seneca upozorňuje, že je problematické určit příčinu, když daný fenomén nemůže být přímo pozorován. Prezентuje zde obecné pravidlo, že všechny stojaté a uzavřené vodní rezervoáry mají tendenci vyvrhovat nečistoty. Vodstva, která tak nečiní, prý bublají.¹³⁴

Za pozornost stojí zcela jistě pasáž, ve které se Seneca věnuje představě o budoucí potopě světa. Na začátku si klade otázku, kdy k ní dojde a jak. Předkládá 4 možnosti: rozpínavá síla oceánu, absence léta a příchod neustálých dešťů, sama země otevře nové vodní zdroje, kombinace uvedených faktorů. On sám se kloní k poslední možnosti. Tvrdí, že příroda nebude na svůj zánik šetřit silami a jednoduše a rychle vše

¹²⁴ Seneca: *Naturales quaestiones* III, 11, 5-6.

¹²⁵ „*Lynceius amnis*“ - Seneca: *Naturales quaestiones* III, 20, 6.

¹²⁶ Seneca: *Naturales quaestiones* III, 20, 6.

¹²⁷ Seneca: *Naturales quaestiones* III, 20, 1-2

¹²⁸ Seneca: *Naturales quaestiones* III, 25, 1.

¹²⁹ Seneca: *Naturales quaestiones* III, 25, 2.

¹³⁰ Seneca: *Naturales quaestiones* III, 25, 3.

¹³¹ Seneca: *Naturales quaestiones* III, 25, 4.

¹³² Seneca: *Naturales quaestiones* III, 25, 4.

¹³³ Seneca: *Naturales quaestiones* III, 26, 6-7.

¹³⁴ Seneca: *Naturales quaestiones* III, 26, 8.

zničí. Jako protiklad uvádí vznik světa, zrození člověka a růst měst¹³⁵: upozorňuje na to, že vznik a vývoj trvá dlouho, kdežto zánik může přijít rychle¹³⁶.¹³⁷ Na dalších řádcích Seneca postupně líčí předpokládaný průběh katastrofy. Nejdříve prý přijdou ony neustálé deště, obloha bude zatažená bez naděje na změnu, slunce vůbec nezasvítí. Brzy vezme za své zemědělská úroda. Seneca podrobně popisuje, co se děje s rostlinami za takových okolností. Následuje chmurně poetický popis toho, kterak roztají sněhy na vrcholcích hor, rozvodní řeky, které postupně odnesou vše, na co narazí, vesnice i města, i se všemi obyvateli. Tma ještě více zhoustne, a moře, která už nebudou schopna pojmout větší množství vody, se začnou rozlévat po pevnině. Jedinou pevninou budou na konec pouze vrcholky hor.¹³⁸ Seneca zde několikrát cituje z pasáží o potopě v Ovidiových Proměnách.¹³⁹ Polemizuje s veršem, kde pospolu plavou ve vlnách vlk a ovce¹⁴⁰, protože si nedokáže představit, že by něco bylo v takové hrůze schopno plavat.¹⁴¹ Seneca vykresluje katastrofu temněji než Ovidius, předpokládá totiž úplné zatopení světa. Věří, že moře má více síly, než by se zdálo.¹⁴² Zmiňuje názor, že dojde i k otřesům, díky nimž se otevrou nové zdroje vody v zemi, které utvoří nové říční toky.¹⁴³ Přiklání se i k tomu, že na zkázu bude mít vliv postavení planet tím, že se seřadí do řady.¹⁴⁴ Konec světa bude přes všechno toto živelné soukolí podle Seneky záležitostí jediného dne.¹⁴⁵

Ve II. knize, kterou věnuje bleskům a hromům¹⁴⁶, zmiňuje Seneca sopečnou činnost Etny. Píše, že jednou, když Etna soptila, změnil se den v noc, což vyděsilo svět.¹⁴⁷

¹³⁵ Další příklad přirovnání přírodního a lidského fenoménu, tentokrát v opačném konceptu. Srov. s ukázkou na začátku této kapitoly (vládci – pohromy).

¹³⁶ Seneca nebere v potaz možnost pomalého zániku, což je velmi zajímavé. Dokladem pomalého zániku je paradoxně např. osud římského impéria. Je spekulativní, zda si to Seneca uvědomoval, zda si to vůbec někdo uvědomoval. V Senekově době k tomu patrně nebyl důvod (snad kromě toho, že republiku vystřídala monarchie – s tímto zřízením se však mnozí vyrovnali, jak ostatně dokládá i tehdejší literatura, jejíž tvůrci bývají rozdělováni na prorepublikány a promonarchisty), římská říše si dále podmaňovala nová území (např. za Claudia Británii) a největší územní rozmach ji teprve čeká (za Trajána). I poté, co začalo docházet k zjevnému úpadku, byla idea tzv. Roma aeterna stále silně přítomna. Možná Římané, resp. lidé, ke kterým Seneca patřil, nesnesli pomyslení na dlouhý konec – je známo, že stoikové obhajovali právo jedince na sebevraždu.

¹³⁷ Seneca: *Naturales quaestiones* III, 27,1-2.

¹³⁸ Seneca: *Naturales quaestiones* III, 27, 3-11.

¹³⁹ Seneca: *Naturales quaestiones* III, 27,13.

¹⁴⁰ „*Nat lupus inter oves, fulvos vehit unda leones*“ Seneca: *Naturales quaestiones* III, 27,13 (vzato z Ovid.: *Metamorph.* I, 304)

¹⁴¹ Seneca: *Naturales quaestiones* III, 27,14

¹⁴² Seneca: *Naturales quaestiones* III, 28,1-7.

¹⁴³ Seneca: *Naturales quaestiones* III, 29, 1.

¹⁴⁴ Seneca: *Naturales quaestiones* III, 29, 1.

¹⁴⁵ Seneca: *Naturales quaestiones* III, 29, 2-9.

¹⁴⁶ Zákl. info. k Senecovu dílu *Natur. quaestiones* – http://en.wikipedia.org/wiki/Naturales_quaestiones.

¹⁴⁷ Seneca: *Naturales quaestiones* II, 30, 1.

Zmínka slouží jako demonstrace myšlenky, že k vzniku hromu může přispět tření suchých částic.¹⁴⁸

Ve IV. knize, která pojednává o kroupách sněhu a ledu, pojednává autor mj. o důležitosti Nilu pro Egypt. V této pasáži zmiňuje, že v úseku, kde řeka míjí Etiopii, se vůbec nevyskytují srážky nebo je mezi nimi dlouhý interval.¹⁴⁹ Povodně se objevují až od ostrova Philae.¹⁵⁰ Občas se přihodilo, že se povodně nedostavily. Seneca zmiňuje, že k tomu došlo ve dvou letech po sobě, v desátý a jedenáctý rok vlády Kleopatry.¹⁵¹ Lidé si to prý vykládali jako náznak budoucího pádu dvou vládců. Seneca dodává, že k tomu vskutku došlo, a sice v případě Kleopatry a Marca Antonia. Podle Kallimacha¹⁵² někdy v dřívějším období došlo k vynechání povodní trvajícím dokonce devět let.¹⁵³

VI. knihu věnuje Seneca zemětřesení. Knihu začíná zmínkou o zemětřesení v Kampánii 5. února za konzulátu Regula a Virginia, které poničilo Pompeje a jejich okolí. Píše, že tento kraj nebyl nikdy bez nebezpečí¹⁵⁴, ale všechna předchozí varování zůstala až do této události nepodložená.¹⁵⁵ Seneca se snaží podat rozsah pohromy prostřednictvím popisu škod. V Herkulaneu se prý zřítla polovina budov a zbylá polovina domů měla narušenou statiku. Oproti tomu kolonie Nuceria¹⁵⁶ se sice otřásla, ale zůstala beze škod. Kuriózní situaci uvádí autor v případě Neapole, kde se prý zřítily soukromé domy, zatímco veřejné stavby zůstaly stát. Zmiňuje také záhubu ovčího stáda, pukání soch a šílení obyvatel.¹⁵⁷ Autor pak navazuje obecným výkladem o zemětřesení. V rámci výkladu tvrdí, že lidem, kteří se z Kampánie odstěhovali a přísahali, že se tam již nikdy nevrátí, nemůže nikdo zaručit, že k zemětřesení tam, kde se usadí, nikdy nedojde. Všechny části světa jsou prý podřízeny témuž zákonu.¹⁵⁸ Jako příklady uvádí Tyros, který prý byl takovou pohromou kdysi nechvalně proslulý; dále provincii Asia, která jedním úderem přišla o 12 měst; provincie Achaiu a Makedonii; a již zmíněnou pohromu v Kampánii.¹⁵⁹ Brzy znovu

¹⁴⁸ Seneca: *Naturales quaestiones* II, 30, 1.

¹⁴⁹ Seneca: *Naturales quaestiones* IV, 2, 1.

¹⁵⁰ Seneca: *Naturales quaestiones* II, 2, 3; 2, 7. Zmíněný ostrov se nacházel u antické Syené – dnešního Asuánu, dnes zatopen Asuánskou přehradou.

¹⁵¹ Egyptologové však prokázali, že pády dynastií v Egyptě souvisely se suchem a absencí jinak pravidelných záplav.

¹⁵² Dvorní básník Ptolemaiovců.

¹⁵³ Seneca: *Naturales quaestiones* IV, 2, 16.

¹⁵⁴ O běžnosti otřesů v Kampánii píše později Plinius Ml. ve svých *Dopisech*. Bude zmíněno v příslušné kapitole, u listů o výbuchu Vesuvu.

¹⁵⁵ Seneca: *Naturales quaestiones* VI, 1, 1-2.

¹⁵⁶ V Kampánii.

¹⁵⁷ Seneca: *Naturales quaestiones* VI, 1, 2 – 3.

¹⁵⁸ Seneca: *Naturales quaestiones* VI, 1, 10-12.

¹⁵⁹ Seneca: *Naturales quaestiones* VI, 1, 13.

upozorňuje, že se nejedná o znaky typické jen pro tyto jmenované oblasti, ale že země se může otřásat kdekoliv na světě.¹⁶⁰

Na jiném místě prezentuje Seneca fyzikální zákonitost, podle níž to, co se nemůže pohnout, má samo tendenci pohnout něčím jiným.¹⁶¹ Jako příčinu uvádí autor překážky, které stojí v cestě. Jako doklad si bere zakavkazskou řeku Araks, která prý dovede strhnout i most.¹⁶² Seneca dotvrzuje, že čím je překážka větší, tím silnější je živel, který se ji snaží překonat. Zmiňuje, že překážky toku stavějí do cesty i lidé.¹⁶³ Stejnou vlastnost připisuje Seneca vzduchu. Z takových důvodů prý¹⁶⁴ např. vzniká zemětřesení u města Chalkis^{165 166}.

Jiný případ zemětřesení uvádí Seneca v Thessalii.¹⁶⁷ Tam prý kdysi byla od sebe oddělena nedávno sjednocená města Ossa a Olymp. Jedna vysoká hora byla prý tou samou příčinou rozdělena na dva kopce. Vzniklo to prý propadem země nad místem, kde se nacházela podzemní jeskyně, do které se dostal vzduch snažící se potom uniknout ven.¹⁶⁸ Autor prezentuje názor, že radius prostoru zasaženého takovým typem zemětřesení nepřesahuje 200 mil. Dokládá to tím, že když otřesy postihly Chalkis, Théby zůstaly nedotčeny, podobně tomu bylo v případě měst Aegium a Patras.¹⁶⁹ Nedaleko odtud došlo prý i k propadu měst Heliké a Buris.^{170 171}

V posledním úseku, který ze Senekova díla vyzvedneme, se píše, že v zemi jsou nahromaděné různé nečistoty a dostanou se na povrch při zemětřesení. Této příčině připisuje autor smrt ovčího stáda při zemětřesení v Kampánii, o kterém psal na začátku této knihy. Oponuje názoru, že by to bylo způsobeno otřesy samotnými.¹⁷² Dokazuje to tím, že

¹⁶⁰ Seneca: *Naturales quaestiones* VI, 1, 15.

¹⁶¹ Seneca: *Naturales quaestiones* VI, 17, 1.

¹⁶² Seneca: *Naturales quaestiones* VI, 17, 1.

¹⁶³ ... *ubi saxa manu uel casu illata repressere uenientem* ... Seneca: *Naturales quaestiones* VI, 17, 2. Patrně narážka na přehrazování vodních toků. Tyto zásahy mohou přispět k výskytu povodní. V případě zmíněné řeky se pravděpodobně jedná o působení dalších faktorů, jako např. větší množství srážek ve vyšší poloze toku. Např. v listopadu a prosinci se zde vyskytují dešťové povodně - http://en.wikipedia.org/wiki/Aras_River.

¹⁶⁴ Jako zdroj uvádí Seneca Asklepiodota, Poseidoniova žáka.

¹⁶⁵ Nelze přesně určit, o jakou Chalkis se jedná, zda o Chalkis na Euboi nebo Chalkis na severu Sýrie. Můžeme vzít v potaz klidně eubojskou variantu – i Řecko je tektonicky bouřlivé.

¹⁶⁶ Seneca: *Naturales quaestiones* VI, 17, 3.

¹⁶⁷ Seneca: *Naturales quaestiones* VI, 25, 1-4.

¹⁶⁸ Seneca: *Naturales quaestiones* VI, 25, 1-2.

¹⁶⁹ Města na severu Peloponésu.

¹⁷⁰ Také na severu Peloponésu.

¹⁷¹ Seneca: *Naturales quaestiones* VI, 25, 3-4.

¹⁷² Seneca: *Naturales quaestiones* VI, 27, 1-4.

prý na mnoha místech Itálie vycházejí otvory ze země jedovaté výpary, neuvádí však konkrétní¹⁷³ lokality.¹⁷⁴

¹⁷³ Byly snad tyto lokality tak známé? Minimálně Luciliovi asi známé byly, podle toho, že Seneca dává tuto informaci formou otázky, která předpokládá kladnou odpověď: „*Quid, quod pluribus Italiae locis per quaedam foramina pestilens exhalatur uapor, quem non homini ducere, non ferae tutum est?*“ Seneca: *Naturales quaestiones* VI, 27, 1-4.

¹⁷⁴ Seneca: *Naturales quaestiones* VI, 28, 1.

3 PLINIUS STARŠÍ: PŘÍRODNÍ HISTORIE

Nemalou část environmentálních problému si spojujeme s počasím a podnebím. Proto se nejdříve podíváme, co píše Plinius o těchto záležitostech. „*Svět a vše, co bylo v oblibě jiným jménem nazývat nebe, jehož klenbou je vše přikryto, by měl být pokládán za božství, věčné, nezměrné, nezrozené a nepomíjející.*“¹⁷⁵ Takovými slovy uvádí Plinius St. čtenáře do svého obšírného výkladu o světě a prozrazuje tím svůj filozofický náhled vycházející ze stoicismu, který nekoresponduje s původní mytologickou představou a proti antropomorfnímu božstvu staví vše prostupující božstvo neosobní. S jistou nadsázkou by se dalo říci, že staví vědecký pohled proti teologickému. Zároveň se zde odráží antické pojetí nebe, do kterého bylo zahrnováno vše nadzemské, tedy i vesmír.

3.1 Nebeské jevy a vliv hvězd

Abychom narazili na to, čeho si chceme všimnout, nemusíme v textu putovat daleko a ani vlastně nemůžeme hned udělat takový skok a vesmír pominout. Stačí dojít ke slunci a pochopíme proč: „*Mezi nebem a zemí vězí v éteru v rozličných vzdálenostech sedm hvězd, které nazýváme podle jejich chodu planety, tj. „bludné“, ačkoli žádné jiné hvězdy nebloudí méně. Prostřední z nich je prý Slunce, nejmohutnější co do velikosti a moci nejen vlivem na počasí, ale i proto, že řídí ostatní planety a vládne nebi. Oceňuje-li se jeho působení, je nutno považovat Slunce za ducha světa, jeho oživovatele, za řídící princip přírody, ba za božství. Slouží celému vesmíru darem světla, rozptyluje tmy, ovšem naopak přezaruje i osvětluje zbývající tělesa. Strídáním ročních dob obnovuje síly přírodní, zaplavuje pošmournost oblohy, ale také vyjasňuje zasmušilost v duši člověka.*“¹⁷⁶ Ať už byly antické představy o počasí jakékoliv, podle toho, kdo byl jejich nositelem, o vlivu slunce nepochyboval snad nikdo. Náзор, že slunce vyjasňuje zasmušilost duše, navíc vůbec nemusí pocházet z dílny učenců. Ani dnes přece lidé nepotřebují vědce k tomu, aby si uvědomili, že jim sluneční paprsky působí více potěšení než zatažená obloha.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Plinius Starší: *Naturalis historia* II, 1. Do češtiny je dosud přeložena pouze část díla - užívám výbor: Plinius Starší: *Kapitoly o přírodě* (přel. F. Němeček), Praha 1974. U pasáží, k nimž je tento překlad k dispozici, ho používám a citaci doplňuji odkazem na tento výbor (číslování se totiž někdy liší) – zde Němeček 2, 1.

¹⁷⁶ Plinius Starší: *Naturalis historia* (v citacích dále jen *Nat. hist.*) II, 12 – 13. Němeček 2, 6.

¹⁷⁷ Myšleno obecně. Ne všem lidem musí dělat radost právě nebo pouze slunce. Jeden příklad přímo z Plinia si uvedeme v poslední části kapitoly.

Velký vliv byl samozřejmě přisuzován i hvězdám a planetám, jak brzy uvidíme. Za úvod do vlastního meteorologického výkladu lze pokládat uvedení představy o rozvrstvení prostoru nad zemí: „Poseidonius předpokládá, že od země ční výška ne menší než 40 stadií, které dosahují výpary, větry a mraky; že nad tím je čistý a jasný vzdušný prostor nepřerušného světla; od oblačné vrstvy k měsíci o 2 000 000 stadií; odtud ke slunci o 500 000 000 a je to prý dáno tou dálkou, že jeho nezměrná velikost nespálí zemi. Mnozí však prohlašovali, že mraky stoupají do výše 900 stadií.“¹⁷⁸

Nyní tedy přeskočme k jádru naší věci. Nejdříve si ukážeme, jaké poznatky uvádí Plinius o atmosféře¹⁷⁹, jejím složení a o tom, které jevy tam vznikají a jakou roli při tom sehrávají hvězdy: „Nyní pojednám o zbývajících pozoruhodných fenoménech nebe. Vždyť naši předkové nazývali tím nebem, které jiným jménem slove vzduch, vše, co ze zdánlivé prázdnoty vylučuje toho životodárného ducha. Nachází se pod měsícem a ještě mnohem níže, v čemž, jak vidím, existuje shoda. Mísí v sobě nekonečné množství vzduchu z hořejší vrstvy a zemských výparů a z obou se skládá. Odtud vznikají mraky, hromy a různé blesky; odtud také kroupy, sníh, přeháňky, bouře a vichřice; odtud také vzhází většina zlého mezi smrtelníky a vzájemný svár přírody. Síla hvězd zadržuje dole vše pozemské, co tíhne k nebi. A ta samá síla k sobě přitahuje to, co samo od sebe nestoupá. Deště padají, mlhy se zvedají, řeky se vypařují, kroupy se řítí dolů. Sluneční paprsky zpražují zemi a ze všech stran ji stlačují do středu; nezlomeny se odrážejí zpět a odnášejí s sebou vše, co mohou. Opar se snáší z výše a opět se do výše vrací. Větry naprázdno vyrážejí vzhůru a s lupem zase klesají. Dech tolika živých tvorů stahuje vzduch shůry; on se snaží odporovat a země jako by vylučovala do prázdného nebe vlastní dech. Během takového kmitání přírody sem a tam, jako nějakého stroje, je prudkým pohybem světa zesilován neklid. Není ani umožněno, aby to potýkání ustalo, ba to unesené se neustále víří a rozsáhlým objetím země poskytuje příčiny věcí, přičemž občas zahalí někde nebe mračny. To je království větrů. Tam tedy tkví jejich zvláštní povaha, která zpravidla zahrnuje ty zbývající příčiny, protože mnozí připisují údery hromů a blesků jejich síle a dokonce kvůli nim padá kamení, jestliže jsou větrem uchváceny, a podobně mnoho jiných těles.“¹⁸⁰ Je očividné, že s představou o řídicí funkci hvězd se Plinius plně ztotožňuje: „Je zřejmé, že existují jakési stálé příčiny bouřek a

¹⁷⁸ Nat. hist. II, 85.

¹⁷⁹ Pro upřesnění je třeba upozornit, že pochody, o kterých Plinius pojednává, se odehrávají jen v její nejspodnější části, tj. v troposféře.

¹⁸⁰ Nat. hist. II, 102 – 104.

dešťů, ale i náhodné nebo dosud neodůvodněné. Kdo by totiž pochyboval, že léta a zimy, i střídání ročních období je způsobeno pohybem hvězd?“¹⁸¹

Na následujících řádcích pak postupně uvádí jejich konkrétní projevy, jako déšť, sníh apod.: „Jako je povaha slunce charakterizována oteplováním / střídáním roku, tak existuje také specifická síla každé z ostatních hvězd, účinná u všech podle jejich povahy. Některé překypují množstvím tekutiny v jejím kapalném stavu, jiné obsahují tutéž kapalinu ztuhlou na jinovatku, stlačenou do sněhu, nebo zmrzlou na kroupy; některé jsou bohaté na větry, jiné na horko, jiné na páry, některé na rosu a některé na chlad. Ale o těchto tělesech nelze předpokládat, že jsou skutečně takové velikosti, jak se zdají. Přihlédnutí k jejich nezměrné vzdálenosti jasně dokazuje, že minimálně žádná z nich není menší než Měsíc. Všechny tedy na své dráze projevují svou přirozenost, což nejvíce ukazují deštivé přechody Saturnu. Není to pouze síla putujících hvězd, ale i mnoha na nebi ulpívajících, které jsou tak často hnány silou těch bludných nebo zneklidňovány tlakem jejich paprsků; tak jak to shledáváme v případě Hyad, které tak Řekové nazývali kvůli slova označujícího déšť.¹⁸² Některé se dokonce objevují samy a v neměnných obdobích, jako např. východ kůzlat. Arkturus zřídka kdy vychází bez doprovodu bouřek a krupobití.“¹⁸³ Plinius také upozorňuje, že hvězdy se nemusí vždy projevovat nějakým konkrétním atmosférickým efektem, ale rozličnými dopady na těla živých tvorů: „Specifický vliv se projevuje dokonce i ve fázích určitých znamení, jako v případě podzimní rovnodennosti a zimního slunovratu, kdy pozorujeme, že hvězda je doprovázena projevy počasí; ne ani tak dešti a bouřkami, ale mnohými neobvyklými účinky na těla živočichů a krajinu. Někteří tvorové jsou ve svých vnitřních orgánech, šlachách, hlavě a intelektu ovlivněni hvězdou, jiní ročními obdobími.“¹⁸⁴

Následující část je tedy spíše jakousi vsuvkou a k počasí se Plinius vrací o kousek dále, kde otevírá otázku existence meteorologických jevů postrádajících příčiny shora: „Nemohu popřít, že existují přehánky a větry bez těchto příčin¹⁸⁵, neboť je jisté, že ze země vzlíná vlhkost, někdy však vedle výparu kouř mlhoviny; a že mraky se rodí buď z fluida stoupajícího vzhůru, anebo ze vzduchu do fluida stlačeného. Jejich hustota a složení je doložena sotva pochybným důkazem, že zastíňují slunce, viditelné jinak i potápěči

¹⁸¹ Nat. hist. II, 105.

¹⁸² Odvoz. od řec. hyó – pršet.

¹⁸³ Nat. hist. II, 105 – 106.

¹⁸⁴ Nat. hist. II, 108.

¹⁸⁵ Tj. pohybu a vlivu vesmírných těles.

v libovolné hloubce vody.“¹⁸⁶ Plinius si protiřečí, když tvrdí, že nemůže popřít absenci hvězdného vlivu. Připomeňme si jeho výše předloženou hypotézu o tom, že hvězdy odpuzují to, co se snaží dostat se k nebi, kdežto přitahují to, co se o to samo nesnaží, mezi což počítá i zemské výpary.¹⁸⁷ Bylo by ovšem také možno domnívat se, že se pouze neodvažoval trvat na bezprostřednosti příčiny. Tedy že mraky sice vznikají z výparu, který je ze země přitahován hvězdami, ale že už nelze dokázat, zda mají hvězdy vliv i na to, že se z výparu mraky vytvoří. Jistý půvab nepostrádá důkaz o jejich hustotě poukazem na zadržování slunečních paprsků jinak viditelných i pro potápěče v největších hloubkách¹⁸⁸, ačkoli míru pravdivosti poslední části výroku nutno přijmout pouze s ohledem k tehdy dosahovaným hloubkám při potápění bez kyslíkových přístrojů.

Po pojednání o oblacích následuje první část výkladu o bouřkách. Nejdříve podává Plinius několik teorií o vzniku blesku a hromu: *„Nelze tedy popřít, že na ně (mraky) může shora z hvězd padat oheň, jak často pozorujeme za jasného počasí. Jeho průrazem je vzduch rozechvěn, jako když prosvíští vymrštěné střely. Když narazí do mraku, vznikne prý nesouladný výpar, jako při ponoření rozžhaveného železa do vody, a vyvalí se sloup dýmu. Tak údajně vznikají bouře. Jestliže sebou v mraku zmítá poryv nebo výpar, je prý vydáván hrom; pokud rozpálen prorazí ven, je to plamen; pakliže si prodlouží cestu, je to blesk. Tímto je mrak roztrhán, oním proražen. Hřmotem jsou úderý neukázněného ohně, a proto také (blesk) vyráží ven skrze ohnivé škvíry. Je také možné, že hřmí vzduch, který se hnul od země, zatlačen odporem hvězd a uvězněn mrakem. Navzdory přírodě rdousící zvuk, s rachotem běsní, když proniká ven, tak jako u nafouknutého měchýře. Nebo snad třením, když řítí se dolů, je roznícen, ať už je čímkoliv, onen vzduch. Jím bity jsou hory, bito je moře, i vše další úderem bez účinku. Ona věštná znamení však scházejí z výše, ze stálých příčin a z příslušných hvězd.“*¹⁸⁹

Zmínka, že úderý nesou s sebou věštná znamení, odkazuje zpět k výkladu o hvězdách, kde Plinius mj. vysvětluje, že hrom bývá připisován Jovovi, jelikož bylo pozorováno, že blesk vychází nejčastěji od stejnojmenné planety: *„Většině není známo, co bylo četným pozorováním zjištěno předními učenými, že oheň, který padá k zemi a je nazýván bleskem, vychází ze tří planet, ale nejvíce z té Iovovy¹⁹⁰, umístěné uprostřed, nejspíše kvůli stýkání se přílišného množství vlhkosti z hořejší vrstvy a horkem z té spodní, a proto je*

¹⁸⁶ Nat. hist. II, 111.

¹⁸⁷ Nat. hist. II, 103.

¹⁸⁸ Nat. hist. II, 111.

¹⁸⁹ Nat. hist. II, 112 – 113.

¹⁹⁰ Tj. z Jupiteru.

metání blesků přirčeno Iovovi. A tudíž tak jako z hořícího dřeva odpadáva spálená část s praskotem, tak je nebeský oheň vyvrhován hvězdou, nesouc s sebou věštbu, aniž by ta odvržená část ztrácela na božskosti. To se nejvíce stává za neklidného vzduchu, protože nahromaděná vlhkost podnítí velké množství ohně anebo protože je rozechvěn jakoby porodem obtěžkané hvězdy.“¹⁹¹

3.2 Větry a smršť

Od blesků Plinius ihned přechází k teoriím o původu větrů: „*A nemohu popřít, že podobným způsobem se mohou i větry nebo spíše poryvy rodit ze suchého a rozpáleného dechu země. A možná, že se jedná o vzduch, který se při vypařování z vody ani nezhustil do mlhy ani nezhoustl v mraky; nebo který je hnán silou Slunce, protože vítr je sotva chápán jako něco jiného, než tok vzduchu mnoha způsobů. Vždyť také vidíme, kterak povstávají z řek, ze sněhu, z moře, dokonce klidného, jiné ze země a ty nazýváme Altany. Ten, který se vrací od moře zpět na pevninu, je nazván Tropeus; ten, který pokračuje dále, Apogeus.*¹⁹² *Záhyby hor, četné vrcholy, hřebeny zakřivené jako loket a rozčleněné do ramen, vyhloubené klíny údolí, rozervané nepravidelností rozdělující vzduch; kterážto příčina také znásobuje na mnohých místech hlasy*¹⁹³; *neustále dávají vzniknout větrům.*“¹⁹⁴

Plinius rozlišuje obecné poryvy větru od větrů s konkrétním směrem a charakterem, které tvořily známou antickou větrnou růžici: „*Ale velice záleží na tom, zda se jedná o van nebo vítr. V tom prvním případě jde o neustálé poryvy a průvany, které nepociťuje určitý kraj, ale všechny země a které nejsou vánkem ani bouří, ale silnými poryvy. Bud' se rodí kvůli neustálému hnutí světa a protichůdným pohybem hvězd, nebo se zde houpe sem a tam onen životodárný bludný duch, jako v nějaké děloze, nebo je vzduch otrásán nepravidelnými a různými nárazy putujících hvězd, nebo vycházejí od svých příslušných hvězd, nebo padají od těch k nebi připevněných. Je rovněž zjevné, že mají svůj přirozený zákon, ne neznámý, ačkoli dosud neprobádaný.*“¹⁹⁵

¹⁹¹ Nat. hist. II, 82.

¹⁹² Vytvoření českého plurálu pro názvy těchto větrů je problematické. Proto je věta převedena do singuláru.

¹⁹³ Tj. způsobuje ozvěnu

¹⁹⁴ Nat. hist. II, 114 – 115.

¹⁹⁵ Nat. hist. II, 116.

Po povzdechu nad současným stavem bádání v oboru, který je tak důležitý pro potřeby námořníků,¹⁹⁶ přichází Plinius s výčtem jednotlivých větrů a jejich stručnou charakteristikou. Nejdříve kratičce zmiňuje historický vývoj ohledně stanovení jejich počtu: „*Předkové setrvali celkem u čtyř podle právě tolika světových stran – proto ani Homér nezmiňuje více*¹⁹⁷ - ubohý počet, jak bylo poté posouzeno. Následující generace přidala osm – počet příliš pečlivý a podrobný. Nejmladším se zalíbila střední cesta, tím že k malému počtu přidala čtyři z toho bohatého.“¹⁹⁸ Nyní Plinius představuje jednotlivé větry, postupuje přitom ve směru východ – jih – západ – sever: „*Jsou tedy po dvou ve čtyřech částech nebe. Od východu za rovnodennosti vane Subsolanus, za zimního slunovratu Volturnus. Onoho zvou Řekové Apeliotos, tohoto Eurus. Z polední strany vane Auster, od západu za zimního slunovratu Afrikus; které nazývají Notos a Libs. Od západu za rovnodennosti vane Favonius, za letního slunovratu Corus; zvou je Zefyros a Argestes. Od sedmihvězdi*¹⁹⁹ *duje Septentrio, mezi ním a východem za letního slunovratu Aquilo, zvané Aparktias a Boreas.*“²⁰⁰ Po vsunutí dalších čtyř dospívá ke schématu dvanácti větrů: „*Pro větší počet byly vloženy ještě čtyři: Thrascias doprostřed mezi Septentrion a západ za letního slunovratu, potom také Caecias mezi Aquilon a východ za rovnodennosti po letním slunovratu, Fenicias doprostřed mezi východ za zimního slunovratu a poledne, potom mezi Libs a Nótos, z obou složený, mezi poledne a západ za zimního slunovratu Libonotos. Ani to není vše. Někteří totiž dosud vkládají mezi Boreas a Caecias vítr jménem Meses, a mezi Eurus a Nótos Euronótos.*“²⁰¹ Získaný model²⁰² pak doplňuje o různé zvláštní větry regionální povahy: „*Jsou také jakési větry vlastní každému národu, nepřekračující určitou oblast, jako Skirón u Athéňanů, tak trochu odvozený z Argesta, zbylému Řecku neznámý. Jinde je ten sám vítr zván Olympias. Tradice rozumí pod všemi těmi jmény Argesta. Caecia*

¹⁹⁶ Nat. hist. II, 117 – 118.

¹⁹⁷ Euros, Nótos, Zefyros a Boreas. Viz Homér: Odyssea V, 295 – 296.

¹⁹⁸ Nat. hist. II, 119.

¹⁹⁹ Tj. od severu.

²⁰⁰ Nat. hist. II, 119.

²⁰¹ Nat. hist. II, 120.

²⁰²

S. Septentrio	J. Nótos/Auster
SSV. Boreas/Aquilo	JJZ. Libonótos
VSV. Caecias	ZJZ. Lips/Africus
V. Apeliotés/Subsolanus	Z. Zefyros/Favonius
VJV. Eurus/Volturnus	ZSZ. Argestes/Corus
JJV. Euronotos/Phoenices	SSZ. Thrascias

zvou někteří *Helespontias*, a jiní zase ty samé odlišně. Podobně je v *Narbonské Galii* nejslavnějším z větrů *Circius*, silou ne slabší než žádný ze všech, vytrvající zpravidla k *Ostii*, poté co rozbrázdí *Ligurské moře*. Stejný vítr je již ve zbylých částech nebe neznámý, dokonce nedosahuje ani *Vienny*, města v té samé provincii: ten, tak silný mezi větry, je po několika mílích zastaven setkáním s nevelkým pohořím. *Fabianus* zase popírá, že by jižní větry dosahovaly *Egypta*.²⁰³ Takto pojatý výčet zakončuje *Plinius* vyvozením obecného postulátu: „Tím je dokázán zákon přírody, že větry mají určené období a hranice.“²⁰⁴

Na následujících řádcích přichází s jakýmsi ročním větrným harmonogramem, kdy provádí čtenáře celým rokem od jara do zimy a uvádí, kdy který vítr vane: „*Jaro* otvírá lodníkům moře; na jeho počátku mírní chlad západní *Favonius*, když se slunce promítá do souhvězdí *Vodnáře*. To je kolem 9. února. Pro další výklady upozorňujeme na nutnost přihlédnout k opravě v přestupném roce. 22. února se *Favoni*u dává název *Chelidonias* podle objevení se vlaštovek, jiní ho nazývají *Ornitias* podle příchodu ptáků, což je 71. dne po slunovratu. Tento vítr trvá devět dnů po jejich přiletu. Vítr vanoucí proti západu se tehdy nazývá podsluneční (*Subsolanus*). Léto přichází s východem *vergilí* (*Kuřátek*) v souhvězdí *Býka*, šest dní před polovicí května, což je éra jižního větru (*Auster*) proti chladnému severáku (*Septentrio*). Za nejpálčivějšího období léta vychází *psi* hvězda *Sirius*, zatímco slunce vstupuje do souhvězdí *Lva*. Před východem této hvězdy vanou severní větry (*Aquilo*) zvané předcházející (*Prodromus*, *antipasáty*). Dva dni po východu této hvězdy vane severní vítr (*Aquilo*) dosti trvale, asi čtyřicet dní; říká se mu *Etesies* (dnes *pasát*). Mírní prý žár sluneční zesílený planutím jmenované hvězdy; to jest nejpravidelnější vanutí. Pak jsou časté větry jižní (*Auster*) až do východu *Arktura*, což nastává jedenáct dnů před podzimní rovnodenností kol 14. září. V rovnodennosti pak vane západní vítr *Corus*, jenž vládne podzimu, kdežto východnímu větru v té době se říká *Volturnus*. Asi čtyřiačtyřicet dní po rovnodennosti západ *Kuřátek* v *Býku* hlásí příchod zimy, což spadá krátce před polovicí listopadu. To je doba zimního severáku (*Aquilo*), tolik se lišícího od letního; jeho protějšek se jmenuje *Afričan* (*Africus*). Týden před zimním slunovratem a týden po něm se moře pokrývá tříští pro „*líbanky ledňáčků*“, jak říkají oněm dním. A pak je doba

²⁰³ Nat. hist. II, 119 – 120.

²⁰⁴ Nat. hist. II, 121.

*zimního klidu nebo zimních bouří. Ale ani zuřivé vichřice nebránily pirátům vydávat život v nebezpečí; nyní tak činí z lakoty.*²⁰⁵

Výklad o větrech je ukončen seznamem různých zvláštností, které se týkají teploty, vláh, vlivu na zdraví, předzvěstí zemětřesení a jiných vlastností a schopností jim připisovaných: „*Nejchladnějšími z větrů jsou ty, o kterých jsme řekli, že vanou od severu; blízko k nim má Korus. Ty drží na uzdě zbylé mraky a zahánějí je. Vlahé jsou Afrikus a v Itálii zvláště Auster. Říká se, že v Pontu k sobě Cecias přitahuje mraky. Suché jsou Korus a Volturnus, kromě období, kdy utichají. Sněžné jsou Akvilón a Septentrio. Kroupy přinášejí Septentrio a Korus. Horký je Auster, teplé Volturnus a Favonius. Ty jsou sušší než Subsolanus, a vůbec všechny od severu a západu jsou sušší než ty od jihu a východu. Nejzdravější ze všech je naproti tomu Akvilon. Auster je škodlivý a více, když je suchý, snad proto, že jako vlhký je studenější. Věří se, že živočichové při jeho vanu méně hladovějí. Etesijské větry v noci zpravidla ustávají a objevují se zase o třetí hodině denní.*²⁰⁶ *V Hispánii a v Asii vanou od východu, v Pontu od severu, ve zbylých koutech od jihu. Vanou však i od zimního slunovratu, kdy jsou zvány Ornithiae, ale lehčeji a méně dní. Dva mění také svou povahu s místem: Auster přináší v Africe jasné počasí, Akvilon je oblačný. Všechny větry vanou střídavě, z velké části však tak, že po utichajícím nastupuje protichůdný. Když se po utišených vzedmou po nich následující, putují jako slunce z levé strany na pravou. O jejich směru se rozhoduje nejvíce čtvrtého dne po novoluní. Pomocí těchto větrů pluje loď s vratiplachtami v protisměru, takže loď plavící se opačně do sebe naráží většinou v noci. Větší náporů vydává Auster než Akvilon, neboť onen duje z hlubin moře a tento od hladiny. Proto také po jižních větrech zpravidla následují zhoubné otřesy země. V noci je silnější jižní vítr, zatímco přes den severní, a větry vanoucí z východu jsou déle trvající než ty ze západu. Severní větry obvykle utichají v liché dny, čemuž nasvědčují pozorování i v jiných částech světa; a tak jsou lichá čísla pokládána za mužská. Slunce vítr zesiluje i zeslabuje: zesiluje vycházející a zapadající, polední v letních časech zeslabuje. A tak uprostřed dne a v noci většinou uléhají, protože se rozpouštějí buď přílišným chladem, nebo horkem. Nejvíce se dají očekávat poté, co rozežnané mraky odkryjí oblohu. Eudoxius se domnívá, že se po čtyřech letech vracejí nejen všechny větry, jestliže je možné tolerovat*

²⁰⁵ Nat. hist. II, 122 – 125. Němeček 2, 47; pozn.: Pro soulad s vlastním překladem jsou u větrů uvedeny jejich původní názvy.

²⁰⁶ Tj. zhruba okolo osmé hodiny ráno.

malé odchylky, ale z velké části také ostatní jevy zlého počasí. Počátek toho období je vždy za východu psí hvězdy²⁰⁷ v přestupném roce.“²⁰⁸

Od větrů přechází Plinius plynule k výkladu o větrných katastrofách. Nejdříve seznamuje čtenáře se vzdušnými víry: *„Nyní o náhlých vanech větrů vycházejících od země a opět se k ní vracejících s vrstvou mraků. Mají mnoho podob a tvarů. Bludné a ženoucí se po způsobu bystrin vydávají podle mínění mnohých hromy a blesky. Zatíženy větší vahou, narazily-li na suchý mrak, vytvářejí bouři zvanou řecky eknefias (bezmračnou), pakli stlačeným klínem se dostaly do rotace, bez blesků utvoří vrchol víru zvaný tyfón, smršť. Přináší s sebou z mraků kousky ledu, v rotaci zesiluje svou zhoubnost, pohybuje se při ní však i kupředu. Je pravým morem pro lodi; neboť nejen láme stěžně, ale drtí i těleso lodi prudkým vírem. Jakýmsi levným pomocným prostředkem je vylití octa na hladinu, ježto má chladivou přirozenost. Při nárazu uchvacuje předměty a savým pohybem je odnáší k nebi.“²⁰⁹* Popisovaná bouře jako by připomínala jev, který dnes nazýváme tropickou cyklonou. Proti tomu představuje úkaz, pod kterým se snad skrývá tromba, resp. tornádo: *„Vybuchne-li ve větší prohlubni ze stlačených mraků, leč ne v rozmezí bouře a bez hluku, jde o vzdušný vír, který převrací, co mu stojí v cestě. Prester²¹⁰ je ohnivý sloup, který boří a zapaluje.“²¹¹* Na dalších řádcích konfrontuje charakteristiky uvedených nebeských jevů: *„Smršť nevzniká při severním větru ani bezmračný vítr se sněhem. Když je zanícen oheň při rozražení mraku a nepodpálil, vznikl blesk. Liší se od ohnivého sloupu jako plamen od ohně. Dole se rozlévá širokým tahem, nahoru se prudce zužuje. Točivý vítr se od víru opakovaným pohybem liší jako skřípot od praskotu, bouře od obou zjevů se liší svou šíří, kdy se mraky spíše rozptylují než lámou. Občas se vyskytne i temný mrak podobný šelmě, hrozné znamení pro plavící se. Říká se tomu sloup²¹², drží-li se zhuštěná voda pohromadě, a podobného druhu je píšťala (aulon), kdy mrak táhne vodu jako píšťalou.“²¹³*

²⁰⁷ Canicula.

²⁰⁸ Nat. hist. II, 126 – 130.

²⁰⁹ Nat. hist. II, 131 – 132. Němeček 2, 48.

²¹⁰ víchr, smršť – z řeč.

²¹¹ Nat. hist. II, 133. Němeček 2, 48.

²¹² V orig. columna. Zde by se mohlo jednat o kumulonimbus, typický bouřkový mrak vertikálně sahající do značné výšky.

²¹³ Nat. hist. II, 133 – 134. Němeček 2, 49.

3.3 Bouře a věštění podle blesků

Posléze se Plinius opět vrací k bleskům, což je zřejmě jeden z případů, který vyvolával výtky kritiků o nedostatečné utříděnosti materiálu.²¹⁴ Nyní se zabývá otázkou, kdy a kde blesk nejčastěji uhoří: „V zimě a v létě se málokdy blýská, a to z opačných příčin. V zimě vzduch je hustší a přitom chráněn silnější vrstvou mraků jako krunýřem a všechny výdechy země jsou zmrazeny, takže uhasí zárodky ohně. Tento důvod chrání Skythii a okolní chladné krajiny od blesků, opačný případ nastává v Egyptě pro přílišný žár, neboť teplé a celkem suché výpary země jsou příliš slabé a něžné, než aby se zhustily v mraky. Na jaře a na podzim jsou blesky hojnější, protože pro tu dobu neplatí, co bylo řečeno o létě a zimě. Teplo a chlad nejsou v rovnováze, proto jsou v Itálii časté bouřky s blesky. Tam i pohyblivější vzduch za mírné zimy neb mlhavého léta vytvoří někdy pro ně vhodné podmínky jako na jaře a na podzim. V částech Itálie, které se svažují od severu k teplým místům, jako je tomu v okolí Říma a v Kampánii, blýská se ve stejné míře v zimě i v létě, což není obvyklé na jiných místech.“²¹⁵ Potom představuje jednotlivé typy blesků podle účinku na to, do čeho uhoří: „Praví se, že blesky samy jsou několikery. Ty, které přicházejí suché, nepálí, nýbrž ničí, vlhké sice též nepodpalují, ale načernují. Třetí druh, který bývá jmenován jasným, má velmi podivuhodné vlastnosti: vyčerpává sudy do dna bez otevření víka a bez zanechané stopy. Roztavuje zlato, stříbro a měď uvnitř, aniž propálí měšce neb poruší voskovou pečeť.“²¹⁶ Výklad zpestřuje Plinius čtenářům skutečnými příhodami: „Marcia, zasažená takovým bleskem, porodila mrtvé dítě, ač sama zůstala bez úhony. Mezi podivnými úkazy za spiknutí Catilinova se vypravuje, že obecní rada z Pompejí²¹⁷ M. Herrenius byl zasažen bleskem za jasného dne.“²¹⁸

Na dalších řádcích se Plinius znovu zabývá původem blesků.²¹⁹ Nejdříve předkládá etruskou představu o jejich božském původu: „Učenci etruští se domýšlejí, že devět bohů vysílá blesky, a ty že jsou jedenáctery, neboť Juppiter má troje. Římané však pozorovali toliko dvoje, denní přičítajíce Jovovi, noční Summanovi – ty jsou ovšem vzácnější, jelikož nebe je v noci chladnější.“²²⁰ Následně rozlišuje blesky vycházející z nebe a ze země: „V Etrurii se domnívají, že blesky vyrážejí ze země – říkají jim podzemní

²¹⁴ O blescích a hromech již jednou pojednává Plinius výše. Viz Nat. hist. II, 112 – 113.

²¹⁵ Nat. hist. II, 135 – 136. Němeček 2, 50.

²¹⁶ Nat. hist. II, 137. Němeček 2, 51.

²¹⁷ Vhodnější termín: dekurio města Pompeje.

²¹⁸ Nat. hist. II, 137. Němeček 2, 51

²¹⁹ Předtím viz Nat. hist. II, 112 – 113.

²²⁰ Nat. hist. II, 138. Němeček 2, 52.

– zvláště zuřivé v zimní době a proklaté, ač vůbec všechny považované za zemské jsou zhoubnější než ty, které přicházejí z hvězd, jdou totiž zblízka a jsou zmatenější povahy. Důvod je jasný: blesky z nebe bijí šikmo, pozemské kolmo. A o těch, které přicházejí zblízka, se míní, že vycházejí ze země, zvláště když nezanechávají stopy bijíce do nebes. Podle jiných pocházejí ze Saturna, kdežto zapalující pocházejí z Marsu; takovým bleskem bylo spáleno celé město Volsinie.“²²¹

Plinius se nevyhýbá ani otázce věštění budoucnosti: „Nazývají je i rodinnými, věšticími osud na celý život, a postihují toho, kdo založil rod. Ostatně myslí, že nevěští věci soukromých na deset let, vyjímaje ty, které se udály, když někdo zdědil jmění, nebo o narozeninách; veřejné události nad třicet let také ne, s výjimkou zakládání města.“²²² Zmiňuje i uctívání blesků a snahy přímo je vyvolávat: „V státních letopisech se vypravuje, že jakýmisi obřady a modlitbami se blesky vynucují, nebo se dosahuje příznivých znamení. Etruská pověst líčí, že blesku bylo dosaženo, když obluda zvaná Volta, zpustošivši pole, blížila se k městu Volsiniím, a blesk vyvolal král Porsenna. A před ním to často dělal Numa, jak vypráví v první knize letopisů L. Piso, a Tullus Hostilius neznaje obřadů, byl vyvolaným bleskem sám zabit.“²²³ Plinius si jako obvykle zachovává objektivní odstup, aniž by stranil některému z jím uvedených názorů: „V těch věcech se mínění různí a záleží na každém, jak se dá přesvědčit.“²²⁴ Jeho postoj je naopak dosti skeptický: „Je odvážné věřit, že by oběti ovládaly přírodu, nicméně je pošetilé chtít krotit věci přírodní, popř. z nich vyčíst věci, které mají odstranit to, co má přijít, nebo předpovědět věci dosud skryté, jak se děje soukromě i veřejně nesčetnými pokusy.“²²⁵ Dokonce by nemuselo být zdaleka tak troufalé přiznat, že alespoň v některých bodech by takové stanovisko nemuselo ztrácet platnost ani dnes. Postačí snad vzpomenout si na socialistické heslo „Poručíme větru, dešti“.

V dalším úseku je čtenářům vysvětleno, proč vidíme blesk dříve, než slyšíme hrom: „Je samozřejmé a nijak zvláštní vidět dříve blesk než slyšet hrom, ačkoli vznikají současně, protože světlo je rychlejší než zvuk a úder s hromem jdou takovým řízením přírody pospolu. Ale hrom je způsoben průchodem blesku, ne jeho úderem. A vzduch je

²²¹ Nat. hist. II, 138 – 139. Němeček 2, 53.

²²² Nat. hist. II, 139. Němeček 2, 53.

²²³ Nat. hist. II, 140. Němeček 2, 53.

²²⁴ Nat. hist. II, 141. Němeček 2, 53.

²²⁵ Nat. hist. II, 141. Němeček 2, 53.

také rychlejší než blesk, proto se všechno otřese a rozechvěje dříve, než dojde k úderu a nikdo není zasažen, kdo již viděl blesk nebo slyšel hrom.“²²⁶

Potom se Plinius vrací zpět k věštění z těchto nebeských úkazů. Nejvíce prý záleželo na tom, na které straně od nás blesk uhoří. Kvůli tomu znázorňuje autor čtenářům etruské rozdělení nebe na šestnáct dílů. Za nejpříznivější byl prý pokládán úder na severovýchodě; uvádí zde příklad diktátora Sully: *„Levá strana je pokládána za příznivou, protože na levé straně světa je východ. Sledován není ani tak příchod jako odchod blesku. Buď se úderem odráží blesk, nebo se vrací zpět vzduch, poté co je dílo dokonáno a oheň pohlcen. V rámci tohoto pozorování rozdělili Etruskové nebe na 16 částí. První se rozkládá od severu k východu za rovnodennosti, druhá k poledni, třetí k západu za rovnodennosti, čtvrtá na tom, co zbývá, tedy od západu k severu. Tyto části rozdělili ještě na čtvrtiny, z nichž těch osm na východě nazvali levými, a stejný počet naproti pravými. Nejzlověstnější jsou ty, co zasahují mezi západ a sever. Nejvíce tedy záleží na tom, odkud blesky přijdou a kam dopadnou. Nejlépe, když se vracejí do východních částí. Vůbec největší štěstí předpovídají, když přijdou z první části nebe a uhoří do té samé na zemi; takto dané znamení jsme zaznamenali u diktátora Sully. Zbylé světové strany nejsou tolik slibné ani hrozivé. Některá znamení z blesků není záhodno zvěstovat ani slyšet; ledaže by byla prozrazena hostiteli nebo rodiči. Veliká marnivost takého pozorování byla odhalena zásahem Junonina chrámu v Římě za Skaurova konzulátu, který byl záhy poté předním senátorem.*“²²⁷

Další výklad odděluje krátká vsuvka, kdy si zřejmě autor uvědomil, co zapomněl zmínit, když obecně pojednával o blescích a hromech: *„V noci se častěji než ve dne blýská bez hřmění.*“²²⁸ Nakonec se Plinius věnuje fenoménu zásahu blesku do živých tvorů, včetně člověka. Příklad jejich účinků a s tím spojených představ, který zde autor prezentuje, nepostrádá zajímavosti, a to nejen pro různé lovce senzací: *„Člověka, jediného tvora, nezahubí blesk pokaždé, ostatní tvory vždy. Je to zjevně pocta udělená přírodou, přestože ho tolik zvířat předčí silou. Vše se svalí na opačnou stranu od zásahu. Člověk, nezhroutí-li se na stranu zásahu, pouze nedýchá. Shora udeření se smrští. Bdící člověk se zasažen ocitne s očima zavřenýma, spící s otevřenýma. Člověka takto zesnulého není dovoleno spálit; náboženství velí pohřbít ho do země. Žádný tvor není bleskem spálen, aniž*

²²⁶ Nat. hist. II, 142.

²²⁷ Nat. hist. II, 142 – 144.

²²⁸ Nat. hist. II, 144.

by předtím nevypustil duši. Zranění bleskem jsou chladnější než zbytek těla.“²²⁹ „Blesk nebije do vavřínu a nesestupuje hlouběji do země než pět stop. Kdo se za bouře bojí, má vyhledat hlubokou jeskyni nebo se uchýlit do boudy obložené tulení kožešinou, neboť tento jediný mořský živočich nebývá zasažen bleskem podobně jako z ptáků orel, považovaný někdy za nositele hromných střel.“²³⁰

3.4 Záhadné jevy a podnebné zvláštnosti

Na dalších řádcích Plinius podává několik příkladů různých, někdy dodnes záhadných úkazů, jako např. krvavý déšť nebo zvuky válečné vřavy na místech bývalého nebo i budoucího bojiště: „Vedle bouří byly zaznamenány i jiné úkazy. Za konzulů M. Acilia a C. Porcia pršelo mléko a krev, za P. Volumnia a Servia Sulpicia maso, které nehnulo, pokud se ho nedotkli ptáci. Stalo se rok před nešťastnou porážkou P. Crassa od Parthů v Lukanii a v bitvě zahynuli vojáci z toho kraje. Když pršely železné houby, haruspikové ten úkaz uváděli v souvislost s otvory v nebi, jež zůstaly po šípech Parthů. Za konzulátu Lucia a Paula Marcella pršela vlna okolo hradu Carissanu, u něho za rok zahynul P. Annius Milo. Tamže pršely podle záznamů pálené cihly během soudní řeči uvedeného muže. Zvěděli jsme, že bylo slyšet řinčení zbraní a zvuky trub za války s Cimbrů a častěji předtím a potom. Zvuk přicházel odněkud z prostoru. Za třetího konzulátu Mariova viděli občané z Amerina a Tuderta na nebi zápas mezi východem a západem, při čemž západní svět byl poražen. Není celkem nic zvláštního, že planulo nebe a často byly spatřeny mraky zachvácené ohněm.“²³¹

Po Anaxagorově předpovědi pádu meteoritu se ještě autor v několika větách věnuje fenoménu duhy: „Duha patří mezi časté a celkem neudivující úkazy. Neohlašuje ani jasné, ani deštivé dni. Zřejmě sluneční paprsek vnikne do dutého mraku a odražen barvitostí ukazuje směs mraků, vzduchu a hořících paprsků. Vždy je slunce na opačné straně a duha má tvar polokruhu. Není možná v noci, i když Aristotelés tvrdí, že ji viděl; ale přiznává, že to bylo 30. dne luny. Duhy se objevují nejčastěji za ubývajícího dne na podzim. Po jarní rovnodennosti se neobjevují, až zase v nejdelších dnech. Duha je vysoká za nízkého slunce, naopak, menší na východě než na západě, ale roztažená. V poledne je

²²⁹ Nat. hist. II, 145.

²³⁰ Nat. hist. II, 146. Němeček 2, 55.

²³¹ Nat. hist. II, 147 – 148. Němeček 2, 56 – 57.

*málo svítivá a má veliký obvod. V létě však kol poledne nebývá, po rovnodennosti podzimní kteroukoli dobu, leč nikdy není více duh než dvě.*²³²

Celé pojednání o nebeské sféře světa zakončuje více než stručnou sumarizaci poznatků o rose, mlze, kroupách a sněhu, neboť je pokládá za snadno vysvětlitelné.²³³ K nim zcela na závěr přikládá několik regionálních zvláštností z různých konců antického světa: „Kroupy vznikají, zmrzne-li déšť, táž vláha měkce a jemněji sražená dává sních. V zimě jenom sněží, kroupy jsou méně vzácné ve dne než v noci a mnohem rychleji tají než sních. Mlhy se nevyskytují v létě ani za třeskutého mrazu, rosa nepadá za mrazu a za velikých paren ani za větru, a toliko za jasné oblohy. Mrznutím se v ledu porušuje voda, a po jeho rozpuštění už nenajdeme stejné množství vody. Rozličné barvy a tvary mraků vznikají podle toho, jak přimíšený oheň vítězí nebo je přemáhán. Konečně každý kraj na zemi má své zvláštnosti; Africe chybějí rosné noci, v Itálii v Lokrech a na jezeře Velinském nikdy nespátřili duhu, v Syrakusách a na Rhodu se nikdy nenahromadí tolik mraků, aby některý den vůbec nespátřili slunce. O tom na svém místě, a tím se končí probírání vzduchu.“²³⁴

3.5 Počasí a podnebí v souvislostech

Pojednáním o vzduchu samozřejmě nejsou meteorologické jevy v tomto encyklopedickém díle vyčerpány, ale nyní se vyskytují už jen více méně sporadicky. Nevystupují už jako samostatný objekt autorova zájmu, ale v souvislostech s jinými tématy. Nebudeme již procházet všechna místa v díle, kde jsou tyto jevy zmiňovány, ale pro rámcovou představu uvedeme pouze vybrané pasáže. Setrváme-li ještě v II. knize, můžeme zde o kus dál najít zmínku o rozdělení naší planety na pět podnebných pásem. Asi bychom to očekávali spíše u hlavního výkladu o počasí, ale Plinius ji zkrátka ve svém schématu²³⁵ zařadil až k výkladu o Zemi, a to v souvislosti s osídlením: „Je přece pět pásem. Ve dvou vše tuhne nepříznivým mrazem a věčnou zimou, což se děje na obou koncích u pólů, našeho, kde září známých sedm hvězd, a jeho protějšku zvaného jižní pól. Trvalá temnota vládne na obou stranách pod měkkým světlem jiných hvězd, mírněna pouze

²³² Nat. hist. II, 150 – 151. Němeček 2, 59.

²³³ Nat. hist. II, 152: „Cetera eiusdem naturae non multis dubia esse video. Překl.: *Ostatní věci v přírodě se dají podle mého názoru snadno vysvětlit.*“ (Němeček 2, 60)

²³⁴ Nat. hist. II, 152. Němeček 2, 60 – 62.

²³⁵ Vesmír, nebesa, země.

na pohled zhoubnou září podobnou jinovatce. Naproti tomu uprostřed na rovníku, kudy probíhá dráha Slunce, je svět vypálen plameny a spálen výpary z dálky. Vypálenou zemi a zamrzlé obě končiny lemují mírná pásma mezi sebou nespojená cestami pro palčivost hvězd.“²³⁶ I v antice se k podnebí vztahoval vzhled lidí žijících v tom kterém pásmu a této teorii se nevyhýbá ani náš autor.²³⁷ Celkem příznačný je popis lidí mírného pásma, které bylo pokládáno za nejpriznivější pro živobytí: „V mírném pásmu naproti tomu jsou kontrasty vyrovnané a lidé jsou ve všem výkonní, mají těla středního vzrůstu a zdravé barvy, mírný způsob života, čilé smysly, aktivní nadání pro ovládnutí přírody; ti založili říše, jaké nikdy nemohli okrajoví národové, přičemž ani nikdy nebyli ovládáni, kdežto ony kmeny pro tísnivou moc přírody zůstaly osamělé.“²³⁸ Za pozornost stojí zmínka o počasí zařazená do výkladu o zemětřesení, a sice proto, že zde Plinius prezentuje – alespoň podle svých slov – vlastní hypotézu o vlivu větrů: „Já sám podezírám větry z vlivu na zemětřesení. Nezachvívá se totiž země při ospalém moři a klidném vzduchu, kdy se ani lístek nepohne a ptáček nevzlétne, nýbrž toliko po větrech, kdy se van ukryje a zalehne do žil a dutin zemských. Neboť zemětřesení se podobá otřesům hromu a propadnutí přichází jako blesk zápasící s uzavřením a snažící se dostat na svobodu.“²³⁹

Počasí a podnebí souvisí úzce se zemědělstvím, což si zajisté uvědomovali lidé už od té doby, co začali půdu obdělávat.²⁴⁰ Pěstování rozličných plodin věnoval Plinius XIV. až XIX. knihu, a pokud do nich nahlédneme, skutečně se přesvědčíme, že i meteorologické záležitosti zde mají své místo, a to nejvíce v XIV., XVII. a XVIII. knize. První z nich uvádí čtenáře do oblasti vinařství. Součástí popisu vinných odrůd bývá často upozornění na odolnost či neodolnost vůči nepřízni počasí. Tak např. u několika odrůd italského vína se uvádí toto: „Jsou velice odolné proti mrazům, trpí více suchem než deštěm, horkem než zimou, kvůli tomu se jim nejlépe daří na chladných a vlhkých místech.“²⁴¹ Podle takových vlastností je pak doporučováno, ve kterých lokalitách se mají která vína pěstovat. Např.: „Eugenia na horkých místech, rétské na místech s mírným podnebím, alobrogské na studených.“²⁴² U helvenackého vína pak přímo dodává, že prý nesnáší italské klima, na druhou stranu ovšem přiznává, že existují i odrůdy, které nejsou na klimatu závislé.²⁴³

²³⁶ Nat. hist. II, 172. Němeček 2, 68.

²³⁷ Nat. hist. II, 189 – 190; překl.: viz Němeček 2, 78.

²³⁸ Nat. hist. II, 190. Němeček 2, 78.

²³⁹ Nat. hist. II, 192. Němeček 2, 79.

²⁴⁰ Hanzlík, S. *Základy meteorologie a klimatologie*. Praha 1956, s. 7.

²⁴¹ Nat. hist. XIV, 23.

²⁴² Nat. hist. XIV, 26.

²⁴³ Nat. hist. XIV, 33.

Vztah k počasí Plinius uvádí také v případě skladování vína. „*Velký rozdíl ohledně skladování vína spočívá v podnebí. Kolem Alp ho uchovávají v dřevěných sudech, přikrývají a za mrazivé zimy chrání před chladem pomocí ohně.*“²⁴⁴

XVII. knihu zasvětil Plinius zahrádkářství, přičemž důležitost, která byla podnebným vlivům přisuzována, je znázorněna v dostatečné míře už tím, že je jim vyhrazena téměř celá první část knihy²⁴⁵, nepočítáme-li obecný úvod s historickým exkurzem. Nejdříve se Plinius zabývá vlivem počasí na ovocné stromy. Uvádí doporučovanou polohu sadů, příznivý vliv severovýchodního větru, škodlivý účinek mrazů a chladů, které přijdou v nevhodnou dobu, a blahodárnost zimní sněhové pokrývky apod. Kromě přímého vlivu klimatu na stromy upozorňuje Plinius rovněž na vztah k obdělavitelnosti některých půd.²⁴⁶ V XVIII. knize se autor zabývá pěstováním obilovin a vším, co s tím souvisí. I zde hrají nebesa svou nezastupitelnou úlohu, jak ve skutečnosti, tak v Pliniově výkladu. Asi nejpozoruhodnější je zde poměrně rozsáhlý výčet nejrozumnějších pranostik. Není nevhodné předložit úvodní slovo, kterým jsou čtenáři v dané oblasti motivováni, neboť tento úryvek je názorným příkladem stanoviska, které Plinius k takovým věcem zaujímal: „*Vidím, že se tím velice a rád zabíral Vergilius, když píše o tom, že nezkušené zemědělce často přímo během sklizně postihly zhoubné větrné bouře. Traduje se, že jistý Demokritos řekl svému bratru, který sklízel úrodu za největšího horka, aby zbytek nechal být a to sklizené vzal pod střechu. Několik málo hodin poté byla věštba dokázána prudkým lijákem. Na druhou stranu se obzvláště doporučuje, aby se třtina sázela jedině před záplavami a aby se obilí silo před deštěm. Kvůli tomu tedy stručně pojednáme o předpovídání počasí a vyzvedneme to nejužitečnější. Na prvním místě vezmeme v úvahu předpovědi podle slunce.*“²⁴⁷ Nyní tedy autor postupně prochází jednotlivé předpovědi, nejdříve podle vesmírných těles, dále podle bouřek, mraků a mlhy, vody a ohně a nakonec podle zvířat.²⁴⁸ Všechny obsažené pranostiky působí více méně kuriózně; budeme-li zastánci zlatého středu, podíváme se např. na předpověď z mraků: „*Jestliže mraky vplouvají na čistou oblohu, lze očekávat vítr z té strany, odkud jdou. Pokud se kumulují na jednom místě, rozptýlí se, jakmile se slunce přiblíží. Pokud k tomu dojde za severovýchodního větru, značí to silný vítr; pokud za jižního, bude pršet. Pokud při západu*

²⁴⁴ Nat. hist. XIV, 133.

²⁴⁵ Nat. hist. XVII, 10 – 24; překl.: Němeček 17, 2 – 3. Výkladu předchází pouze výčet nejhodnotnějších stromů.

²⁴⁶ Nat. hist. XVII, 40 – 41.

²⁴⁷ Nat. hist. XVIII, 340 – 341.

²⁴⁸ Nat. hist. XVIII, 340 – 365.

slunce kryjí mraky obzor z jedné nebo druhé strany, značí bouřku – pokud jsou černé a na východě, bude pršet v noci; pokud jsou na západě, bude pršet následujícího dne. Pokud se mraky hromadí ve velkém počtu a vypadají jako ovčí rouno, předpovídají déšť pro následující tři dny. Když se usazují kolem vrcholů hor, bude bouřkové počasí. Když se ty vrcholky obnaží, vyjasní se. Při těžkých bílých mračnech hrozí krupobití, označované za bílou bouři. Mráček na čistém nebi, jakkoli malý, přináší vítr a bouřku.“²⁴⁹

Jak již bylo naznačeno, výčet míst, kde můžeme u Plinia St. narazit na meteorologické údaje, není tímto vyčerpán. Nicméně to, co zbývá, jsou ve většině případů jen letmé a kratičké zmínky v podobě vsuvek do jiného tematického celku. Přesto si alespoň pro představu několik příkladů uvedeme. Pokud setrváme ještě na chvíli u předpovědi počasí, můžeme zamířit třeba do III. knihy, věnované popisu Středomoří. Když se Plinius dostává slovem k ostrovu Stromboli, zmiňuje v souvislosti s místním vulkánem toto: *„Strongyli..., kde vládl Aiolos, se od Lipary liší o tolik větší jasností ohně, z jehož kouře prý obyvatelé předpovídali, jaké větry budou další tři dny vanout. Proto se soudilo, že větry jsou poslušny Aiolovi.“²⁵⁰* Na jiném místě se v knihách, které jsou věnovány živočichům, zase můžeme dočíst o věštění podle zvířat. V VIII. knize Plinius píše přímo, že *„mnoha zvířatům dala příroda schopnost pozorovat nebe a různým způsobem předpovídat větry, deště a bouřky. Byla by to nekonečná práce pojednat o všech.“²⁵¹* Autor tento fakt demonstruje např. u ježků: *„Také ježci si připravují pokrm na zimu tím, že si na bodlinách odnášejí na zemi se povalující jablka, přičemž jedno drží přímo tlamičkou, do dutin stromů. Když se ukládají do nory, předpovídají tím změnu severovýchodního větru na jižní.“²⁵²* Nejen o věštění počasí, ale o vlivu počasí na život zvířat vůbec promlouvá stručně autor v úseku věnovaném včelám. O nich konstatuje, že pokud vycítí, že bude hezké počasí, vylétnou z úlu ke své práci. Přitom způsob letu se řídí podle větru – pokud má být a je nakonec venku nevlídně, zůstanou včely uvnitř a čistí úl.²⁵³ V antice samozřejmě shledávali nebeské vlivy i v jiných oblastech, což také Plinius ve svém díle zachycuje, jako např. při tvorbě soli: *„Dešťová voda osladí každou (sůl), rosa ještě více, ale severovýchodní vítr ji rozmnožuje. Za jižního větru se nevytváří. Solný květ nevzniká jindy než za severovýchodního větru.“²⁵⁴*

²⁴⁹ Nat. hist. XVIII, 355 – 356.

²⁵⁰ Nat. hist. III, 94.

²⁵¹ Nat. hist. VIII, 102.

²⁵² Nat. hist. VIII, 133.

²⁵³ Nat. hist. XI, 20 – 26.

²⁵⁴ Nat. hist. XXXI, 85.

Už na začátku kapitoly byl zmíněn vliv Slunce na mysl člověka. Autor však zachycuje během výkladu o platanech poněkud opačný případ. Jistý římský úředník prý pořádal hostiny uvnitř dutého kmene jednoho pověstného stromu v Lýkii, přičemž projevoval také zálibu ve zvuku deště. „*Licinius Mucianus ... považoval za nutné zaznamenat pro další pokolení, že v něm (v platanu) obědval se svým osmnáctičlenným doprovodem, přičemž on hojně svým listím poskytoval lehátka. Uchráněn od všech poryvů větru, žádostivý tlukotu dešťových kapek o listoví, lehával v něm radostněji než v okázalosti obložené mramorem, zlatem a pestrá škálou obrazů.*“²⁵⁵ Některé nebeské úkazy bývaly i předmětem kultu, jako např. blesky, což Plinius zmiňuje během pojednání o magii: „*Je zvykem u národů uctívat úder blesku mlaskáním rtů.*“²⁵⁶ Takové uctívání se promítalo i do umění, jak se dozvídáme v knize věnované malířství, kde Plinius píše, že Apellés dokonce blesky maloval: „*Namaloval také to, co nelze namalovat: hromy a blesky; obrazy nazval Bronte, Astrape a Ceraunobolia.*“²⁵⁷ Krátce také líčí jeho obraz Alexandra Makedonského s bleskem: „*V chrámu bohyně Diany v Efezu namaloval také Alexandra Velikého třímajícího blesk za dvacet talentů zlata. Zdá se, jakoby prsty i s blesky vystupovaly z obrazu ven.*“²⁵⁸ Většina lidí se ale zároveň blesků obávala, na což Plinius podává rady, jak se před nimi chránit. Kromě osvědčeného vyhledání úkrytu²⁵⁹ zmiňuje okultistické doporučení spálit nad ohněm z dubových špalků hlavu chameleona.²⁶⁰ Je překvapivé, že geografické popisy jednotlivých částí tehdy známého světa zpravidla neobsahují svébytné charakteristiky klimatu. Většinou se opět jedná o pouhé vsuvky, jako např. u pojednání o řece Nil v souvislosti se záplavami²⁶¹ nebo u sporu ohledně původu názvu Kréty: „*Někteří soudili, že byla nazývána Makaros*“²⁶² *kvůli příznivosti podnebí.*“²⁶³ Obsáhlejší zmínku najdeme spíše u oblastí, které nebyly zase tolik známé nebo navštěvované, jako třeba severské oblasti. Pozoruhodný příklad nalezneme v popisu Skythie, kdy podnebí Rifejských hor je vylíčeno jako ponuré, zatímco ještě více na severu údajně ležící země Hyperborejců se prý těší klimatu příznivému.²⁶⁴ Nejpriznivější podmínky připisuje autor samozřejmě své rodné Itálii, ačkoli žádný souhrnný popis podnebí této země nepodává.

²⁵⁵ Nat. hist. XII, 9.

²⁵⁶ Nat. hist. XXVIII, 25.

²⁵⁷ Nat. hist. XXXV, 96.

²⁵⁸ Nat. hist. XXXV, 92.

²⁵⁹ Nat. hist. II, 146; překl.: Němeček 2, 55.

²⁶⁰ Nat. hist. XXVIII, 113.

²⁶¹ Nat. hist. V, 51 – 55.

²⁶² řec. makaros – blažený.

²⁶³ Nat. hist. IV, 58.

²⁶⁴ Nat. hist. IV, 88 – 89; překlad úseku o Hyperborejcích – viz Němeček, s. 54 – 55.

Činí tak pouze v rámci chvály Itálie, jednak v zeměpisu Středomoří a jednak na konci celého díla; tato citace se zároveň nabízí jako vhodný způsob, jak zakončit kapitulu a rozloučit se s Pliniem St.: „*Na celém kulatém světě v jevech, které zaslouží první místo v přírodě, je Itálie, vládkyně a vlastně druhá rodička světa – muži, ženami, vojevůdci, vojáky, otroky, chloubou umění, proslulostí svých nadaných duchů, polohou a mírným podnebím, snadnou přístupností ke všem národům, splavným pobřežím a blahodárným vanutím větrů. Toho se jí dostalo zeměpisnou polohou, neboť vybíhá do nejvýhodnější části mezi Východem a Západem, hojností vody, zdravými háji, členitými horami, neškodností šelem, úrodnou půdou, žírnými pastvinami.*“²⁶⁵

3.6 Environmentální problémy

Nyní se pokusíme zdokumentovat a analyzovat pasáže, které pojednávají o dalších environmentálních problémech. V II. knize Plinius obecně reflektuje vztah člověka k přírodě. Podle tehdy rozšířené představy je člověk podřízen řádu kosmu a přírody, a není beztrestné se proti tomu bouřit. V souladu s tímto konceptem Plinius kritizuje zneužívání přírody a toho, co poskytuje, ať už je namířeno proti jiným lidem nebo proti přírodě samotné. Zemi vnímá jako matku a odmítá neopodstatněné zasahování do krajiny: „*..., ale člověk je nejnevědčejším tvorem pod sluncem. Kolik věcí a darů přírody nezneužil člověk k rozkoším a potupě vlastní i své matky země! Sype zemi do moře*²⁶⁶, *zemi vykopává, aby moři uvolnil přístup do ní*²⁶⁷; *vodou*²⁶⁸, *železem*²⁶⁹, *ohněm*²⁷⁰, *dřevem, kamenem a vymáháním plodů*²⁷¹ *lidé zemi stále souží a leckdy zbytečně, jen aby spíše choutkám než potřebám hověla. Ačkoli má země od lidí trápení, jež se zdá snesitelné na povrchu, zdá se, jako by toho bylo málo: vnikáme i do nitra země a vynášejíce odtud zlaté a stříbrné žíly, měď i olovo, ba v hlubokých jamách hledáme i titěrné kamínky, kterým říkáme drahé....*

²⁶⁵ Nat. hist. XXXVII, 201. Němeček, s. 327.

²⁶⁶ Patrně narážka na budování pevninských mostů a hrází. Např. v Nat. hist. XXXVI, 15 Plinius zmiňuje „oddělení moře Tyrhénského od jezera Lucrinského hrázemi“.

²⁶⁷ Budování průplavů – např. Korintský.

²⁶⁸ Zavlažování. Odvádění vodních toků z přirozených míst – negativní vliv jsem zmínil v analýze Vergil. Georgik.

²⁶⁹ Orba.

²⁷⁰ Žďáření lesů – to vše jsou motivy z mýtu o zlatém věku (viz Ovidius).

²⁷¹ U Juvenala upozorňuji na pasáž o nadměrnosti lovu ryb.

Kdyby byli nějakí bozi podsvětní, už jistě by je byly dávno odhalily průkopy²⁷² zřízené z lakoty a touhy po nádheře.“²⁷³ Zajímavé je, jak Plinius interpretuje výskyt dravé zvěře a jedovatých rostlin, který jinak můžeme zahrnout mezi environmentální problémy, alespoň z pohledu většiny tehdejších lidí: „Jest se co divit, vytvořila-li táž země i některé tvory škodlivé? Myslím, že šelmy střeží zemi a odvracejí od ní ruce svatokrádežné. Což nekopeme mezi hady a nevybíráme zlaté žíly s jedovatými kořeny? Ach, tato bohyně Země je příliš mírná a nezasahuje, ač všechna vykopaná bohatství směřují především k zločinům, vraždám a válkám ...“²⁷⁴ Citovanou myšlenku můžeme srovnat např. s teorií přírodní rovnováhy, kterou uznává i dnešní biologie.²⁷⁵ Plinius nastiňuje i jedno z řešení, které může vztah člověka a přírody usměrnit, a které oslovuje i dnes: přírodu studovat a poznat, jak funguje. Autor však především upozorňuje, že se tak neděje: „Mezi zločiny nevďěčného ducha bych přiřadil i ten nedostatek, že neznáme zemské přirozenosti, aniž se o to mnoho snažíme.“²⁷⁶

Za pozornost stojí pasáž věnovaná zemětřesení. Zmiňuje babylónskou představu, podle které vzniká tento fenomén působením planet. Autor podává zajímavý příklad předpovědi zemětřesení, kterou prý pronesl Anaximénes z Milétu. Sám Plinius to však prezentuje jako legendu, která nemusí být pravdivá. Popis následků katastrofy však může mít reálný základ v pohromě, která se skutečně odehrála: „... věříme-li, že prý předpověděl Sparťanům hrozící zemětřesení, aby se měli na pozoru před hradbami a pobýtem v městě, když celé město bylo obráceno v trosky a zřítla se velká část pohoří Taygetu, jež vytvořila výčnělek podobný lodní zádi a pohřbila zříceniny.“²⁷⁷ Vzápětí přináší autor ještě kurióznější případ: „Udržuje se i pověst o Ferekydovi, učiteli Pythagorovu, že se napil vody z jedné studně a předpověděl spoluobčanům zemětřesení“²⁷⁸.²⁷⁹ Následuje stanovisko samotného autora, jak k možnosti předpovídat, tak k otázce vzniku zemětřesení: „Je-li to pravdivé, v čem a o kolik se liší takoví lidé od bohů, pokud žijí? Ty věci ponechávám volné úvaze čtenářů, já sám podezírám větry z vlivu na zemětřesení. Nezachvívá se totiž země při

²⁷² O rozsahu dolování v římské říši: http://en.wikipedia.org/wiki/Roman_Empire (část Mining and metallurgy).

²⁷³ Nat. hist. II, 157-158. Němeček 2, 63

²⁷⁴ Nat. hist. II, 159. Němeček 2, 63

²⁷⁵ Dravci jsou považováni za užitečné regulátory. Pokud by se přemnožili býložravci, proměnili by planetu v poušť a nakonec sami zahynuli na nedostatek potravy. Tento koncept lze samozřejmě aplikovat i na člověka: přelidnění zabraňují např. bakterie a viry. Něco takového tvrdili později maltuziáni, ti ovšem navíc považovali za hlavního regulátora války, které redukuje lidskou populaci, aby se nepřemnožila.

²⁷⁶ Nat. hist. II, 159. Němeček 2, 63.

²⁷⁷ Nat. hist. II, 191. Němeček 2, 79.

²⁷⁸ Starořecký filozof.

²⁷⁹ Nat. hist. II, 191. Němeček 2, 79.

ospalém moři a klidném vzduchu, kdy se ani lístek nepohne a ptáček nevzlétne, nýbrž toliko po větrech, kdy se van ukryje a zalehne do žil a dutin zemských. Neboť zemětřesení se podobá otřesům hromu a propadnutí přichází jako blesk zápasící s uzavřením a snažící se dostat na svobodu.^{280,281} Následně Plinius jmenuje obecně různé projevy zemětřesení.²⁸² Za pozornost stojí uvést autorovu lokalizaci a chronologizaci pojednávaného působení živlů: „Nejvíce se mají co obávat otřesů pobřežní krajiny, ale ani hornaté nebývají ušetřeny této pohromy. Vyzkoumal jsem, že záchvěvy jsou dosti časté v Alpách a Apeninách.²⁸³ Také zemětřesení se vyskytuje častěji na jaře a na podzim jako blesky. Snad proto je zemětřesení v Galii a v Egyptě tak vzácné; zde by to bylo pro horko, tam pro zimu. V noci však je častější než ve dne. Nejprudší otřesy se přiházejí v hodinách ranních a večerních, také kol poledne. Vyskytují se i při zatměních, kdy utichají bouře, zvláště při střídání deště a sucha.²⁸⁴ ... méně se zachvívají ta (města), kde jsou odvodňovací chodby, a mnohem bezpečnější jsou města, jež na nich tkví, což se v Itálii soudí o Neapoli, že jeho část na pevnině je chráněna proti těmto kalamitám.“ Po dalším obecném popisu otřesů a jejich důsledků²⁸⁵, zmiňuje Plinius údajnou konkrétní historickou pohromu: „Přihodilo se jednou, jak nalézám ve svazcích o nauce etruské, že za konzulátu L. Marcia a Sexta Julia srazily se dvě hory s velkým hřmotem a opět se oddělily, při čemž bylo vidět kouř a plameny. Na tuto pohromu patřily zástupy římských jezdců, rodin a cestujících ze silnice Aemiliovy. Při tom zničena byla města a živočichové na těch místech zahynuli. Událo se to rok před válkou spojeneckou ...“²⁸⁶ Následuje zmínka o další pohromě, tentokrát již z doby za autorova života: „I náš věk zažil neméně podivnou událost v posledním roce Neronovy vlády, že se rozestoupila veřejná cesta s okolními lukami a olivovými sady na dvě různá místa. Stalo se to na území marrucinském na pozemcích římského rytíře²⁸⁷ Vettia Marcella, Neronova tajemníka.“²⁸⁸ Plinius uvádí i rekordy ohledně zemětřesení: „Nejprudší otřes země za vlády císaře Tiberia zbořil v Asii dvanáct měst za jedinou noc. Nejčastější otřesy byly v punské válce, kdy se za rok chvěla země sedmapadesátkrát. Nejmocněji se chvěla za bitvy u jezera Trasumenského, leč ani Římané, ani Punové, to nepozorovali v zápalu

²⁸⁰ Srov. se Senekou (Nat. quaest. – VI. kniha o zemětřeseních).

²⁸¹ Nat. hist. II, 192. Němeček 2, 79

²⁸² II, 80

²⁸³ Je otázkou, nakolik informace o četnosti otřesů vycházejí z autorovy autopsie nebo z knih.

²⁸⁴ Zemětřesení s těmito jevy nesouvisí, je zpravidla způsobováno posuny v litosféře.

²⁸⁵ Nat. hist. II, 81-82.

²⁸⁶ Nat. hist. II, 199. Němeček 2, 83.

²⁸⁷ Lépe jezdcé. Pojem rytíř je anachronismem.

²⁸⁸ Nat. hist. II, 199. Němeček 2, 83.

boje.“²⁸⁹ Plinius prozrazuje, že zemětřesení nikdy nepostihlo věčné město, ale připouští, že by k tomu dojít mohlo: „*Nebylo-li v Římě dosud pocítěno zemětřesení, neznamená to záruku pro budoucnost.*“²⁹⁰ Na následujících řádcích Plinius pojednává o územích (ostrovních), která při zemětřeseních vznikla nebo zanikla.²⁹¹

Po kapitolách o zemětřesení přechází autor k různým přírodním zajímavostem. Některé z nich bychom mohli považovat za environmentální problém, ač sebevíc kurióznější: „*Do jisté vzdálenosti od místa slavné svatyně Venušiny na Pafu nikdy nepršelo, rovněž tak v Nee na území Troády kol sochy Minerviny. ... Na řece Indu jsou dvě skály, z nichž jedna železo zachycuje, druhá odpuzuje. Jsou-li hřebíky v obuvi, není možné na jedné se odtrhnout, na druhé zastavit. ... Zaseje-li se obilí na pozemcích u Arpana, nevzejde.*“²⁹² Jinou pozoruhodnost uvádí autor o kus dále: „*V sammosatském městě Kommagenes*²⁹³ *je bažina vylučující bahno, které hoří. Říkají mu maltha. Přilne ke všemu pevnému, co se ho dotkne, a přilepí se na každého, i když chce utéci. Tak bránili Kommageňané hradby, když je Lucullus obléhal: uhořel voják i se svými zbraněmi. Vzplane i ve vodě, a pokusy ukázaly, že se dá hasit pouze hlínou.*“²⁹⁴ Na dalších řádcích podává Plinius výčet míst, kde ze země vystupuje oheň.²⁹⁵ Nejvýraznější případ uvádí z Afriky: „*Nejvíce však plane požárem v Aithiopii horský hřbet zvaný Theón ochéma a vyvrhuje plameny ze slunečního žáru.*“²⁹⁶ Ačkoli autor obecně konstatuje, že „*na tolika místech pálí příroda krajiny*“²⁹⁷, nevypadá to, že by zmíněné úkazy považoval za větší hrozbu pro své okolí, protože o žádných negativních důsledcích nepíše.²⁹⁸

Problém zcela jiné povahy reflektuje Plinius v VIII. knize, která pojednává o čtvernohých zvířatech. Zmiňuje případy zachycené Varronem a Theofrastem, kdy drobní živočichové zničili města.²⁹⁹ Uvádí také problém s přemnoženými králíky na Baleárách.³⁰⁰ Za nežádoucí faunu byli považováni hadi. V Thessálii prý kvůli tomu chránili čápy, protože se hady živili.³⁰¹ V X. knize najdeme i narážky na nálet kobylek, které pak

²⁸⁹ Nat. hist. II, 200. Němeček 2, 84.

²⁹⁰ Nat. hist. II, 200. Němeček 2, 84.

²⁹¹ Nat. hist. II, 201-206.

²⁹² Nat. hist. II, 211. Němeček 2, 96.

²⁹³ Na území jv.Turecka.

²⁹⁴ Nat. hist. II, 235. Němeček 2, 104.

²⁹⁵ Nat. hist. II, 235-238.

²⁹⁶ Nat. hist. II, 238. Němeček 2, 106.

²⁹⁷ Nat. hist. II, 138. Němeček 2, 106.

²⁹⁸ Snad se jedná o hořící výrony plynu.

²⁹⁹ Němeček 8, 29. Nepřelož. pasáže – číslování uvádím podle Němečkova výboru.

³⁰⁰ Němeček 8, 55-56. Nepřelož. pasáže – číslování uvádím podle Němečkova výboru. 55-56.

³⁰¹ Němeček – kn. 10 (ve výboru na s. 116 dole, bližší lokace pasáže není uvedena).

pomáhali hubit ptáci.³⁰² Nepřátelé mohli vzejít i z rostlinné říše. V XVI. knize autor zmiňuje problém v oblasti Chauků³⁰³ a sice s duby, které prý útočí na lodi. Podobný problém spojuje i s Hercynským lesem, kde stromy hrozily svým pádem.³⁰⁴

V VII. knize Plinius zmiňuje příklady, kdy zásahy člověka do krajiny způsobily negativní změny, které měly vliv na úrodu: „V Thessalii vypustili jezero blízko Lárissy, a kraj se stal tak chladným, že zašly olivy, které tam rostly. Podobně révy začaly usychat, když k městu Ainos byla přiblížena řeka Hebrus, a poblíže Filipp se změnilo podnebí, když byla vysušena bažina.“³⁰⁵ „³⁰⁶ Vzápětí autor pojednává o kvalitě půdy, a uvádí tyto příklady nekvality: „V Sýrii táhnou jen mělkou brázdou, neboť vespod je kámen, který by spálil v létě osení.“³⁰⁷ ... Horkou půdu a hubenou ukazují tmavé a degenerované rostliny, studenou slabé a pokroucené, mokravou jejich smutný vzhled a červenou a jílovitou poznáme na pouhý pohled. Obě poslední se špatně obdělávají, neboť se lepí na hák i na rádlo těžké chuchvalce; leč takto obtížná práce nezanechává zlý následek v plodech. Právý opak je u půd popelovitých a písčitých. Cato krátce a svým osobitým způsobem říká: „Střez se sypké země a nevod' tam ani vůz, ani dobytek!“ Čeho se tolik obával, když zakazuje, aby tam vznikaly stopy? Vezměme si na pomoc ztrouchnivělé dřevo a hned vidíme příslušné vady, kterých se střeží: suchost, děrovatost, drsnost, šedavost, vyžranost a pemzovitost. ... Nedá se to vysvětlovat stářím (to přec nemá u půdy smysl), nýbrž půda je toliko jakousi stařenou, a tím neplodná a ke všemu netečná.“³⁰⁸ Autor se ohrazuje proti některým praktikám meliorace půdy: „Ale zlepšovat půdu půdou, jak někteří tvrdí, například házet tučnou na hubenou nebo na přetučnou vlhkou zemi sypkou a písčitou je nerozumná námaha. Čeho se může nadít, kdo takovou zemi obdělává?“³⁰⁹

XVIII. knihu věnuje Plinius rolnické práci a zahajuje ji chvalozpěvem na štědrost přírody. Připouští, že země plodí i věci nedobré, ale upozorňuje, že zlou povahu jim přisuzuje člověk, tím jak je zneužívá. „Zrodila jedy. Kdo však je našel jiný než člověk.“³¹⁰ Vzhledem k našemu tématu stojí za zmínku narážka na poškozování životního prostředí:

³⁰² Němeček – kn. 10 (ve výboru. s. 117 uprostřed, bližší lokace pasáže není uvedena).

³⁰³ V Germánii.

³⁰⁴ Nat. hist. XVI, 5.

³⁰⁵ Pravděpodobně změna mikroklimatu nebo vodního režimu.

³⁰⁶ Nat. hist. XVII, 30. Němeček 17, 4.

³⁰⁷ Nat. hist. XVII, 30. Němeček 17, 4.

³⁰⁸ Nat. hist. XVII, 33-35. Němeček 17, 5.

³⁰⁹ Nat. hist. XVII, 41. Němeček 17, 5.

³¹⁰ Nat. hist. XVIII, 2. Němeček 18, 1.

„... *my infikujeme řeky a živly – i vzduch, z něhož žijeme, obracíme v záhubu.*“³¹¹ „*312* Zde jsme svědky jakéhosi antropocentrismu, který však staví člověka do negativní role vůči všemu ostatnímu. Nemůžeme popírat, že lidská činnost mnohdy poškozuje přírodu. Je však možno připustit, že se tak děje z pudu sebezáchovy, resp. z pocitu, že to, co děláme, děláme pro své přežití.“³¹³ Tím se nelišíme od jiných tvorů. Žijeme na úkor jiných, ale tak to funguje všude v přírodě, kde přežívá silnější jedinec. Mohli bychom namítnout, že existence na úkor jiných je více viditelná právě u člověka. Plinius tvrdí, že i zvířata by byla schopna ohrožovat své okolí, a přesto tak nečiní, a používají jed jen na obranu³¹⁴. Někteří tvorové však používají jedu i pro útok, tedy pro získávání potravy, např. hadi. I kdyby však nepoužívali jed, jejich aktivita bude viditelná, v případě, že budou mít převahu, např. početní, což je markantní u lidí³¹⁵, ale nejen u nich.³¹⁶ A asi není možné přisuzovat jakémukoli zástupci z živočišné nebo rostlinné říše schopnost nebo záměr brát ohled na druhé.³¹⁷ To můžeme vztáhnout i na naše pravěké předky z rodu homo. Na druhé straně nemůžeme přeceňovat lidskou schopnost uvědomit si rizika vlastního počínání. Ta rizika vycházejí z neznalosti. Plinius pravděpodobně předpokládá, že lidská schopnost na tomto poli je větší než u ostatních tvorů, a proto je člověk tím více vinen, že se chová neohleduplně. Sám však truchlí nad tím, že člověk přírodu nepoznává a nechce poznat.³¹⁸ To může zase pramenit z toho, že někteří jedinci (lidského druhu) nepovažují sebevzdělávání (např. vědecké) za prostředek k sebezáchově. Je otázkou, do jaké míry je člověk vinen za svou vlastní neuvědomělost, a můžeme-li ho řadit k tvorům vyššího řádu. Na druhé straně, právě u člověka jsme svědky záměrné snahy chránit životní prostředí, avšak i v tomto případě se zpravidla jedná o pud sebezáchovy. Kdo by si dobrovolně vědomě ničil svůj vlastní domov? Jde o to, uvědomovat si, že země je náš domov. Pud sebezáchovy se samozřejmě nevylučuje s láskou k domovu, resp. k přírodě. Pravděpodobně i láska je jakýmsi pudem sebezáchovy, což ji však vůbec nemusí snižovat.

³¹¹ Narážka na smogový problém ve městech. O tomto jevu např. studie: Environmental history of air pollution (<http://www.eolss.net/Sample-Chapters/C09/E6-156-15.pdf>).

³¹² Nat. hist. XVIII, 3. Němeček 18, 1.

³¹³ Např. používání DDT nebylo primárně zamýšleno proti přírodě, ale kvůli vyřešení otázky, jak nakrmit vzrůstající populaci.

³¹⁴ „*A nelze si nalhávat, že by zvířata to nečinila z neschopnosti, vždyť jsme udali, jak se připravují k boji s hady ... nikdo nebojuje cizím jedem, jenom člověk.*“ Nat. hist. XVIII, 3. Němeček 18, 1.

³¹⁵ Římské impérium na svém vrcholu – asi 100 mil. obyvatel – (o počtu obyvatelstva zákl. údaje: http://en.wikipedia.org/wiki/Roman_Empire) Pro srovnání - dnešní svět celkově přes 7 mld. obyv.

³¹⁶ Např. králíci v Austrálii, termity v Severní Americe, atd., ale také plevel na zahrádce. Často se také jedná o důsledek lidského působení, často však neuvědomělého.

³¹⁷ Jinak by se proti zmíněným druhům nezakročovalo.

³¹⁸ viz již citovaná pasáž: „*Mezi zločiny nevděčného ducha bych přiřadil i ten nedostatek, že neznáme zemské přirozenosti, aniž se o to mnoho snažíme.*“ Nat. hist. II, 159. Němeček 2, 63.

A schopnost lásky asi nelze upírat jiným tvorům, přiznávají to koneckonců i někteří antičtí autoři. Antropocentrismus je však v antickém myšlení pevně přítomen. I u Plinia, ačkoliv se to nezdá, vzhledem k citované obraně matky Země. Podobně o několik knih dále autor člověka osočuje ze sobectví, že by chtěl vše jen pro sebe, že obhání úrodu ostatním drátem.³¹⁹

Vraťme se však k zmínkám o konkrétních environmentálních problémech. V XXV. knize pojednává Plinius o léčivých bylinách. Na jednom místě bezděky naráží na jeden negativní fenomén v Egyptě: „*Homéros ... připsal slávu bylin Egyptu, ač tehdy to ještě nebyl onen Egypt potom naplavený bahnem*³²⁰ z řeky.“³²¹

V jedné z posledních částí svého díla pojednává Plinius o kovech. Opět se zde objevuje kritika zneužívání člověkem ke špatným účelům. Autor naznačuje, že těžba měla pro krajinu negativní důsledky. Tyto důsledky nevysvětluje autor přirozeně fyzikálními faktory, ale zlostí matky Země³²²: „*Jdeme dále a dále za rudnými žilami*³²³, *a tak žijeme na vyhloubené zemi, divíce se, že se někdy rozestoupí nebo zachvívá*³²⁴, *což věru je projevem nevole svaté roditelky.*“³²⁵ Otřesy země však nemusely být způsobeny jen důlní těžbou. Plinius totiž zmiňuje tento jev i pro město Řím, když se snaží vysvětlit, proč zde nefungovalo časoměrné zařízení. Zároveň zmiňuje jiný environmentální problém, a sice výskyt povodní na Tiberu: „... *bud' se gnomón pošinul otřesy města*³²⁶, *nebo při záplavách Tiberu půda poklesla,*...“³²⁷ Nepříznivé environmentální podmínky však mohly být i překonány a, alespoň podle Plinia, nezabránily tak velkolepé stavbě, jakou byl Dianin chrám v Efesu: „*budovaný celou Malou Asií asi po sto dvacet let. Postavili ho v bažinaté půdě, aby zůstal nedotčen otřesy půdy*³²⁸, *a aby také nebylo obav z propastí*³²⁹, *zase však, aby základy tak těžké stavby, netkvěly v půdě kluzké a pohyblivé, podložili je udusanými*

³¹⁹ Nepřeložená část z XXII. kn., bližší lokaci Němeček neuvádí.

³²⁰ Autor to podává, jako by to považoval za negativum, ale je známo, že bahno z řeky bylo pro Egypt naopak požehnáním a tvořilo základ jeho úrodnosti.

³²¹ Nat. hist. XXV, 5. Němeček 25, 2.

³²² Někteří lidé používají takové poetické vysvětlení i dnes.

³²³ Rozsah dolování v římském impériu v Pliniově době již značný. Odkaz v kapitole o Senekovi.

³²⁴ Seismická činnost v důsledku důlní těžby se objevuje i na území ČR.

³²⁵ Nat. hist. XXXIII, 2. Němeček 33, 1.

³²⁶ Možná otřesy města mohly být způsobeny např. existencí rozsáhlých podzemních prostor (kanalizace, katakomby, atd.) – ale je to jen moje domněnka, třeba dokázat odbornými poznatky.

³²⁷ Nat. hist. ? Němeček 36, 10.

³²⁸ Otřesy půdy v Efesu – celá západní část Malé Asie trpěla opakovaně častými zemětřeseními, k velkému došlo ve 2. stol. n. l. za vlády císaře Marka Aurelia.

³²⁹ Možná obavy ze vzniku propastí – zřejmě pukliny vznikající při zemětřesení. Seneca v Nat. quaest. ostatně popisuje otevření země kvůli nahromaděnému vzduchu podzemí, který se snaží uniknout ven.

uhly a rouny vlny.“³³⁰ Jiný příklad, jak se bylo možno vypořádat s živly přírody, byla regulace toků, jak dokládá Plinius pro samotný Řím. Zároveň tím přináší jeden z dalších dokladů o povodních, které Věčné město sužovaly: „*Marcus Agrippa ... dal svést sedm říček, které městem protékají a jsou podobné svým prudkým tokem bystřinám; obvykle všechno rvou a unášejí s sebou a bičují, rozvodněny ještě přívalem lijáků řečiště i boky. Leckdy voda z Tiberu vniká sem zpět, takže se střetají mezi sebou různé tlaky, a přece dílo tomu všemu pevně odolává.*“³³¹ Plinius obdivuje ve svém díle všelijaké stavby, včetně těch, které přetvářely krajinu, jako silnice zahloubené do terénu, prokopání hory kvůli vypuštění Fucinského jezera, oddělení Tyrrhenského moře od Lukrinského jezera.³³² Za jeden z divů Itálie považuje údajné samoobnovování mramorových ložisek. O mramorových dolech se však vyjadřuje pejorativně jako o umělých vředech na horách.³³³ To však autorovi nebrání, aby své dílo nekorunoval chválou Itálie, kterou popisuje jako jakýsi environmentální ráj.³³⁴

³³⁰ Nat. hist. XXXVI, 73. Němeček 36, 14.

³³¹ Nat. hist. XXXVI, 104-105. Němeček 36, 15.

³³² Nat. hist. XXXVI, 124-125. Němeček 36, 16.

³³³ Nat. hist. XXXVI, 125. Němeček 36, 16.

³³⁴ Nat. hist. XXXVII, 201. Němeček 37, 1. Citace textu viz konec předchozí podkapitoly.

4 PLINIUS MLADŠÍ: DOPISY

První pasáží, kde můžeme nalézt narážky na environmentální problémy, je známý popis autorovy vily v Laurentinu. Ne snad proto, že by se okolí tohoto rekreačního sídla potýkalo s nějakými potížemi, ale naopak kvůli tomu, že vychvalováním tohoto místa autor nepřímou reflektuje prostředí v Římě. Hned na počátku naznačuje, že vila má „*vhodnou polohu*“³³⁵. Jako první aspekt takto hodnoceného umístění pisatel uvádí malou vzdálenost od Říma, a tedy snadnou dosažitelnost pro každodenní odpočinek po úředním pobytu ve městě.³³⁶ Následuje evokace příjemného prostředí ve vile, za kterou by se jistě nemusel stydět ani dnešní příslušník zámožné vrstvy: z jedné strany výhled na moře, z druhé na lesy a vzdálené hory, rozmístění pokojů takové, aby člověk mohl být vždy tam, kam dopadá sluneční svit, zároveň útočiště před případnou nepohodou.³³⁷ Pochvalná zmínka o výhledu na hory a lesy, se kterou by se ztotožnila snad každá romantická duše i moderní civilizace, ve skutečnosti možná odráží dva zajímavé fakty. Jednak, že v Itálii byl už v té době výhled na lesy pravděpodobně vzácností. Na první pohled na tom není nic zvláštního, když si představíme krajinu střední Itálie. Je však třeba si uvědomit, že Itálie byla ve starověku původně lesnatá a svou dnešní tvář, typickou pro celé Středomoří, získala mj. v důsledku záměrné lidmi prováděné deforestace. Ruku v ruce s tím docházelo k hubení divoké zvěře, podobně jako tomu bylo v zaalpské části Evropy v raném novověku. Paradoxně až díky tomu se objevila nám tolik blízká láska k lesu a horám. Do té doby totiž, podobně jako v našich zeměpisných šířkách, představoval les a hory spíše místa, ze kterých šel strach, kde kromě divé zvěře sídlili různí démoni a strašidla. Druhým zmíněným faktem, který Plinius nezáměrně prozrazuje, je skutečnost, že v jeho době už byla ona divoká fauna minulostí, a to již delší dobu, takže alespoň u některých jedinců už stačil opadnout i strach z míst, která tato zvířata obývala, a proměnit se dokonce v jakési romantické cítění. To však ani Pliniovi nebránilo v praktickém využívání lesa „*pro zásobování dřevem*“³³⁸.

Obraťme nyní svou pozornost zpět k moři, vodní ploše, která k Itálii patřila odedávna. I moře autor považuje za součást lokality určené k občerstvení duševních sil. V rámci popisu vilového traktu, slovy maluje romantický výjev: „... *dosti pěkná jídelna, která vybíhá k pobřeží. Když je moře vzduté jihozápadním směrem, lehce ji omývají jazyky*

³³⁵ Plinius Ml.: Epistulae II, 17; užívaný překlad: Ladislav Vidman: Plinius Mladší: Dopisy; Praha 1988 (dále jen Vidman), s.74.

³³⁶ Plinius Ml.: Epistulae II, 17; Vidman, s. 74.

³³⁷ Plinius Ml.: Epistulae II, 17; Vidman, s. 75.

³³⁸ Plinius Ml.: Epistulae II, 17; Vidman, s. 78.

posledních roztržštěných vln.“³³⁹ Nicméně pisatel upozorňuje, že vila je od moře bezpečně vzdálena³⁴⁰, což může reflektovat nějakou špatnou zkušenost s tímto živlem, ať už autora samotného nebo jako obecnou vědomost. Na konci tohoto dopisu autor popisuje pobřeží, přičemž naznačuje i povahu moře: *„Pobřeží má písek velmi sypký při dlouhotrvajícím hezkém počasí, častěji však ztvrdlý neustálým příbojem“*.³⁴¹ Tento údaj samozřejmě nemusí nutně naznačovat, že by se jednalo o jinou (horší) zkušenost, než mají dnešní stavitelé na tyrhénském pobřeží Itálie.

Autor nejednou vyzvedává, že vila je přizpůsobena zimě i létu. *„Následuje pokoj s předsíní, hodící se svou výškou pro léto a zabezpečený i na zimu, protože je chráněn před větry.“*³⁴² Obě roční období sebou nesla stejně jako dnes jistá úskalí, především teplotu vzduchu, která zcela neodpovídá lidským potřebám. Velmi citelné to bylo i v Římě, podobně jako v dnešním velkoměstě. V létě rozpálené ulice, dusný vzduch, prach. O jedné části vily Plinius píše, že *„...dopoledne chladí svým stínem terasu, odpoledne přilehlou část promenády a zahrady. Jak denní žár vzrůstá a ochabuje, stín se krátí a dlouží a padá na tu i onu stranu otevřenými okny do ní proudí západní větry, které působí, že tam nikdy není dusný, nehybný vzduch.“*³⁴³ V zimě tyto problémy odpadly, nicméně nízké teploty, zvláště pokud se dostaly do spojení s foukáním větru, samy o sobě také působily obtíže, jinak by se Plinius neuchyloval do Laurentina i tehdy, jak lze předpokládat podle výše uvedené citace, podle ještě dříve zmíněného situování pokojů v souladu s dopadem slunečního svitu a jiných dalších zmínek.

Na jiném místě se Plinius vychloubá zahradou a podává stručný výčet zeleně, která je tam pěstována: *„...Promenáda je obklopena zimozelení, a kde se mu nedaří, rozmarýnem, na vnitřním obvodu přiléhá k promenádě rozkošná stinná vinice, jejíž půda je měkká a poddajná i pro bosé nohy. V zahradě jsou vysázeny morušovníky a fíkovníky. ... vyhlídka na zahradu není rozhodně o nic horší než vyhlídka na moře.... zezadu je obklopena dvěma pavilonky, pod jejichž okny leží vchod do vily a jiná zahrada s bujným porostem, venkovského rázu.“*³⁴⁴

³³⁹ Plinius Ml.: Epistulae II, 17; Vidman, s. 75.

³⁴⁰ Plinius Ml.: Epistulae II, 17; Vidman, s. 75.

³⁴¹ Plinius Ml.: Epistulae II, 17; Vidman, s. 78/79.

³⁴² Plinius Ml.: Epistulae II, 17; Vidman, s. 76.

³⁴³ Plinius Ml.: Epistulae II, 17; Vidman, s. 77.

³⁴⁴ Plinius Ml.: Epistulae II, 17; Vidman, s. 76-77.

Plinius si pochvaluje i zdroje pitné vody, čímž také nastavuje převrácené zrcadlo běžné římské realitě: „... *kdekoli kopneš do země, vytryskne ihned čirá voda, ani trochu nepokazená blízkostí moře*“³⁴⁵.

Ve III. knize se Plinius v jednom listu ptá svého přítele na radu při koupi sousedního pozemku. Ačkoli se mu jeví jako lákavé získat takto větší ucelený kus půdy, vyjadřuje zde obavu, zda je vhodné „*vystavovat tak velký majetek týmž rozmarům počasí a týmž náhodám*“³⁴⁶. Pisatel zde zřejmě odráží neblahé zkušenosti jiných latifundistů, kterým nějaký negativní přírodní jev poničil celou úrodu. Mohlo se jednat o občasnou událost, ale také o zhoršení klimatu. Pro druhou možnost by mohlo svědčit snížení ceny pozemku „*pro nedostatek nájemců a špatné časy*“³⁴⁷. Další zmínka, kterou Pliniova korespondence přináší, tento problém dokonce konkretizuje: „*na mém statku v Etrurii řádilo krupobití*“³⁴⁸. Hned však dodává, že „*za Pádem je sice hojná úroda, ale ve shodě s tím klesly ceny*“³⁴⁹. Následně si Plinius s lehkou dávkou ironického humoru povzdechne, že „*jen mé Laurentinum něco vynáší. Nevlastním tam sice nic jiného než dům a zahradu a hned za tím písky, ale přece je to to jediné co mi vynáší. Tam totiž nejvíce píši a nevzdělávám pole, jež nemám, nýbrž sám sebe studiem*.“³⁵⁰ O nějaké rozsáhlejší katastrofě se tedy mluvit nedá.

V jednom z prvních listů V. knihy autor znovu zmiňuje neklidnost Tyrhénského moře, když se omlouvá příteli, že nemůže okamžitě opětovat dar: „*Dostal jsem skvělé kvičaly, za které ti nemohu poslat nic stejné hodnoty ani z Říma, protože jsem v Laurentu, ani z moře, když je tak rozbouráno*.“³⁵¹

Šestý dopis stejné knihy je podobného rázu jako ten, kterým začíná tato kapitola. Jsme znovu svědky autorova chvalozpěvu na vlastní majetek, tentokrát na vilu v Etrurii. List je motivován snahou uklidnit starostlivého přítele: „...*odrazoval jsi mě od mé cesty, když jsi slyšel, že se v létě chystám do své etruské vily, protože to pokládáš za nezdravé*“.³⁵² Plinius připouští, že „*část Etrurie prostírající se na mořském pobřeží je zajisté málo prospěšná zdraví*“³⁵³, ale neuvádí proč. Patrně se jednalo o věc, která byla známá minimálně jim oběma, ne-li obecně. Pisatel vzápětí ujišťuje, že jeho vila je „*daleko*

³⁴⁵ Plinius ML.: Epistulae II, 17; Vidman, s. 78.

³⁴⁶ Plinius ML.: Epistulae III, 19; Vidman, s. 111.

³⁴⁷ Plinius ML.: Epistulae III, 19; Vidman, s. 112.

³⁴⁸ Plinius ML.: Epistulae IV, 6; Vidman, s. 119.

³⁴⁹ Plinius ML.: Epistulae IV, 6; Vidman, s. 119.

³⁵⁰ Plinius ML.: Epistulae IV, 6; Vidman, s. 119.

³⁵¹ Plinius ML.: Epistulae V, 2; Vidman, s. 147.

³⁵² Plinius ML.: Epistulae V, 6; Vidman, s. 150.

³⁵³ Plinius ML.: Epistulae V, 6; Vidman, s. 150.

vzdálena od moře“³⁵⁴ a s pýchou dodává, že „dokonce leží pod Apeninami, nejzdravějším pohorím“³⁵⁵. Tím, že někdo vyzvedává nějakou vlastnost, často reflektuje, že se jí nedostává všude a všemu. Na tomto místě nás může napadnout kontrast s onou „částí Etrurie prostírající se na mořském pobřeží“, ale také obecně nížinaté oblasti, nebo opět město Řím. Na tom nic nemusí měnit fakt, že citovaný přívlastek Apenin reprezentuje topos, který je součástí římských popisů Itálie nebo celého Středomoří.³⁵⁶

O pár řádek níže najdeme tentokrát již konkrétní narážku na Řím. Plinius píše, že oproti olivě a myrtě, vavřínu neškodí chladné zimy, které v dotyčné oblasti bývají. K tomu poznamenává: „někdy ovšem, nikoli však častěji než v okolí Říma uhynie“³⁵⁷. Tuto pasáž je možno vykládat ve dvou rovinách. Ta první je jistá, a sice, že v okolí Říma dochází k odumírání vavřínů. Tu druhou bychom mohli odvodit ze širšího kontextu. Vzhledem k tomu, pisatel hovoří o následcích chladné zimy, může to prozrazovat, že i na zeměpisné úrovni Říma bývaly zimy chladné. V tom případě by ale v této oblasti nerostl olivovník a myrta a autor by absenci jejich výskytu v Etrurii ani nezmiňoval, poněvadž by to pravděpodobně nepovažoval za nic zvláštního. Citovaný úsek lze snad interpretovat tak, že ačkoliv na úrovni Říma nebývají zimy tak studené, přesto dochází k odumření vavřínu stejně jako v Etrurii a že zde tedy působí nějaký jiný faktor. O co se jedná, však Plinius neuvádí.

V pojednávání dopise následuje popis léta: „Léto je podivuhodně mírné, vzduch je stále v nějakém pohybu, spíše však působením vánku než větru.“³⁵⁸ Stačí obrátit uvedenou charakteristiku naruby a naskytne se nám poměrně živá představa letního Říma, kterou jsme nastínili již výše: horké léto, dusno nebo vítr, který roznáší prach, příp. pomáhá šíření požáru. Zajímavý poznatek nám vyvstane o věkové struktuře obyvatelstva v Římě, jestliže totéž obrácení učiníme u druhé pasáže o etrurijském létu: „Proto je tam mnoho starých lidí, mohl bys vidět dědy a pradědy už dospělých vnuků, mohl bys poslouchat staré báje a zkazky o předcích.“³⁵⁹ Je otázkou, jak moc Plinius při svých popisech oblíbených lokalit nadsazuje.

Další úsek dopisu tvoří popis krajiny, kde se opět setkáváme s oním zalíbením v lesích, kterých ubývalo. : „Široká a rozlehlá pláň je vroubena horami, hory mají na

³⁵⁴ Plinius ML.: Epistulae V,6; Vidman s. 150.

³⁵⁵ Plinius ML.: Epistulae V,6; Vidman s. 151.

³⁵⁶ Apeniny mohou představovat topos venkova proti městu Římu.

³⁵⁷ Plinius ML.: Epistulae V, 6; Vidman, s. 151.

³⁵⁸ Plinius ML.: Epistulae V, 6; Vidman, s. 151..

³⁵⁹ Plinius ML.: Epistulae V, 6; Vidman, s. 151.

svých vrcholcích vzrostlé staré háje. Je tam také velká možnost rozmanitých druhů lovu. Odtud jako samy hory sestupují dolů lesy plné dřeva.“³⁶⁰ I zde autor zřejmě nepřímo odráží pokleslou pestrost italské fauny i způsob, jak k tomu došlo. Pochvaluje si i dobrou možnost zemědělského využití nižších pahorků, těší ho, že půda na nich není tolik kamenitá a že si „úrodností nezadá s poli v rovině“³⁶¹. Tvrdí však, že půda pod pahorky je „velmi soudržná, takže při první orbě se zvedají tak velké hroudy, že mohou být rozmělněny až při devátém přeorání“³⁶². Tyto charakteristiky ovšem nereflektují nic více než známou skutečnost, že půda italských hor není na většině lokalit pro zemědělství právě nejvhodnější. Dnešní rolníky by asi moc nepřekvapil ani obsah následujících řádků, kde pisatel opět tím, že chválí okolí vily, nepřímo naráží na obecný nedostatek vláhy v Itálii: „Na lukách posetých květy jako drahokamy roste jetel a jiné vždy svěží a šťavnaté byliny, jakoby stále nové; všechno totiž zavlažují nevysychající potůčky.“³⁶³ Suchý charakter krajiny Plinius demonstruje na popisu Tiberu: „... je splavný ... ovšem jen v zimě a na jaře; v létě hladina klesá a z hrdého jména ohromné řeky zbývá jen vyschlé koryto, dokud se zas nenaplní na podzim.“³⁶⁴ Na druhé straně existovala místa, kterým by jistá dávka aridity prospěla: „Ale i když je tam mnoho vody, není tam žádná bažina, protože svažité terén odevzdává Tiberu všechnu vláhu, kterou přijme a nevstřebá.“³⁶⁵ Bažiny, které se vyskytovaly u Říma, byly pro obyvatelstvo nežádoucí, neboť byly zdrojem komárů přenášejících malárii.³⁶⁶

Při popisu umístění vily Plinius stručnou poznámkou mírně narušuje pověst Apenin jako nejzdravějšího pohoří: „Vzadu jsou Apeniny, ale dosti vzdáleny; vane odtamtud vítr i za jasného a klidného dne, ne však velký a prudký víchř, nýbrž pro značnou vzdálenost mírný a příjemný větrík.“³⁶⁷ Antičtí učenci snad vše, co nebylo uměřené, pokládali za nezdravé.

Na pisatelově virtuální procházce tímto venkovským sídlem se setkáváme s všudypřítomnou zelení nebo výhledy do okolní krajiny: „... je terasa zdobená a rozdělená zimostrázem na několik oddělení; níže na svahu je záhon, na němž jsou ze zimostrázu vykresleny podoby zvířat obrácených proti sobě; na rovné prostoře roste měkký a téměř by se chtělo říci plynoucí akant. Kolem je pěšina obklopená hustým porostem různě

³⁶⁰ Plinius ML.: Epistulae V, 6; Vidman, s. 151.

³⁶¹ Plinius ML.: Epistulae V, 6; Vidman, s. 151.

³⁶² Plinius ML.: Epistulae V, 6; Vidman, s. 151.

³⁶³ Plinius ML.: Epistulae V, 6; Vidman, s. 151-152.

³⁶⁴ Plinius ML.: Epistulae V, 6; Vidman, s. 152.

³⁶⁵ Plinius ML.: Epistulae V, 6; Vidman, s. 152.

³⁶⁶ Zákl. informace o výskytu malárie v starověké Itálii viz <http://en.wikipedia.org/wiki/Malaria> (část History).

³⁶⁷ Plinius ML.: Epistulae V, 6; Vidman, s. 152.

stříženým; dále pak oválná promenádní cesta, která obchází různě formovaný zimostráz a nízké pečlivě udržované keříky. Všechno je obklopenou zídou, která se skrývá zraku za stupňovitým porostem zimostrázu. Přirozená louka za zdí je stejně krásná na pohled jako ona umělá zahrada; dále už jsou pak pole a mnoho jiných luk a křovísk. Z konce kolonády vybíhá jídelna; jejími dveřmi je vidět konec terasy a hned louka a velká část krajiny, z oken na jedné straně bok terasy a vyčnívající část vily, na druhé straně listoví háje přilehlých alejí, určených k projíždkám. Zhruba proti středu kolonády poněkud ustupují dozadu pavilóny, které obklopují malý dvorek zastíněný čtyřmi platany...³⁶⁸ „... Na konci kryté galerie je přímo z ní vydělená místnost, z níž je vidět alej k projíždkám, vinice a hory.“³⁶⁹ Jaká asi musela být realita v římských ulicích a na náměstích, že v autorovi vyvolala potřebu vykreslit adresátovi takovou idylu? Zároveň však pisatel možná prozrazuje, co chybělo oné nezdravé části etruského pobřeží, která je motivačním popudem pro sepsání tohoto listu. Narážkou na městské prostředí je bezpochyby stručný popis ložnice, „do níž nepronikne denní světlo, křik ani hluk“³⁷⁰. Nepříjemnost této stránky pobytu v Římě je jakoby zdůrazněna popisem další místnosti, aneb inspirací, jak lze osvěžit duši osvobozenou z rušného městského provozu: „... teče tam malý pramínek, na pramínku je plochá nádoba s mnoha malými tryskami kolem, jež vydávají příjemný šum“³⁷¹. I v etruské vile bylo možno přebývat v kterémkoliv ročním období, neboť zde byla k dispozici „místnost vystavená slunci, zvláště v zimě“³⁷², jinde zase „letní krytá galerie“³⁷³, která poskytuje část prostotu jídelně, „do níž vane chladný větrík z apeninských údolí“³⁷⁴.

Pěkně ilustrativním příkladem lásky k přírodě, resp. odporu ke špinavému městu je popis projíždčkových alejí. „Ještě půvabnější dispozici než dům mají aleje k projíždčkám. Střed je volný, takže se z něho naskytá vstupujícím ihned pohled na celou délku; dokola je osázen platany, jež ovijí břečťan, takže koruny platanů se zelenají vlastním listím a spodky listím břečťanu. Ten se pne po kmeni i větvích a přechází i na sousední platany, jež tak spojuje dohromady. Mezi nimi roste zimostráz; vnější zimostrázy obklopuje vavřín a k stínu platanů přidává svůj. Pravý okraj aleje se na konci lomí v půlkruhu a mění svou podobu: Je dokonale obehnán cypřiši a zakryt hustším, zcela tmavým stínem. Vnitřní půlkruhy, jichž je několik, jsou přímo na výsluní. Tam jsou i růže přijímající sluneční záři, tak

³⁶⁸ Plinius Ml.: Epistulae V, 6; Vidman, s. 152-3.

³⁶⁹ Plinius Ml.: Epistulae V, 6; Vidman, s. 154.

³⁷⁰ Plinius Ml.: Epistulae V, 6; Vidman, s. 153.

³⁷¹ Plinius Ml.: Epistulae V, 6; Vidman, s. 153.

³⁷² Plinius Ml.: Epistulae V, 6; Vidman, s. 154.

³⁷³ Plinius Ml.: Epistulae V, 6; Vidman, s. 154.

³⁷⁴ Plinius Ml.: Epistulae V, 6; Vidman, s. 154.

*protikladnou chladnému stínu. Po této tak různorodě pestré zatáčce se vrátíš opět na rovnou cestu, a to ne jednu; je jich tam hned několik, oddělených navzájem zimostrázem. Někde tvoří hranici trávník, někde sám zimostráz zformovaný do tisícerych podob, leckdy písmen, které označují hned pána, hned umělce zahradníka. Malé obelisky ze zimostrázu se střídají s ovocnými stromy, takže uprostřed městských vymožeností je zde najednou jakoby nefalšovaná příroda. Prostředek je z obou stran zdoben nízkými platany. Vzadu jsou porůznu rozsety hladké a ohebné akanty, dále opět různé figury a jména. ...*³⁷⁵ Tato pasáž je zajímavá i tím, že v sobě skrývá nejen touhu po pěkných přírodních zákoutích, ale i po krajíně člověkem nepřetvářené. Ani Řím nepostrádal zeleň docela, ale šlo pravděpodobně pouze o uměle vytvořené parky a zahrady.

Následující úsek je zase protkán fascinací vodou, resp. čistou vodou v různých podobách: *„Na opačném konci je kulatá lavice z bílého mramoru, zastíněná révou, kterou podpírají čtyři karytské sloupky. Z lavice vytéká tryskami voda, jako by byla vytlačována vahou lidí na ni odpočívajících; padá na vybrání v kameni, shromažďuje se v půvabné mramorové nádrže, kterou naplňuje, ale nepřetéká z ní, jako by byla držena ve zvláštní rovnováze. Předkrm a těžší mísy se kladou na okraj, lehčí plavou kolem dokola na malých lodičkách a figurkách ptáků. Vodotrysk naproti chrlí vodu a opět ji pohlcuje, neboť voda vypuzená do výše padá zase zpět, mnoho otvorů ji vsává a vymršťuje vzhůru. Právě proti lavici je pavilónek ... vzadu je alkovna ... Také tam vytéká pramen a opět se ztrácí. Na mnoha místech jsou umístěna mramorová lehátka ... K sedátkům přiléhají malé kašny, všude zurčí voda ve stružkách, rozvedených po celé aleji ...; zavlažuje hned ten, hned onen trávník, někdy všechny najednou.“*³⁷⁶ Plinius jakoby reflektoval vzácnost takové vymoženosti, jako je čistá voda. Popisy římských měst se sice holedbají akvadukty přivádějícími vodu ze vzdálených pramenů, nicméně přístup k této vodě nebyl stejný pro všechno obyvatelstvo. Např. v pověstných činžovních insulách většinou žádný přívod vody neexistoval a obyvatelstvo pro ni muselo chodit ke kašnám.³⁷⁷ Tohle se lidí, jako byl Plinius Ml., samozřejmě sotva dotýkalo, ale určitě nebyli slepí a uvědomovali si, že mít k dispozici čistou vodu nemusí být vždy nepochybnou realitou. Aridita mohla být patrná po celé střední a jižní Itálii, včetně oné nezdravé části pobřeží.

V závěru dopisu Plinius prozrazuje konkrétní lokality, kterým prostřednictvím chvály svého sídla přisuzuje různé negativní vlastnosti: *„Znáš tedy důvody, proč dávám*

³⁷⁵ Plinius Ml.: Epistulae V, 6; Vidman, s. 154-155.

³⁷⁶ Plinius Ml.: Epistulae V, 6; Vidman, s. 154-155.

³⁷⁷ O zdrojích vody v Římě např. Thommen, L.: Umweltgeschichte ..., s. 106-113.

*přednost svému etruskému domu před nějakým tuskulským, tiburským či praenestským.*³⁷⁸

Z toho je patrné, že Pliniova vila ležela severněji než jmenované destinace, nicméně to nemuselo hrát tak velkou roli, jak by se mohlo zdát. Pisatel nakonec mj. dodává: „... žádný soused mě neobtěžuje, naprosté ticho a klid spolu s čistším nebem a průzračnějším vzduchem zvyšují zdravotnost krajiny.“³⁷⁹ Z toho vyplývá, že problémem oněch míst je spíše zalidněnost než geografická poloha. Kvalita vzduchu může být stejně jako mikroklimatickými podmínkami ovlivněna lidskou činností. Jak jsem poznamenal již dříve, smog nebyl Římanům věcí neznámou, především obyvatelům hlavního města. Tusculum, Tibur i Praeneste nebyly od Říma příliš vzdáleny, je tedy možné, že ovzduší bylo větší měrou ovlivněno právě odsud než z vlastních zdrojů.³⁸⁰

Radost z pobytu ve zdravém prostředí vyjadřuje kratičký list, který svým obsahem připomíná to, co se píše na pohlednici z dovolené: „*Calpurniu Macrovi. Je mi dobře, protože tobě je dobře. Máš s sebou manželku, máš s sebou syna; užíváš moře a pramenů, zeleně, polí a krásné vily. Vůbec nepochybuji, že je velice krásná, když se v ní usadil člověk velice šťastný, než se stal nejšťastnějším. Já lovím a studuji v mém etruském zátiší, někdy to střídám, někdy to dělám zároveň; a dosud ani nemohu říci, zda je těžší něco chytit nebo napsat. Bud' zdrav.*“³⁸¹ Z dopisu můžeme vydedukovat lakonický seznam pro většinu obyvatel „nedostatkového zboží“: voda (sladká, čistá), zeleň, možná i lovná zvěř („těžší něco chytit“).

Obecnější obraz lze odvodit z listu manželce Calpurnii: „*Nikdy jsem neměl větší zlost na své veřejné povinnosti, které mi nedovolily, abych tě provázel do Kampánie, když jsi tam odjížděla kvůli svému zdraví, Zvláště teď jsem totiž chtěl být s tebou, abych se na vlastní oči sám přesvědčil, zda nabýváš sil a přibíráš a také zda dobře snášíš lázeňské zábavy a přílišnou štedrost krajiny.*“³⁸² Vidíme zde, že nelze zdravotnost lokalit jednoduše posuzovat podle zeměpisné šířky, ačkoli bychom na jihu předpokládali nehostinnější prostředí.

Právě Kampánie však byla postižena snad největší přírodní katastrofou v římských dějinách. Výbuch vulkánu Vesuv 24. srpna 79 n. l. pohřbil vyvrženým popelem

³⁷⁸ Plinius ML.: Epistulae V, 6; Vidman, s. 156-157.

³⁷⁹ Plinius ML.: Epistulae V, 6; Vidman, s. 157.

³⁸⁰ Kouř z lokálních topenišť ovlivňuje mikroklima.

³⁸¹ Plinius ML.: Epistulae V, 18; Vidman, s. 168-169.

³⁸² Plinius ML.: Epistulae VI, 4; Vidman, s. 178.

a kamením města Pompeje, Herculaneum a Stabie.³⁸³ Jednou z obětí byl i Plinius Starší, o jehož smrti podává jeho synovec svědectví Tacitovi. V souvislosti s tím samozřejmě popisuje i samotnou erupci sopky a jevy, které ji doprovázely. V první řadě je třeba si povšimnout, že se pisatel vyjadřuje o této události jako o „*neslýchané pohromě*“.³⁸⁴ Římané se tedy setkali s něčím, co dosud nepoznali. Plinius však neříká, zda se jedná pouze o Římany, nebo o celou středomořskou civilizaci, což by se vzhledem k tehdejšímu rozsahu impéria dalo očekávat.³⁸⁵ Vulkanické extrémy, které postihly mínojskou civilizaci na Krétě, již nebyly v obecném povědomí. Zároveň si však musíme připomenout, že Plinius měl zájem o glorifikaci svého strýce, kvůli čemuž se dá u jeho líčení předpokládat *užívání* nadsázky. Na druhou stranu většina popisu onoho hrůzného jevu jistě odrážela realitu, důvod k přehánění nemusel být zase tak velký. Stačilo jen podat věc tak, aby měl čtenář dojem, že se Plinius St. vydal na záchrannou misi s vědomím, že riskuje život. Pravděpodobně však o velikosti hrozícího nebezpečí neměl (v době vyplutí) tušení.³⁸⁶ Reálné vyličení katastrofy však nic nepostrádá na své dramatickosti, ať už byla záměrem nebo ne. „*Strýc byl právě v Misenu a osobně velel loďstvu. Dne 24. srpna asi hodinu po poledni mu sdělí má matka, že se objevil neobyčejně velký a zvláštní mrak. ... Ihned se zvedne a vystoupí na místo, odkud by mohl co nejlépe pozorovat onen podivuhodný úkaz.*“³⁸⁷ I kdyby onen slavný pozorovatel nepřičítal tomuto úkazu nic katastrofického, dá se předpokládat, že v tom nic pozitivního neviděl. V tom by se zajisté nelišil od zbytku obyvatelstva, zvláště toho, pro které mohl takový mrak představovat nebezpečí krupobití, a tedy poničení úrody. Navíc bez ohledu na roční dobu, ať před sklizní nebo po ní, byly v mysli většiny lidí přítomny rozličné náboženské představy a pověry.³⁸⁸ Pisatel zde však reflektuje skutečnost, že existovali lidé, kteří dokázali na takových věcech najít něco pozitivního, a sice, že se mohou stát svědky zajímavého úkazu. Nemuselo se vždy jednat o vědecký zájem, ale o jev, který je nazýván jako sběratelství kuriozit, které je tak známé z období raného novověku, z 19. století a ostatně i z doby dnešní. V souvislostech našeho tématu můžeme zmínit tzv. „lovce bouří“. Podobně, jako se dnes takové aktivity odrážejí v produkci různých „encyklopedií“, i v antice jevíli někteří autoři potřebu sepisovat různé

³⁸³ Z nejnovější literatury k výbuchu Vesuvu r. 79 např. De Carolis, E.: *Vesuvius, A. D. 79*. Los Angeles 2003.

³⁸⁴ Plinius Ml: *Epistulae* VI, 16; Vidman s. 184.

³⁸⁵ Plinius Ml. prožil poslední část svého života za Trajána, kdy měla římská říše největší územní rozlohu za dobu své existence.

³⁸⁶ O tomto aspektu Pliniových dopisů Tacitovi viz Eco, U.: *Portrét Plinia Mladšího*. In: *O zrcadlech a jiné eseje*. Praha 2002, s. 235-255.

³⁸⁷ Plinius Ml: *Epistulae* VI, 16; s. 184.

³⁸⁸ Některé uvádí např. Plinius St.

pozoruhodnosti. Někdy se hovoří o samostatném žánru, tzv. paradoxografii, k jejímž reprezentantům ostatně bývá řazena i *Naturalis historia* Plinia Staršího.³⁸⁹ Odras takového postoje, jak při vypsání nějaké události, tak vzhledem k události samotné, lze pozorovat i u Plinia Mladšího. Vraťme se tedy k jeho vyprávění: *„Při pohledu z dálky nebylo dobře možné rozeznat, z které hory stoupá mrak, jehož vzhled a tvar ze všech stromů nejlépe odpovídal pinii (teprve později se zjistilo, že to byl Vesuv). Mrak se zvedal do výše jako velmi štíhlý kmen a nahoře jakoby se rozvětvoval, podle mého mínění proto, že byl právě vymršťen proudem vzduchu, a když proud ochaboval, mrak ztrácel oporu, anebo také svou vlastní vahou se rozplýval do šířky. Byl hned bílý, hned zase špinavý a plný skvrn, podle příměsí země nebo popele, jež vynesl s sebou.“*³⁹⁰ Popis evokující kouř stoupající z dosud nevybuchlé sopky je takřka poetický, pravděpodobně ale zároveň supluje kresbu či malbu výjevu, aby si o něm čtenář mohl utvořit co nejživější představu. Autor využívá asociaci s konkrétním druhem stromu. Zároveň se v této pasáži projevuje autorova znalost děl antických učenců, kteří se zabývali přírodními jevy. Zmíněná znalost nebyla u Plinia Ml. jen produktem „povinného“ vzdělávání, ale velkou měrou vyplývala z jeho záliby v literatuře a snad i v přírodě, uvážíme-li že byl vychováván svým strýcem. Následující řádky však nasvědčují, že strýcovo nadšení mohlo mít na synovce účinek právě opačný, jak lze v takových mezigeneračních střetech pozorovat obecně. *„Strýc usoudil, jak to odpovídalo jeho vědeckým zájmům, že tento důležitý jev musí blíže prozkoumat. Rozkáže tedy připravit rychlou loďku a nabídne mi, že mohu, kdybych chtěl, jet s ním. Odpověděl jsem, že bych raději studoval – měl jsem napsat úkol, který mi tuším uložil právě on.“*³⁹¹ Tato slova dávají tušit, pokud odrážejí skutečnou epizodu, že ani jeden z Pliniů si nebyl vědom blížící se zkázy. Synovec patrně zůstával klidný, žádné známky většího neklidu totiž nepozoroval ani na strýci, který svou nabídku prezentoval jako pozvání na obyčejný výlet. Plinius St. svůj postoj pravděpodobně nezměnil ani tehdy, když se k němu dostalo volání o pomoc, které snad bral jako vhodnou záminku, jak se vydat na „vědeckou“ cestu: *„Zrovna vycházel z domu, když dostal lístek od Rectiny, ženy Caskovy. Byla vyděšena hrozícím nebezpečím (její dvorec totiž stál na úpatí hory, takže záchrana byla možná jen po lodi) a prosila, aby ji zachránil z tak zoufalé situace. Změnil tedy rozhodnutí a provede z hrdinství to, co začal z vědeckého zájmu.“*³⁹² Navzdory dramatickému líčení z pera

³⁸⁹ Conte, G. B.: c. d. - kapitola o Pliniu St.

³⁹⁰ Plinius Ml: *Epistulae* VI, 16; Vidman, s. 184.

³⁹¹ Plinius Ml: *Epistulae* VI, 16; Vidman, s. 184-185.

³⁹² Plinius Ml: *Epistulae* VI, 16; Vidman, s. 185.

synovce si jeho strýc riziko začal uvědomovat až v těsné blízkosti přírodního živlu a pomyšlení na útěk přišlo dokonce ještě později, když už to ale nebylo možné: „*Spustí na moře lodi se čtyřmi řadami vesel a sám nastoupí, aby poskytl pomoc nejen Rectině, ale i mnoha jiným – půvabné pobřeží bylo hustě osídleno. Spěchá tam, odkud jiní prchají, a přímou cestou bez vychýlení kormidla míří do nebezpečného pásma. Přemohl tak dokonale strach, že byl schopen podrobně diktovat i sám zapisovat všechny fáze a všechny úkazy oné katastrofy, jak jen je mohl očima zachytit.*“³⁹³ Jestliže měl Plinius St. nějaký strach, tak spíše ten, aby mu neunikl sebemenší detail z popisovaného jevu. To však určitě nepovažujeme za negativum. Těžko lze obvinít stoupence stoicismu ze zanedbávání povinnosti, z čehož znovu vyplývá, že za naléhavou potřebu považoval právě to, popsat nabízející se přírodní fenomén co nejvýstižněji a přispět tak k poznání univerza, což bylo požadavkem kladeným na ideálního mudrce. Je otázkou, do jaké míry je časová souvztažnost jednotlivých složek tohoto vyprávění blízká realitě nebo potřebám pisatele. Není totiž pravděpodobné, že by mohl tyto zážitky čerpat od osoby, která se z akce již nevrátila a jejíž zápisky (pokud je skutečně pořizoval) potkal zřejmě stejný osud: „*Už padal na lodi popel, tím žhavější a hustší, čím více se přibližovali, už padaly i kusy pemzy zčernalé, ohořelé a žárem rozpukané kameny, a už se najednou ocitli na mělčině a skály zřícené z hory bránily v přístupu na břeh. Strýc chvíli váhal, zda se má obrátit nazpět, ale hned nato odpověděl kormidelníkovi, který ho vybízel, aby tak učinil: „Odvážnému štěstí přeje, zaměř k Pomponianovi!“ Ten byl ve Stabiích, odloučen šířkou zálivu (moře tu totiž vyplňuje záliv, vytvářený mírně zahnutým obloukovitým pobřežím)*“³⁹⁴ Autor tímto geografickým popisem odráží jednu z příčin, proč byly oběti z této lokality tak početné. Plinius Ml. také možná reflektuje skutečnost, že většina obyvatel opravdu nezachovávala takový klid jako velitel misénského loďstva, který se možná spíše snažil zabránit (zbytečné) panice: „*I když tam bezprostřední nebezpečí ještě nehrozilo, přece jen už bylo patrné a mohlo propuknout každou chvíli.*“³⁹⁵ Že bylo nebezpečí patrné, bylo zřejmé spíše až Pliniu Ml., když tento dopis psal. „*Pomponianus dal snést zavazadla na lodi, rozhodnut uprchnout, jakmile se utiší protivanoucí vítr. Můj strýc připlul hnán tímž větrem, pro něj naopak velmi příznivým. Obejme vyděšeného Pomponiana, potěší ho a povzbudí a dá se odnést do lázně, aby jeho obavy rozptýlil svým klidem. Vykoupán usedne ke stolu a povečeří s veselou tváří*

³⁹³ Plinius Ml: Epistulae VI, 16; Vidman, s. 185.

³⁹⁴ Plinius Ml: Epistulae VI, 16; Vidman, s. 185.

³⁹⁵ Plinius Ml: Epistulae VI, 16; Vidman, s. 185.

či alespoň, což není menší hrdinství, jako by byl veselý.“³⁹⁶ Až na základě svědectví, ať již vlastního (z bezpečné vzdálenosti), nebo někoho jiného, mohl vykreslit scénérie spojené s výbuchem sopky: „Mezitím Vesuv svítil na mnoha místech širokými jazyky plamenů a vysoko šlehajícími ohni, jejichž oslnivý jas prorážel noční tmou. Aby čelil strachu, strýc jen stále opakoval, že hoří ohně, na něž venkované zapomněli, a opuštěné osamělé dvorce. Potom se odebral na lůžko a usnul skutečně zdravým spánkem. Ti, kdo přišli za dveře, slyšeli totiž, jak oddychuje, a to dost mocně a hlasitě, jak to odpovídalo jeho statné postavě.“³⁹⁷ Pokud by něco takového Plinius St. skutečně učinil, buď by se to stalo ještě dříve, než začalo docházet k popsáním úkazům, které by snad i u něj vyvolaly obavy a nutnost konat evakuaci, anebo až ve chvíli, kdy už naopak nebylo úniku, a nezbylo než zachovat pověstný stoický klid. Je však také pravděpodobné, že část obyvatel měla sice strach, ale zároveň odmítala opustit své domovy, a že tedy strach z případné bídy převýšil strach o život. K podobným situacím dochází při různých katastrofách i dnes. I kdyby však i v takových chvílích Plinius St. s klidem ulehl ke spánku, potvrdilo by to o to víc teorii, že se nejedná o hrdinství, neboť zkrátka nevěděl, co příroda chystá. Na dalších řádcích i pisatel připouští, že muselo ve strýcově mysli dojít k nějakému obratu, aneb že situaci hodnotil předtím jinak. Kdy k tomu u strýce došlo, samozřejmě asi nevěděl, ale jako model mu mohla posloužit fantasmie nebo příběh někoho, kdo před výbuchem Vesuvu stačil uniknout: „Ale dvorek, z kterého se vcházelo do jeho příbytku, byl již zanesen tak vysokou vrstvou popela a kusy pemzy, že strýc by už nebyl mohl vyjít, kdyby zůstal déle v ložnici. Je tedy probuzen, vyjde a odebere se k Pomponianovi a ostatním, kteří celou noc probděli. Společně se všichni radili, zda mají zůstat uvnitř nebo zda se mají zdržovat venku, protože budovy se již při opětovných mohutných záchvěvech půdy viklaly a zdálo se, že se nahýbají hned sem, hned tam, jakoby vyvráceny ze základů, a zase že se vracejí do původní polohy. Pod širým nebem naopak hrozilo nebezpečí z padajících kusů pemzy, i když byly jen lehké a pórovité; a toto nebezpečí si nakonec vybrali, když srovnali obojí. U strýce při tom zvítězil jeden rozumový důvod nad druhým, ostatní volili mezi dvojím strachem. Na hlavy si dali polštáře a uvázali je šátky; to byla ochrana před padajícími kusy kamení. Jinde už byl den, ale tam byla noc, černější a temnější než kterákoli jiná, i když ji mírnily četné pochodně a různé lampy. Strýc se rozhodl sejít na břeh a přesvědčit se na místě, zda by bylo možné vyplout. Ale moře zůstávalo stále stejně bouřlivé a nepřístupné. Proto si tam strýc lehl na prostřené plátno, několikrát požádal o studenou vodu a vypil ji. Potom

³⁹⁶ Plinius Ml: Epistulae VI, 16; Vidman, s. 185.

³⁹⁷ Plinius Ml: Epistulae VI, 16; Vidman, s. 185-186.

plameny a sirný zápach, který je jejich předzvěstí, donutil ostatní, aby uprchli a jeho, aby se zvedl. Opíraje se o dva otroky povstal, ale ihned se zhroutil, podle mého mínění proto, že mu příliš hustý dým zabránil v dýchání a ucpal hrtan, který měl strýc od svých dětských let nemocný, úzký a často zanícený. Když nastal den (dva dny potom, co strýc naposledy spatřil denní světlo), bylo nalezeno jeho tělo zcela neporušené a zakryté, v oděvu, který měl naposled na sobě. Celým vzezřením připomínal spíše spícího než mrtvého člověka.“³⁹⁸

V popisu katastrofy samotné a toho, co ji doprovázelo, jak reagovali lidé v ohrožených lokalitách, není důvod pisateli nevěřit. Paradoxně ale proto, že katastrofa nebyla hlavním tématem listu. S těmito informacemi nebyl zájem manipulovat. Primárním cílem autora bylo, jak již bylo předestřeno na začátku, podat výklad o „záchranné“ expedici jeho strýce a o jeho smrti, za účelem oslavit jeho statečnost. Pisatel ujišťuje čtenáře: „*Popsal jsem všechno, čeho jsem byl sám svědkem a o čem jsem slyšel hned potom, když to bylo ještě v živé paměti.*“³⁹⁹ (s. 187) Tvrděním, že popsal vše, co viděl a slyšel, však autor nemusí nutně vyjadřovat, že se jedná „pouze“ to, co viděl a slyšel. V tom je zajisté rozdíl; tím, že není uvedeno slovo „pouze“, se připouští prostor pro vlastní fantasmii, ale je to formulováno tak, že nikdo nemůže pisatele obvinít ze lži, maximálně sám sebe z nepochopení. I kdyby však autor líčil „pouze“ to, co viděl a slyšel, lidská paměť je zrádná. Ještě se snad nenašli dva svědci, kteří by o jedné události říkali úplně totéž, pokud k tomu nebyli navedeni.

Podívejme se však, co viděl sám autor. Jeho svědectví si totiž vyžádal Tacitus a tvoří jeden z dalších dopisů šesté knihy. Plinius Ml. popisuje své zážitky od té doby, co jeho strýc odplul na moře. Události spojené s přírodní pohromou musely silně působit na každého, kdo je prožíval, a vzpomínky jistě ještě dlouho budily hrůzu. Pisatel uvádí své líčení citátem z Vergiliovy Aeneidy, z epizody, kdy královna Dido vyzve Aeneu, aby vyprávěl svůj příběh: „*Ačkoli vzpírá se duch, a pouhé se vzpomínky hrozí, počínám.*“ První slova přímo prozrazují, že ještě v ono odpoledne a večer 24. srpna z toho, co se dělo, nikdo, včetně Plinia Ml., nevyvozoval vážnější důsledky: „*Po strýcově odchodu jsem zbytek dne strávil studiem (proto jsem také zůstal doma); pak následovala koupel, večeře, neklidný a krátký spánek. Už několik dní bylo cítit otřesy půdy, které však nikoho zvlášť neznepokojovaly, protože jsou v Kampánii běžné.*“⁴⁰⁰ Autor neuvádí, zda jsou běžné už od pradávna, nebo třeba pouze sto let. Počátek otřesů by snad neunikl zcela pozornosti některého z literárních autorů, především historiografické produkce. Každopádně ale

³⁹⁸ Plinius Ml: Epistulae VI, 16; Vidman, s. 186-187.

³⁹⁹ Plinius Ml: Epistulae VI, 16; Vidman, s. 187.

⁴⁰⁰ Plinius Ml: Epistulae VI, 20; Vidman, s. 190. O tom také Seneca: Naturales quaestiones VI, 1, 1-2.

otřesy zřejmě trvaly dost dlouho na to, aby si lidé zvykli. V noci se však dostavilo znepokojení: „*Ale oné noci tak zesílily (otřesy), že už nešlo mluvit jen o nějakém chvění, ale všechno, jako by se bortilo. Matka vtrhla do mého pokoje, právě když jsem i já vstával, abych ji vzbudil, kdyby snad ještě spala. Posadili jsme se na dvorku mezi obytnými budovami a mořem, které bylo těsně pod námi.*“⁴⁰¹ Autor však opět projeví známky klidu, na jedné straně nepochopitelného, na druhé straně v té chvíli pro některé záviděníhodného: „*Nevím, zda mám označit za chladnokrevnost nebo mladickou nerozvážnost, co jsem pak udělal (vždyť mi šlo na osmnáctý rok): Vyžádal jsem si knihu Tita Livie a jako bych neměl nic jiného na práci, čtu si a pokračuji v započatých zápiscích.*“⁴⁰² Následuje jev, který můžeme vidět ztvárněný např. v katastrofických filmech, kdy se blížící pohroma teprve projevuje varovnými znaky, a rozděluje potencionální oběti na ty, které už panikaří a na ty, které ještě z různých pohnutek odmítají uvěřit: „*Najednou se přiznává strýcův přítel, který za ním nedávno přišel z Hispánie, a jakmile spatří, že já i matka sedíme, a já že si dokonce čtu, vyhubuje mě za mou lehkomyšlnost a matku vyhubuje, že to strpí. Nicméně jsem se nedal vyrušit z četby.*“⁴⁰³ Nakonec přece jen Plinius i s matkou svůj postoj přehodnotí, nicméně autor vyjadřuje nepochopení pro davovou psychózu: „*Bylo už sedm hodin, ale světlo bylo stále mdlé a slabé. A už se začínaly otřásat okolní budovy. My jsme sice byli venku, ale na poměrně stísněném prostoru, takže jsme se museli obávat, že se na nás zřítí. Teprve tehdy jsme se rozhodli opustit město. Za námi se žene zděšený dav; myslí si, jak tomu bývá při panice, že je rozumnější vzdát se vlastního úsudku a řídit se jen radami druhých; jak odcházíme, ohromný proud lidí nás tlačí a postrkuje kupředu. Zastavíme se, až když máme město za zády.*“⁴⁰⁴ Následuje zvlášť sugestivní vykreslení vybraných průvodních jevů při vrcholící sopečné činnosti, které by zajisté bylo schopno vyvolávat pocity děsu i u leckterého dnešního čtenáře. Toto nelze považovat za náhodnou shodu s dnešními hororovými žánry. Je si třeba uvědomit, že text i informace do něj vybrané jsou pravděpodobně reakcí na již zmíněnou poptávku po kuriozitách⁴⁰⁵: „*Máme se tam (tj. za městem) čemu divit a čeho se obávat. Vždyť vozy, které jsme dali vyvézt, jezdily samy od sebe různými směry, ačkoli stály na zcela rovné planině, a nedokázaly stát na témž místě, ani když byly založeny kameny. Kromě toho jsme viděli, jak se moře samo do sebe vtahuje*

⁴⁰¹ Plinius ML: Epistulae VI, 20; Vidman, s. 190.

⁴⁰² Plinius ML: Epistulae VI, 20; Vidman, s. 190.

⁴⁰³ Plinius ML: Epistulae VI, 20; Vidman, s. 190.

⁴⁰⁴ Plinius ML: Epistulae VI, 20; Vidman, s. 190.

⁴⁰⁵ Plinius ML. vybíral do své sbírky dopisy tak, aby byla vyvážená, zajímavá a čtenářsky přitažlivá. SLS – heslo: Plinius ML., s. 471-472.

a je zemětřesením jakoby zaháněno od pevniny. Rozhodně se rozšířil břeh a mnoho mořských živočichů uvízlo na suchu v písku. Z druhé strany se v klikatých a blýskavých ohnivých křivkách roztrhl příšerný černý mrak, který se pak rozšklebil do jakýchsi plamenných stuh. Ty se podobaly bleskům, ale byly větší.“⁴⁰⁶ Mezitím na Plinia Ml. i jeho matku znovu naléhal strýcův přítel, aby si pospíšili, ale odmítli, protože chtěli na strýce počkat. Autor zde pro větší dramatizaci vsouvá přímou řeč: „*Tu však zase onen člověk z Hispánie na nás spustil už zhurta: „Žije-li tvůj bratr a tvůj strýc, jistě si přeje, abyste se zachránili; a jestliže snad zemřel, jistě si přál, abyste ho přežili. Proč se tedy váháte zachránit?“ Odpovíme, že nemůžeme myslit na svou záchranu, dokud nevíme, co je s ním. Nečeká už ani na chvíli a zmizí, aby byl co nejrychleji mimo dosah nebezpečí.*“⁴⁰⁷ „Brzy potom se onen mrak začal snášet na zemi a přikrývat moře; obklopil ostrov Capri a skryl jej našim zrakům, zahalil také tu část Misena, jež vybíhá do moře.“⁴⁰⁸ Již několikrát jsme si mohli všimnout, že náš pisatel neztvární slovy pouze přírodní aspekty pohromy, ale vykresluje i chování obětí, jejich myšlenkové a citové pochody. Ilustrativní ukázkou je následující scéna: „*A tu mě matka prosila, vybízela a zapřísahala, abych rozhodně utekl; já jako mladý, že mohu, ona stará a nemohoucí že klidně zemře, když bude vědět, že nebyla příčinou mé smrti. Já odporoval, že se nemohu zachránit, leč společně s ní. Nakonec jsem ji uchopil za ruku a donutil, aby šla se mnou. Poslechla neochotně a omlouvala se, že mě zdržuje.*“⁴⁰⁹ Je samozřejmě otázkou, zda si autor tuto pasáž nevymyslel, aby trochu přikrášlil příběh, který mohl být ve skutečnosti prozaičtější. Ať už pravdivá či nepravdivá, nachází dojemná scéna takového typu uplatnění např. u filmových tvůrců, podobně jako je upozorněno výše. Syn tedy pokračuje s matkou v cestě, hrozící živel jim nedovoluje se zastavit: „*A už poletoval popel, zatím jen řídce. Ohlédnu se: Za námi hrozivý hustý dým, který se rozléval po zemi jako řeka a doháněl nás.*“⁴¹⁰ Plinius se rozhodne distancovat se od hlavního proudu uprchlíků, chování typické pro hlavní postavy napínavých příběhů. Pro tento kritický okamžik děje užije pisatel znovu přímou řeč: „*„Musíme uhnout,“ pravím, „dokud ještě vidíme, aby nás na cestě v té tmě neušlapali ostatní, kdo jdou za námi.*““⁴¹¹ I tato pasáž může budít rozpaky, neboť vzhledem k tomu, že se pojednává o neslýchané katastrofě, vzbuzuje pochyby, zda Plinius vskutku věděl, že za chvíli nebude vidět na krok.

⁴⁰⁶ Plinius Ml: Epistulae VI, 20; Vidman, s. 190-191.

⁴⁰⁷ Plinius Ml: Epistulae VI, 20; Vidman, s. 191.

⁴⁰⁸ Plinius Ml: Epistulae VI, 20; Vidman, s. 191.

⁴⁰⁹ Plinius Ml: Epistulae VI, 20; Vidman, s. 191.

⁴¹⁰ Plinius Ml: Epistulae VI, 20; Vidman, s. 191.

⁴¹¹ Plinius Ml: Epistulae VI, 20; Vidman, s. 191.

Tuto ukázkou své prozíravosti sem možná vsunul až na základě prožité následující skutečnosti. Při jejím popisu znovu přistupuje k jakémusi psychologickému rozboru lidí kolem sebe, který je sice jednoduchý, zato velice živý: „Sotva jsme se rozhodli, nastala noc, ale ne taková, jako když nesvítí měsíc a je zataženo, nýbrž asi jako když se v uzavřeném prostoru zhasne světlo. Bylo slyšet nařikání žen, vřeštění dětí, křik mužů. Jedni jen po hlase hledali rodiče, jiní děti a jiní zase manžely, a po hlase je poznávali; jedni nařikali nad svým osudem, jiní nad osudem svých drahých. někteří dokonce ze strachu před smrtí smrt přivolávali“⁴¹². Některé informace o tom, čeho byl autor svědkem, mohou působit humorně: „mnoho lidí vztahovalo ruce k bohům“⁴¹³. Když se zhasne v místnosti, tak obvykle nevidíme nic, zvláště když si představíme místnosti římského domu, které zpravidla postrádaly okna. Nechme však Plinia pokračovat: „ale ještě více bylo těch, kteří tvrdili, že už žádní bozi nejsou a že na světě nastává ona věčná poslední noc. A nechyběli ani ti, kdo skutečné nebezpečí ještě zvětšovali hrůzostrašnými historkami, samozřejmě vymyšlenými a vylhanými. Tak rozhlašovali nepravdivé zprávy, v Misenu že tady se něco zřítilo a tam že zase něco hoří, a lidé jim věřili. Trochu se rozjasnilo, ale nám se zdálo, že to není denní světlo ale, ale příznak blížícího se ohně. Oheň se sice zastavil poněkud dále, opět však přišla tma, opět popel, hustší a vydatnější. Přes tu chvíli jsme se zvedali a setřásali jej; jinak by nás zasypal a svou vahou umačkal. Mohl bych se chlubit, že jsem v tak velkém nebezpečí nenařikal, ani tiše nesténal, kdybych očekával smrt nebyl čerpal alespoň nějakou slabou útěchu z pomyšlení, že hynu se vším a všechno se mnou.“⁴¹⁴ Jaký obrat v mysli jednoho mladíka během několika hodin!: ráno se ještě nenechal vyrušit z četby Livia, a nyní už pomýšlí na poslední okamžiky života. Ať již autor píše pravdu nebo dramatizuje vyprávění, můžeme tuto zmínku považovat za reflexi, že začal v té temnotě brát situaci opravdu vážně. V textu je narážka na představu konce světa v podobě „oné“ poslední noci. Zdá se, že se jednalo o hojně rozšířenou vizi. Ať už byla jakkoli stará, dalo by se uvažovat o tom, že její popularita mohla být odrazem něčeho, čeho byli lidé té doby běžně svědkem a kvůli čemuž si konec světa představovali právě takto. Temnota, ve které se dotyčné oběti načas octly, byla produktem kouře syceného částicemi z vulkanického materiálu. Víme, že zvláště obyvatelé měst byli konfrontováni se smogem produkovaným kouřem z četných lokálních topenišť sloužících k různým účelům. Smog sice zřejmě „nevyrobil“ tmu, která by se podobala té noční, ale je možné, že stálé

⁴¹² Plinius MI: Epistulae VI, 20; Vidman, s. 191.

⁴¹³ Plinius MI: Epistulae VI, 20; Vidman, s. 191.

⁴¹⁴ Plinius MI: Epistulae VI, 20; Vidman, s. 192.

zhoršování situace, s tím, jak rostlo obyvatelstvo města, vyvolalo představu, jak by konec světa mohl vypadat: tak, že se tou temnotou všichni jednou zadusí.⁴¹⁵

Naštěstí tento konec světa měl svůj konec a noc přešla v den: „*Konečně se tma rozptýlila a přešla v jakýsi dým a mlhu; brzy se objevilo skutečné denní světlo, dokonce i slunce zazářilo, ale jen tak mdle, jak tomu bývá při zatmění. Naším dosud vyděšeným očím se všechno jevílo jako změněné a jako by zasněžené vysokou vrstvou popela. Když jsme se vrátili do Misena a postarali se o svou tělesnou schránku, strávili jsme neklidnou noc, zmítající se mezi nadějí a strachem. Strach však byl větší, protože zemětřesení neustávalo. Mnoho lidí, poblázněných hrůzostrašnými prorocstvími, se posmívalo neštěstí svému i jiných. Ale ani tehdy jsme se ještě neodhodlali odejít, dokud se nedovíme něco o strýci, ačkoli jsme jedno nebezpečí už prožili a další jsme měli k očekávání.*“⁴¹⁶ Takto tedy končí podání o osudech autora během katastrofy. Mohlo by se zdát, že toto vyprávění je pravdivější, jelikož autor nikde nedeklaruje snahu někoho glorifikovat. Sice nedeklaruje, ale prozrazuje. Na konci onoho dopisu, který je věnován posledním dnům jeho strýce, poté co ukončí toto vyprávění tím, že vyličí nalezení jeho mrtvého těla, předstírá, že chce Tacitovi vypsát další příběh, ale pak si jakoby vzpomene, že přítele zajímá pouze strýc: „*Mezitím v Misenu já a matka – ale to už nepatří do historie a ani ty jsi nechtěl vědět nic jiného, než jak zemřel on.*“⁴¹⁷ Pisatel očividně toužil po tom, aby se i on sám zapsal do dějin. Zřejmě se mu opravdu podařilo vyvolat Tacitův zájem, jinak by ten druhý list snad ani nevznikl. Začíná těmito slovy: „*Říkáš, že dopis, který jsem ti na tvé naléhání napsal o smrti svého strýce, v tobě vyvolal přání dovědět se také, jaké hrůzy a jaké pohromy jsem zažil já, když jsem zůstal v Misenu (to vyprávění jsem totiž začal, ale nedokončil)*“⁴¹⁸ Ohledně informace v závorce „zapomněl“ autor dodat, že ono vyprávění začal úmyslně. Pravděpodobně neočekával, že by Tacitus tuto lest neprohlédl, snad chtěl (alespoň) u (některých) čtenářů svých dopisů vyvolat dojem, že už jen velikostí svého prožitku vyvolal historikův zájem. Možná ale také úmyslnost svého kroku vůbec neměl v úmyslu tajit a naopak měl zájem tento trik prezentovat jako návod, jak vůbec vyvolat pozornost. Každopádně Pliniovi Ml. nechyběl důvod pro případné „úpravy“ toho, co skutečně během erupce Vesuvu dělal a zažíval. Nemusíme se podezřívavě dívat na každé slovo dopisu, ale

⁴¹⁵ Odkaz na informace o smogu v antice viz Environmental history of air pollution (cit. výše). Podobně i v době nastupující průmyslové revoluce se řadě lidí, včetně vnímavých umělců, jevíly tehdejší průmyslové oblasti a zóny postrádající jakýchkoliv ekologických opatření bezmála jako ztělesnění apokalypsy.

⁴¹⁶ Plinius Ml: Epistulae VI, 20; Vidman, s. 192.

⁴¹⁷ Plinius Ml: Epistulae VI, 16; Vidman, s. 187.

⁴¹⁸ Plinius Ml: Epistulae VI, 20; Vidman, s. 189.

je třeba mít na paměti, že hrdinství potřebuje ke svému vzniku příležitosti a nelze tedy k takovému textu přistupovat nekriticky. Hranici mezi skutečností a fikcí jsem naznačil během komentáře k dopisu, ale konkrétní a definitivní analýzu ponechávám otevřenou.⁴¹⁹

Konstatováním, že tyto věci nepatří do historie, měl možná ve své době pravdu, protože tehdy se opravdu dějepisci zabírali spíše politickými dějinami, jejichž aktéry byly navíc velké osobnosti. Dnes by byli oba Pliniové bezesporu hrdiny minimálně environmentálních dějin, kde stát se hrdinou není zase takový problém, někdy stačí být prostým účastníkem nějaké přírodní pohromy. Naskytá se však otázka, zda Plinius Ml. tím, že svůj příběh nabízí jako látku pro dějepiscovo dílo, neprosazuje do obsahu historiografie kromě sebe sama i přírodní úkaz samotný. Pokud bychom měli na mysli tento konkrétní jev, jako výbuch Vesuvu, tak bychom snad mohli odpovědět ano, ale pouze jako kulisu pro pamětihodné lidské konání. Že by hlavní roli hrála sopka, bylo zřejmě pro tehdejší věk něco nemyslitelného.

Další zmínky o problémech životního prostředí nalezneme až v VIII. knize. Hned v prvním listu naráží autor na nesnáze letního období, když píše o neduhu svého předčítače Encolpia. Podle kontextu k tomu došlo během jedné z cest do Pliniova venkovského sídla: „*Cesta proběhla bez obtíží, ledaže někteří z mých lidí onemocněli z ohromného vedra. Předčítači Encolpiovi, mému společníku vážných i veselých chvil, se prachem zanítilo hrdlo a chrtil krev.*“⁴²⁰ Pisatel neuvádí, do které ze svých vil tehdy směřoval, ale ať to bylo kamkoli, považoval tamější prostředí za zdraví příznivé. Tomuto faktoru samozřejmě přičítal i vyléčení svého společníka. I zde se objevuje nepřímá reflexe nepříjemností spojených s životem ve městě: „... *zdravé podnebí, venkovské prostředí a klid, všechno to zaručuje uzdravení i sváteční pohodu.*“⁴²¹

V jednom z dalších dopisů se poprvé objevuje zmínka o zásahu člověka do krajiny, byť velmi lakonická: „*Budeš mluvit o nových řekách svedených do krajiny ...*“⁴²² Plinius v tomto listu chválí Caninia Rufa, že hodlá psát o válce proti Dákům, kterou na počátku 2. století n.l. svedl ve dvou fázích císař Traianus. Tím, že pisatel chválí Rufa, oslavuje i římské vítězství, a celou událost hodnotí jako senzaci: „*Dobře činiš, že se chystáš vypsát dáckou válku. Není jiná látka tak čerstvá, tak bohatá, tak široká, a nakonec ani jiná tak plná poezie a tak pohádková, i když jde o skutečné události. ... byl kvůli tomu*

⁴¹⁹ Nutno vzít úvahu taky značný časový odstup od události-leccos mohlo být líčeno jinak i z toho důvodu.

⁴²⁰ Plinius Ml: Epistulae VIII, 1; Vidman, s. 236.

⁴²¹ Plinius Ml: Epistulae VIII, 1; Vidman, s. 236.

⁴²² Plinius Ml: Epistulae VIII, 1; Vidman, s. 236.

*dvakrát slaven triumf, z nichž jeden byl nad první nad národem dosud neporaženým, druhý pak na oslavu konečného vítězství.*⁴²³ Uvedenou záležitost Plinius podává jako kuriozitu, nikoli jako environmentální problém.

V jiném z následujících listů Plinius zmiňuje neúrodu vinné révy, jak u sebe, tak u svého adresáta, přičemž ale pokládá tuto skutečnost za uvolnění času a záminku pro to, věnovat se epistolární a literární činnosti.⁴²⁴ Vůbec se však nevyjadřuje k příčině neúrody a nemůžeme poznat, zda se jednalo o běžný občasný fenomén nebo o dlouhodobější záležitost.

Obsáhlejší informace nalezneme v dopise, kde Plinius píše o bouřích a následných povodních na Tiberu. Situaci pravděpodobně sledoval ze své tuskulské vily. Popis je živý, podobně jako v listech o výbuchu Vesuvu, ale s tím rozdílem, že tentokrát vystupuje jako hlavní aktér opravdu příroda a nikoli jako pouhá kulisa pro dramatický lidský příběh. Pisatel začíná svůj dopis těmito řádky: *„Je u vás také tak špatné a bouřlivé počasí? Tady jsou neustále bouřky a často zátopy. Tiber vystoupil ze svého řečiště, a kde jsou nízké břehy, rozlévá se do šířky. I když je odváděn kanálem, který dal zbudovat prozíravý císař, vyplňuje údolí, zaplavuje pole, a kde je rovná plocha, není vidět nic jiného než vodu. Přítoky, které normálně přijímá a spojen s nimi teče do moře, odmítá a tlačí zpět, a tak zaplavuje jejich vodami území, kterého se sám nedotýká.*⁴²⁵ Zmínka o umělém kanálu napovídá, že se nemuselo jednat o výjimečný jev, ale že záplavy sužovaly povodí Tiberu častěji. Pravděpodobně byl tento stav způsoben následkem již dlouhotrvající zemědělské činnosti spojené s odlesňováním svahů, kvůli čemuž dochází k erozi půdy a vzniku nánosů v říčních korytech. Voda z déletrvajících dešťových srážek se pak nestačí vsakovat do země, stéká do údolního koryta a před nánosy, které tvoří jakési hráze, se přebytečné množství vody vylévá do okolí. Síla proudu samotného, tam kde se nemůže vylít, také působí škody, jak ostatně líčí pisatel: *„Anio, nejpůvabnější z řek – proto se s ním vily ležící kolem tak nerady loučí – z velké části strhl a odnesl háje, jimiž je zastíněn; podemlel kopce, a když mu na mnoha místech sesutý terén uzavřel cestu, začal si razit novou, strhl domy a převalil se přes jejich trosky.*⁴²⁶ Rozsah pohromy je jakoby potvrzen tím, že je pro onen přítok Tiberu užít pozitivní přívlastek „nejpůvabnější z řek“. Na dalších řádcích vykresluje autor pocity případných pozorovatelů z bezpečně položených stanovišť: *„Koho*

⁴²³ Plinius MI: Epistulae VIII, 1; Vidman, s. 238.

⁴²⁴ Plinius MI: Epistulae VIII, 15; Vidman, s. 252-253.

⁴²⁵ Plinius MI: Epistulae VIII, 15; Vidman, s. 253-4.

⁴²⁶ Plinius MI: Epistulae VIII, 15; Vidman, s. 254.

*zastihl ten nečas na výše položených místech, viděl, jak v děsivém zmatku se zmitá ve vodě tu zařízení vil boháčů a vzácný nábytek, tu hospodářské nářadí, hned zase celá spřežení, pluhy i oráči a jinde odvázaný dobytek a mezi tím kmeny stromů či trámy stavení.*⁴²⁷ Ačkoli tedy nebyly povodně jevem neznámým, jak bylo uvedeno výše, můžeme rovněž klidně předpokládat, že se tato živelná událost mohla svou silou nebo délkou trvání běžným událostem tohoto typu vymykat. Argumentem může být už jen to, že Plinius tuto událost vůbec zmiňuje a že jí věnuje celý dopis, který je zároveň jediným takovým v jeho sbírce. Aby toho nebylo málo, autor dodává, že bouřlivý čas postihl i místa povodní nepostižená: *„Ale pohromy nezůstalo ušetřeno ani to, kam nedosáhla řeka, neboť místo řeky tam řádil vytrvalý déšť a průtrže mračen, které strhly zdi chránící nejcennější části usedlostí, podemlely i strhly veřejné budovy. Mnoho lidí bylo při tom raněno, zasypano a pohřbeno, takže k hmotným škodám přistoupily ztráty na životech.*⁴²⁸ Plinius nehovoří o bezprostředních příčinách likvidace staveb. Je těžké si představit, že by pouhý déšť sám o sobě strhl zdi budov, pravděpodobně spíše způsobil sesuvy půdy. Případně bychom mohli kalkulovat s působením silnějšího větru, ale nic takového pisatel nezmiňuje. Není uvedena ani roční doba, kdy k tomuto řádění živlů došlo. Ačkoliv deštivé počasí postihuje Itálii spíše v zimním období, tak vzhledem k tomu, že Plinius navštěvoval tuskulskou vilu v teplejším období, můžeme událost zasadit do léta, pro které jsou i v našich zeměpisných šířkách popsány jevy typické.

Beze sporu, že se jedná o letní dobu, je kratičká zmínka na jiné téma v listu, který Plinius věnuje literární seanci, kterou sám pro přátele pořádal. Píše: *„rozesadil jsem přátele za stolky v měsíci červenci, kdy se vede nejméně procesů“.*⁴²⁹ Autor zde jen tak mimoděk reflektuje římskou zvyklost, jejíž časový aspekt naznačuje, že se zmíněný měsíc vyznačoval nejúpornějším obdobím roku. Veřejná činnost byla provozována venku, kde byly k dispozici prostory schopné pojmout velký počet lidí a přirozeně v době největších veder bylo v zájmu každého klidit se odsud pryč, což každý činil podle svých možností.

Procházku IX. knihou začneme dvěma lakonickými listy, které se týkají opět venkova. V prvním z nich si Plinius stěžuje na přemíru povinností: *„Uchýlil jsem se do Etrurie, abych mohl dělat jen to, co bych chtěl. Ale to není možné ani v Etrurii – jsem obtěžován samými podáními a stížnostmi venkovanů.*⁴³⁰ Autor neuvádí žádné konkrétní

⁴²⁷ Plinius MI: Epistulae VIII, 15; Vidman, s. 254.

⁴²⁸ Plinius MI: Epistulae VIII, 15; Vidman, s. 254.

⁴²⁹ Plinius MI: Epistulae VIII, 21; Vidman, s. 261.

⁴³⁰ Plinius MI: Epistulae IX, 15; Vidman, s. 279.

případy ani důvody takového počínání venkovanů. Je možné, že se jedná o běžné vzájemné handrkování mezi sousedy, stejně tak to může být nepřímé svědectví o nízké úrodě, způsobené nějakým přírodním faktorem, který mohl a nemusel být ovlivněn samotnou lidskou činností. Podobné závěry se mohou dotýkat hned následujícího dopisu, kde autor opět zmiňuje špatnou úrodu vína, aniž by hovořil o příčinách, ať už pouhým konstatováním nebo hlubšími úvahami. Zároveň zmiňuje úspěšný lov zvěře, který podnikl jeho přítel, aniž by se pozastavil nad možnými negativními důsledky takové lidské činnosti, jak by asi učinil leckterý dnešní ekolog, kdyby tento list četl: „*Nedivím se, že jsi měl ohromnou radost z toho velmi bohatého úlovku, když píšeš jako historikové, že to nelze spočítat. Já nemám na lov čas ani chuť; nemám čas, protože je vinobraní; a nemám chuť, protože je slabé.*“⁴³¹

I další z dopisů odráží stejný problém. Pisatel se sice rozepisuje „více“, ale jakoby jen tolik, o kolik byla úroda lepší, než myslel. Popisuje pouze stav sklizně, nikoli faktory, které k tomu vedly nebo vést mohly: „*Já právě teď sbírám hrozny, sice chudší, ale přece jen bohatší, než jsem očekával – jde-li ovšem nazvat vinobraním, když sem tam utrhneš hrozen, dohlédneš na lis, okusíš z kádě mošt...*“⁴³² Opakované stížnosti a nyní i skutečnost, že očekával horší úrodu, mohou naznačovat výskyt delšího období neúrody. Pouze na základě listů však nelze určit, s jakými rozestupy se zmíněné neúrody konaly, a je také možné, že vlastně nebyly ničím výjimečné a že pisatel očekával horší sklizeň prostě proto, že již jako každý pěstitel vinné révy věděl, které počasí této aktivitě prospívá nebo škodí, a byl zrovna svědkem té horší alternativy. Je také otázkou, zda ona vedlejší věta „*když sem tam utrhneš hrozen*“ reflektuje slabou úrodu nebo fakt, že na sklizení hroznů a práci kolem toho potřebnou měl coby vlastník statku své lidi a na vše pouze dohlížel, přičemž si pro okamžitou ochutnávku pár hroznů utrhl a strčil do úst, jak to činí každý, kdo má tu možnost.

Jako majitel velkostatku pronajímal Plinius půdu kolónům. V jednom z posledních listů IX. knihy uvádí, že jeho nájemníci se topí v dluzích: „*... Neboť v uplynulých pěti letech, třebaže jsem hodně slevil, vzrostly dlužné částky; a tak se většina nájemců už nesnaží zmenšit dluh, protože se vzdávají naděje, že by jej vůbec mohli splatit; berou si a spotřebovávají všechno, co se urodí, jelikož soudí, že už jim nepomůže, když*

⁴³¹ Plinius ML.: Epistulae IX, 16; Vidman, s. 281.

⁴³² Plinius ML.: Epistulae IX, 20; Vidman, s. 284.

něco ušetří.“⁴³³ Pisatel neuvádí žádný důvod ani domněnku, proč se to děje. Můžeme za tím vidět dlouhodobější neúrodu, ale stejně tak třeba inflaci.⁴³⁴

V listu Mustiovi pisatel napovídá charakter počasí v měsíci září, a to v souvislosti s pokynem haruspiků vylepšit Cereřin chrám, který stál na jeho pozemcích.⁴³⁵ „*Neboť o zářijových idách se z celého okolí schází velký počet lidí, koná se mnoho obřadů, Ale nikde v blízkosti není nějaké útočiště proti dešti nebo slunci.*“⁴³⁶ Proto se chystá vybudovat na tom místě kolonádu a nařizuje v dopise svému správci, co všechno má obstarat.⁴³⁷ Vrátime-li se k popisu Etrurie, jmenovitě ke zmínce o splavnosti Tiberu⁴³⁸, vyplne nám z toho, že září snad bylo dobou přechodu mezi suchým a deštivým ročním obdobím a vyznačovalo se proměnlivým počasím. Je možné, že se jedná o počasí změnéné, jinak by pravděpodobně byly kolonády vybudovány dříve, když se jednalo o chrám „starý“⁴³⁹. Plinius však neuvádí, na kterém z jeho pozemků tento chrám stál, takže nelze určit, zda jde o případnou mikroklimatickou změnu nebo změnu počasí v rámci většího geografického prostoru.⁴⁴⁰ Autor polohu posvátného okrsku celkově hodnotí jako nepříznivou pro další stavební podnik, kterým pověřuje adresáta: „...svým uměním umíš překonávat nepříznivé místní podmínky.“⁴⁴¹

Zmínkou o povaze klimatu začneme i naše putování X. knihou, která čtenáře na rozdíl od těch předešlých zavádí do vzdálené Bithynie⁴⁴², kde působil Plinius jako správce této provincie a odkud korespondoval s císařem Trajánem. Právě tyto dopisy jsou náplní této části sbírky. Ve dvou listech, které se týkaly jeho návratu z dovolené⁴⁴³, píše toto: „*cestu po silnici znesnadňují velká vedra a souvislou plavbu pasátní větry*“⁴⁴⁴ . . . *dorazil jsem do Bithýnie o něco později, než jsem doufal, tj. 17. září*⁴⁴⁵“. Jak dlouho vedra trvala, ale z tohoto údaje nezjistíme. Bylo by zapotřebí prozkoumat jiné zprávy, které se toho časového období dotýkají, nebo posbírat na základě různých, ať už historických nebo

⁴³³ Plinius ML.: Epistulae IX, 37; Vidman, s. 293.

⁴³⁴ Fenomén možno i přibližně časově zařadit, neboť korespondence IX. knihy je datována do rozmezí let 106 – 109 n. l. (Vidman: Předmluva k české edici, s. 12).

⁴³⁵ Plinius ML.: Epistulae IX, 39; s. 295.

⁴³⁶ Plinius ML.: Epistulae IX, 39; s. 295.

⁴³⁷ Plinius ML.: Epistulae IX, 39; s. 295.

⁴³⁸ Plinius ML.: Epistulae V, 6; Vidman, s. 152: „...v létě... jen vyschlé koryto, dokud se zas nenaplní na podzim.“

⁴³⁹ Plinius ML.: Epistulae IX, 39; Vidman, s. 295.

⁴⁴⁰ Snad se jedná o statky v Etrurii, protože autor uvádí, že chrám stojí u řeky (Vidman, s. 295). Možná tím má na mysli Tiber.

⁴⁴¹ Plinius ML.: Epistulae IX, 39; Vidman, s. 295.

⁴⁴² Území leželo na severovýchodě Malé Asie.

⁴⁴³ Vyplývá to z předchozích listů: Plinius ML.: Epistulae X, 8 – 9; Vidman, s. 299.

⁴⁴⁴ Plinius ML.: Epistulae X, 15; Vidman, s. 303.

⁴⁴⁵ Plinius ML.: Epistulae X, 17a; Vidman, s. 304.

přírodovědných metod, informace, ze kterých by bylo možno získat vodítko a požadovanou otázku zodpovědět. Na takových příkladech názorně vidíme, jak by vypadala práce na rekonstrukci podnebných podmínek v minulosti a jakou úlohu sehrávají literární prameny. Setrvejme ještě chvíli na východě a podívejme se na jednu z dalších ukázek, která se sice o počasí takřka slovem nezmiňuje, ale demonstruje nám znovu, jak ono vodítko může vypadat. V jednom z dalších listů Plinius císaři píše: *„Když jsem byl na cestě v jiné části provincie, v Nikomédei zničil rozsáhlý požár mnoho soukromých domů a dvě veřejné budovy, i když byly odděleny ulicí, gerúsii a Isidin chrám. Oheň se rozšířil daleko, podporován nejdříve silným větrem a potom netečností lidí, o nichž se obecně soudí, že tam nečinně a nehybně stáli jako diváci takové spouště. Ostatně tam nebyla k dispozici žádná stříkačka, ani vědro, ani žádné jiné nářadí k hašení požárů.“*⁴⁴⁶ V samotném dopise Plinius neprozrazuje, o jaké roční období se jedná. Nemuselo se nutně jednat o léto, požár mohl mít lidské viníky. Nicméně zajímavá se může zdát nářezka na nepřítomnost prostředků na jeho hašení. Mohlo by nás napadnout, že v těchto končinách nedošel civilizační pokrok tak daleko, aby byli obyvatelé schopni uhasit oheň, který stravuje jejich domy. Ale počátky organizovaného boje s ohněm jsou spojovány již se starým Egyptem a potom často s Římem, s dobou císaře Augusta.⁴⁴⁷ Bithýnie se římskou provincií stala už roku 74 př. Kr., navíc spadala do řeckého civilizačního okruhu.⁴⁴⁸ Mohlo by se uvažovat tím směrem, že zdejší lidé a ani dosavadní správci provincie zkrátka nepocítovali potřebu být na takové situace připraveni, že tedy požáry nebyly, alespoň do té doby, časté. Uvědomme si ale, že se společně s Pliniem pohybujeme sice v subatlantické době, ale na rozhraní mezi její vlhčí periodou a nastupujícím srážkovým minimem.⁴⁴⁹ Pokud bychom brali v potaz tento faktor, jevila by se nám tato zpráva o ohni v Nikomédei jako možný doklad nebo důsledek – chceme-li – tohoto klimatického jevu. Ale zase bychom byli nuceni tuto hypotézu potvrdit dalšími důkazy. Sám Plinius o žádném nastupujícím suchu nikde přímo nepíše, ačkoli bychom to u člověka, jemuž literatura a věda nebyly zdaleka cizí, mohli předpokládat, že by tak učinil, kdyby takovou změnu pocítoval, anebo by alespoň reflektoval názory jiných, pokud by existovaly. Možná byla změna přece jen příliš pozvolná na to, aby takovou reakci v myslích lidí vyvolala a zvláště už na jejím počátku. Nicméně přesto se Plinius obrací na Trajána s tímto návrhem: *„Uvaž pane, zda pokládáš za vhodné zřídit požární*

⁴⁴⁶ Plinius Ml.: Epistulae X, 33; Vidman, s. 308.

⁴⁴⁷ http://de.wikipedia.org/wiki/Geschichte_der_Feuerwehr.

⁴⁴⁸ EA, s. 101.

⁴⁴⁹ K tématu např. již cit. Behringer.

sbor řemeslníků.“⁴⁵⁰ V některých listech z tohoto souboru se Plinius s císařem domlouvají na stavbě akvaduktu⁴⁵¹: „*Je nutné se postarat, aby nikomédská obec měla vodu.*“⁴⁵² Podobnou situaci řeší i ohledně města Sinope, „*města strádajícího žízní*“⁴⁵³. Důvody by zde mohly být podobné jako v případě požárů, ale také by se to dalo vysvětlit nedbalostí provinciálů, na kterou naráží i Plinius.⁴⁵⁴ Svůj podíl mohly samozřejmě mít i obě příčiny dohromady; tyto dohady ale přenechejme kompetentním vědeckým disciplínám.

V jiném dopise nalezneme narážku na odlesňování, které autor nepřímou lokalizuje do okolí Nikomédie: „*Na území Nikomédském leží velké jezero, po němž se po lodích až k silnici dopravuje levně a téměř bezpracně mramor, potraviny, dříví a stavební materiál.*“⁴⁵⁵ Plinius však vození dřeva pouze zmiňuje, aniž by hovořil o jakémkoli negativním dopadu. Stejně tak postupuje ve zbytku listu, ve kterém prezentuje císaři návrh na vybudování kanálu, který by spojil zmíněné jezero s mořem, aby se ještě více snížily náklady na dopravu materiálu. Projekt považuje za jednoznačně užitečnou věc a ani bithýnskému králi nevyčítá, že kanál stavěl, ale to, že ho nedokončil.⁴⁵⁶ Za jedinou starost pisatel považuje „*přesně zjistit, kolik vody a odkud jezero dostává, aby snad spojeno s mořem celé nevyteklo.*“⁴⁵⁷

Voda působila starosti i pozůstalým po jejich zesnulých příbuzných. Plinius píše císaři: „*Několik lidí mě žádalo, abych jim po vzoru jiných prokonzulů dovolil přenést ostatky jejich rodinných příslušníků poškozené stářím nebo rozvodněnou řekou nebo jiným podobným způsobem.*“⁴⁵⁸ Je otázkou, zda řeka⁴⁵⁹ působila potíže vždy, anebo až v posledních letech, ať už v důsledku lidské činnosti, které jsme zmínili již dříve, nebo kvůli nějakému čistě přírodnímu faktoru.

Odlišný problém s vodním tokem prezentuje Plinius takřka na konci X. knihy, v posledním listu, který se týká našeho tématu: „*Elegantní, hezké město Amastris počítá k svým největším ozdobám velmi krásné a dlouhé náměstí; po jedné straně se po celé délce táhne to, čemu se říká řeka, co však je ve skutečnosti ohavná stoka, odpudivá na pohled svou špínou a šířící nákazu hnusným zápachem. Z těchto důvodů je rozhodně třeba ji*

⁴⁵⁰ Plinius ML.: Epistulae X, 33, 3; Vidman, s. 308.

⁴⁵¹ Plinius ML.: Epistulae X, 37 a 38.; Vidman, s. 310.

⁴⁵² Plinius ML.: Epistulae X, 38; Vidman, s. 310.

⁴⁵³ Plinius ML.: Epistulae X, 39; Vidman, s. 311. K tomu dále X, 90 a 91.

⁴⁵⁴ Plinius ML.: Epistulae X, 39; Vidman, s. 311. Autor zde upozorňuje císaře na časté mrhání veřejnými prostředky na nekvalitní nebo nedokončené stavby. Podobně i u chystané stavby akvaduktu – X, 37.

⁴⁵⁵ Plinius ML.: Epistulae X, 41; Vidman, s. 313.

⁴⁵⁶ Plinius: Epistulae X, 41.

⁴⁵⁷ Plinius: Epistulae X, 41. Jezero totiž prý leželo o 40 loket výše než moře - viz X, 41.

⁴⁵⁸ Plinius: Epistulae X, 68.

⁴⁵⁹ Plinius neudává, o jakou lokalitu se jedná.

*zakryt kvůli ozdravení i zkrášlení města....“*⁴⁶⁰ Tento fenomén již autor stejně jako adresát⁴⁶¹ za problém pokládají, Plinius však potíží pouze konstatuje, neuvádí např. zdroj oné špíny, zda jsou jím přímo produkty lidské činnosti nebo jde o znečištění přírodního původu hlínou či nežádoucím rostlinstvem.

⁴⁶⁰ Plinius: Epistulae X, 98.

⁴⁶¹ Plinius: Epistulae X, 99.

5 JUVENALIS: SATIRY

V⁴⁶² 2. satíře reflektuje Iuvenalis letní horko v Římě, když se strefuje do zbohatlíka Crispina:

*„lehčí si navléká prsteny v létě, kdy prsty se potí,
protože kameny těžké je obtížné nosit mu v horku“⁴⁶³*

Na povahu římského léta naráží básník i v 2. satíře, když zesměšňuje zálibu v lehkém oděvu jedné ženy:

*„..... Co učiní teprve jiní,
spatří-li tebe, s tvým vznešeným jménem, brát na sebe roucho
průsvitné ...
..... „Je červenec žhavý,
trápí mne horko!“ – Radš vůbec se svlékni ...“⁴⁶⁴*

3. satiru Iuvenalis věnoval obecně nesnázím spojeným s životem v Římě. Jako demonstraci používá motiv loučení se s přítelem (Umbriciem), který nespokojen v Městě odtamtud odchází. Jako první problém odráží autor reflektuje zřejmě hluchost, když zdůrazňuje protiklad, kterým se vyznačuje lokalita, kam Umbricius směřuje:

*„Ačkoliv plní mne smutkem, že odchází starý můj přítel,
přec mu jen pochválit musím, že hodlá se usadit v Kúmách
tichých ...
branou jsou Baii a vábným pobřežím sladkého klidu.“⁴⁶⁵*

Jmenovaná lokalita byla atraktivní pro římskou vyšší vrstvu. I v jižní Itálii se člověk mohl setkat s nepříjemným prostředím, ale pro básníka představoval největší zlo právě Řím. Svůj útok lokálně konkretizuje, když jmenuje pověstnou městskou čtvrť:

⁴⁶² Užívám překladu Z. K. Vysokého z r. 1972 (Iuvenalis: Satiry; Antická knihovna).

⁴⁶³ Sat. 1, 28-29.

⁴⁶⁴ Sat. 2, 65-71.

⁴⁶⁵ Sat 3, 1-4.

„Opravdu radši si Prochyty⁴⁶⁶ zvolím než Suburu římskou.“⁴⁶⁷

Vzápětí dodává, jakými dalšími neduhy Věčné město trpělo:

„Není nikde tak zle, tak pusto, že proto bys nechtěl
raděj tam v klidu si žít, než bát se zde požárů⁴⁶⁸ nebo
věčného borcení domů⁴⁶⁹ a tisíce úkladů jiných
v záludném městě a básníků davu, jenž přednáší v srpnu⁴⁷⁰.“⁴⁷¹

Když Juvenalis líčí, kterak se Umbricius vydává na cestu, projevuje nevoli k úbytku zelených ploch.⁴⁷² Stejný pocit přisuzuje i příslušným nadpřirozeným entitám:

„V Egeriin dál vejdemo úval a k jeskyním, které
od pravých velmi se liší... Oč vlídnější bylo by božstvo,
sídlicí ve vodách těchto, jen kdyby svým zeleným lemem
louky svíraly vlny a půdu nehyzdil mramor!“⁴⁷³

Stejný problém se odráží v pasáži, ve které jinak básník rozvádí podrobněji problém římských činžovních domů. K tomu přidává živé líčení situace, kdy v domě vypukne požár:

„Bojí se někdo, či bál se, že v Praenestě chladném⁴⁷⁴ se zřítí
dům nebo ve Volsiniích, jež leží v zeleni⁴⁷⁵ kopců,
v Gabiích venkovsky prostých neb na srázné Tiburské tvrzi⁴⁷⁶?

⁴⁶⁶ Ostrov u Neapolského zálivu.

⁴⁶⁷ sat 3, 5

⁴⁶⁸ Za Trajana vydán zákon o minimálním rozestupu staveb, aby se případný oheň dále nešířil. K problematice požárů v Římě např. již cit. Thommen, s. 103-106.

⁴⁶⁹ Způsobeno nekvalitní prací a stavěním více pater, než bylo povoleno. K problematice obytných budov např. Thommen, s. 124-131.

⁴⁷⁰ Zvyk veřejných recitací v tomto měsíci byl utrpením pro nedobrovolné posluchače. Uvedeno v komentáři k mnou užívanému překladu, s. 199.

⁴⁷¹ Sat 3, 6-9.

⁴⁷² Juvenalis pocházel z Kampánie a byl zvyklý pobývat ve venkovském prostředí na rodinném statku.

⁴⁷³ Sat 3, 17-20.

⁴⁷⁴ Narážka na parné léto v římských ulicích.

⁴⁷⁵ V Římě už moc zeleně v té době nezbývalo. K tématu např. Thommen, s. 85-94.

*My však bydlíme v městě, jež spočívá z veliké části
na křehkých podpěrách. Tohle je vše, co podnikne správce:
ucpat dá široký otvor, jež zanechá trhlina stará,
lidi pak vybídne v domě, by klidně jen spali, ač hrozí
sesutím krov ... Tam jinak se žije, kde nehrozí požár,
v noci se nemusíš bát! – Tu soused už o vodu prosí,
stěhuje honem svou trošku, už třetí ti poschodí doutná –
ty při tom o ničem nevíš! Když zdůli šíří se zmatek,
naposled vyhořet musí, kdo před deštěm chráněn je jenom
taškovou střechou⁴⁷⁷, kde holoubci hnízdí a snášejí vejce
...“⁴⁷⁸*

Juvenalis s trpkostí poukazuje na skutečnost, že osud chudších obyvatel byl nobilitě lhostejný. Dokládá, že riziko požáru se nevyhýbalo ani soukromým domům, ale když prý k něčemu takovému došlo, okamžitě to bylo považováno za tragédii.⁴⁷⁹ Básník prozrazuje, že výše nájemného v činžovních bytech přesto nebyla zanedbatelná.⁴⁸⁰ Zmiňuje nesnadnou dostupnost vody pro obyvatele těchto objektů, uvádí to ve srovnání se soukromým bydlením mimo Řím:

*„Při něm je zahrádka malá a výhodná studna, z níž všechny
rostlinky zaliješ hravě, a nemusíš vážit vodu
z hloubky...“⁴⁸¹*

Na dalších řádcích reflektuje básník opět problém s hlukem, který jmenuje (vedle horka⁴⁸²) jako příčinu nedostatku spánku:

„... Což v nějakých činžovních bytech

⁴⁷⁶ Autor uvádí v protikladu k Římu oblíbená rekreační střediska tehdejší nobility. V Tiburu si postavil vilu i císař Hadrián.

⁴⁷⁷ Poslední patro insuly – nejlevnější nájem – bydleli tam ti nejchudší nájemníci.

⁴⁷⁸ Sat. 3, 190-202

⁴⁷⁹ Sat. 3, 203-222

⁴⁸⁰ Sat. 3, 223-225

⁴⁸¹ Sat. 3, 226-228

⁴⁸² Plochy se zástavbou, zbavené zeleně, představují v horkém období letních měsíců problém i pro dnešní městská sídliště. Zeleně má totiž schopnost vzduch v noci ochlazovat, k čemuž nemůže dojít, je-li porost odstraněn. Podobnou situaci lze předpokládat pro Řím, ačkoli ji básník nezmiňuje.

*můžeš zamhouřit oko?*⁴⁸³ *I spánek v městě je drahý!*
*Tu jsou kořeny zla. Když v těsném záhybu ulic*⁴⁸⁴
tísni se vozy a nadávky zazní, že nemůže dále
*stádo se hýbat*⁴⁸⁵, *i Drusus se vzbudí i tuleni mořští ...*⁴⁸⁶

Provoz v ulicích byl problémem sám o sobě. Ani Římu nebyly neznámé dopravní zácpy. Ty tehdy ale silně doléhaly i na chodce:

*„Nadto nás předstihne ještě, když nám tu překáží v spěchu
vlna, jež před námi stojí, a vzadu svírá nám záda
lidu široký zástup; ten loktem do tebe vrazí,
tvrdou žerdí zas onen, ten latí tě do hlavy praští,
jiný s velikým džbánem. I boříš se nohama v blátě,
občas šlápne tě bota a v palci máš vojenský cvoček ...
Pohled' na mračna kouře, v nichž k hostině spěchají lidé!
Účastníků je stovka a každý má kuchyni s sebou.
Corbulo stěží by zvládl to množství obrovských nádob,
na hlavě srovnaných věcí, jež vzpřímeně ubohý sluha
nese, spěchaje schválně, by oheň mu nezhasl cestou!
Tuniky sešité znova, zas prasknou v davu. Tu jedle
houpá se na voze, který se blíží, a na jiných kárách
vezou sem sosny; ty shora už kývají na postrach chodcům.
Praskne-li náprava vozu, jenž přiváží kararský mramor,
náklad se zvrhne a spousta se rozsype nad davem chodců,
copak z nich chudáků zbude?*⁴⁸⁷ *Kdo údy shledá či kosti?*
*Tak jim to rozmáčkne těla, že všichni ti lidé se ztratí,
jako se rozplyne dech.*⁴⁸⁸

⁴⁸³ Juvenalis jmenované problémy vnímal asi opravdu citlivěji než obyvatelé, kteří už na to byli zvyklí. I dnes člověk z vesnice může trpět, pokud se přestěhuje do města, než si zvykne.

⁴⁸⁴ Vliv na akustiku - v úzkém prostoru se zvuk rychleji a více šíří vzhůru a je tedy slyšet i nahoře. Podobný jev např. ozvěna pod mostem nebo v tunelu.

⁴⁸⁵ Tolik zvířat v ulicích muselo představovat i silný zdroj zápachu. Autor to však neuvádí. Na tohle byli zvyklí i venkované. Pro obyvatele dnešních měst by ale samozřejmě to byla nová zkušenost. Zdroje zápachu ve městech jsou dnes trochu odlišné, ač ne úplně. Smog trápil i antická města – uvedeno již v jiných kapitolách.

⁴⁸⁶ Sat. 3, 234-238.

⁴⁸⁷ Nepřímá narážka na přetěžování cest – podobně jako dnes kamiony ničí silnice.

Když píše o nezřízeném labužnictví, konkrétně o rybích pokrmech, zmiňuje básník zamrzání řek v Černomoří:

*„... Kus velký, že nezadal rybám
zamrzlým v maiótských⁴⁸⁹ vodách a vrhaným posléze k proudu
pontského ústí⁴⁹⁰, když rozmrznou toky, jež zahřeje slunce,
ztučnělým dlouhými mrazy a liknavým životem líným.“⁴⁹¹*

Období, které předchází zimě, nebylo zřejmě v antice považováno za romantické, jak je tomu dnes⁴⁹²:

*„... Už střídala vražedný podzim
zima ... „⁴⁹³*

Další verše prozrazují, že i jaro s sebou neslo určité neduhy:

*„Proto jsem patrně vstával tak časně a opouštěl ženu,
návrším esquilijským se štvál i v studeném čase,
nedbaje krupobití, jimž vzduch se zle rozbouřil z jara,
nedbaje prudkého deště, jenž crčel mi bohatě z pláště!“⁴⁹⁴*

Juvenalis si stěžuje na trpký úděl klientského života. Ten se prý projevoval např. na hostinách, kde se činily rozdíly, co se předloží k jídlu patronovi a co klientovi. Básník v té souvislosti tepe požívačnost římských boháčů a prozrazuje při tom jeden z důsledků, který to mělo pro vodní faunu:

„Parmici předloží pánu až odněkud z Korsiky, možná

⁴⁸⁸ Sat. 3, 243-260.

⁴⁸⁹ Azovské moře.

⁴⁹⁰ Extrémní zimy se zde sice mohou příležitostně vyskytnout i dnes-jedná se o jižní Ukrajinu. Každopádně to není pravidlem, takže uvedená zmínka pravděpodobně svědčí o chladnějším klimatu v římské době.

⁴⁹¹ Sat. 4, 41-44.

⁴⁹² Možná se jedná o pozdní, dušičkový podzim, který už je drsný.

⁴⁹³ Sat 4, 67-68.

⁴⁹⁴ Sat 4, 76-79.

*od výspy tauromenské⁴⁹⁵. Vždyť v nejbližších končinách mořských
bylo už shledáno všechno i schytáno: lačnost je strašná,
poptávka na trhu nutí vždy znovu a hlouběji sítě
ponořit v okolní moře; zde nemůže dorůst ryba.
Proto jen vzdálený svět nám zásobí nákladnou kuchyň“⁴⁹⁶*

*„... I Virronu přinesou z proudů
sicilských úhoře-obra. (Nic nedbají Charybdy zrádné
bláhové rybářské sítě, když ztiší se deštivý vítr,
...)....“⁴⁹⁷*

Klientům se mohlo o exotické krmi pouze zdát. Juvenalis v těchto verších mj. naráží na nepřízeň klimatu⁴⁹⁸ a na znečištění řeky protékající Římem:

*Na vás úhořík čeká jak hubená užovka dlouhý,
anebo tiberský okoun (však oba jsou ze zdejší řeky)
s tělem skvrnitým mrazy a živý kalem stok městských⁴⁹⁹,
protože do středu města rád proniká podzemní drahou.“⁵⁰⁰*

Ačkoliv je 6. satira věnována ženské zkaženosti, najdeme i zde narážky na problémy životního prostředí. Náš básník uvádí tuto knihu ódou na Saturnův věk a jako jednu z jeho charakteristik uvádí: „... *svěží ještě i nebe*“⁵⁰¹ Pravděpodobně se jedná o reflexi problému se smogem, který antická města sužoval.⁵⁰²

O tom, jak obtížný element městského života představoval hluk, svědčí další zmínka o něm, když si Juvenalis stěžuje na špatné podmínky pro básnickou tvorbu:

*„Básník však opravdu velký, ...
musí mít volnost ducha a nesmí naň doléhat tíseň*

⁴⁹⁵ Sever Sicílie - zřejmě se tu demonstuje dálka, odkud se ryby vozily.

⁴⁹⁶ Sat 5, 92-97.

⁴⁹⁷ Sat. 5, 97-102.

⁴⁹⁸ V rozporu s Pliniovou chválou Itálie – Nat.hist. XXXVII, 1.

⁴⁹⁹ Systém městské kanalizace vyústoval zpravidla do řeky, v Římě i všude po světě.

⁵⁰⁰ Sat 5, 99-106.

⁵⁰¹ Sat 6, 11.

⁵⁰² K smogu v Římě např. Weeber, K.W., Smog über Attika. Zürich-München 1990.

*stejně jak trampoty všední: on touží po lesním tichu,
doušku z pramene Múz ...“⁵⁰³*

V 9. satíře, věnované mužským neřestem, zase básník reflektuje krutost zimy v Itálii:

*„Koupím-li druhého⁵⁰⁴ k němu ... pak musím
oba dva krmit. Až zafouká zima, co potom si počnu?
Copak jim, prosím tě, řeknu, až v studených větrech jim záda
omrznou a nohy? Ať drží se dobře a dočkají slunce?“⁵⁰⁵*

I Juvenalis možná naráží na problém deforestace. Na první pohled to tak nevypadá, naopak se zdá, že se jedná o environmentální pozitivum. V jednom verši je totiž zmíněna jedna oblast v severní Africe, kterou doprovází z hlediska geografického překvapivý přívlastek:

„v okolí Thabraky⁵⁰⁶ kdesi, kde stinné lesy se táhnou“⁵⁰⁷

Vzhledem k chladnějšímu klimatu v období římského starověku výskyt lesů ve zmíněném zeměpisném prostoru zas tak překvapivý být nemusí.⁵⁰⁸ Za narážku na nedostatek stromů, či lesů, můžeme považovat adjektivum stinný, které básník užívá. To může evokovat jak situaci v Itálii obecně, tak v Římě, který byl postupně zbaven stromového porostu.⁵⁰⁹ Ne zrovna příliš příjemným místem byla již jmenovaná Subura. Básník v jednom z veršů poukazuje na nedostatek klidu, když se vysmívá zbohatlíkům, kterým se podařilo odtud dostat:

*„Ztratit se najednou z dohledu fora je dnes už tak málo
nápadným zjevem, jak do Esquilií přesídlit třeba*

⁵⁰³ Sat 7, 53-59.

⁵⁰⁴ Otroka.

⁵⁰⁵ Sat 9, 66-69.

⁵⁰⁶ V Numidii (uvedeno v seznamu vlastních jmen v užívané překladové edici).

⁵⁰⁷ Sat. 10, 195.

⁵⁰⁸ O chladnějším klimatu v řím. době jsem se zmínil již u obou Pliniů.

⁵⁰⁹ Jde spíše o stromy ve městě, na italském venkově bylo stromů dost až do pozdní antiky-deforestace byla problém víc lokální než globální.

*z hlučné Subury. ... „*⁵¹⁰

Ohledně klimatu v Itálii možná zaslouží pozornost jeden verš, ač také zcela nenápadný. Juvenalis, jako obvykle, teskní po zašlých starých časech a mezi verši čteme rovněž tato slova, z nichž nás zajímá prostřední řádek:

*„Stoly za oněch časů se robily ze stromů vzrostlých
doma; když vichřice sklála, jak stává se, letitý ořech,
bylo hned k účelu tomu dost vhodného, dobrého dřeva.“*⁵¹¹

Mohli bychom si myslet, že na občasném výskytu silnějšího větru není nic zvláštního. Nicméně vítr, který dokáže porazit vzrostlý ořešák, určitě nedisponuje zanedbatelnou silou⁵¹², a výskyt takového živlu můžeme považovat za environmentální problém.⁵¹³ Citovaný verš vyvolává dojem, že Římana taková bouře nevyvedla z míry, tj. že byla běžným jevem, ač občasným. Je otázkou, zda se to týkalo celého období antiky nebo i delšího časového záběru, nebo zda autor pouze nepřenáší uměle na minulost vlastní zkušenosti⁵¹⁴ s počasím.

O řádění živlů tohoto druhu se básník zmiňuje i na začátku 12. satiry. Tentokrát se jedná o konkrétní (historický) úkaz, mořskou bouři, nejen jednu, ale hned dvě, které jak básník uvádí, zastihly jeho přátele na moři. Juvenalis adresuje tuto zprávu jakémusi Corvinovi⁵¹⁵. Nejdříve zmiňuje osud prvního přítele⁵¹⁶ a vyjadřuje díky bohům, za to, že se zachránil:

„... dal bych přivléci býka...

⁵¹⁰ Sat. 11, 50-52.

⁵¹¹ Sat 11, 117-119.

⁵¹² Srov. s Beaufortovou stupnicí síly větru.

⁵¹³ Např. v kapitole o Pliniovi St. takové fenomény do své práce zařazuje.

⁵¹⁴ Děje se to tak dodnes – spousta lidí si myslí, že klima je od poslední glaciály vesměs stejné. Pojmy jako malá doba ledová nejsou většinou laiků známy.

⁵¹⁵ O Corvinovi není nic blíže známo. Jen to, že Corvinové jako rodina patřili mezi zchudlé příslušníky římské nobility. K té patřil i Juvenalis, proto předpokládám, že podobný osud z nich udělal přátele.

⁵¹⁶ Jméno Juvenalis neuvádí. Překladatel Vysoký uvádí v komentáři k této satirě – v jejím stručném obsahu – pouze jednoho přítele = Catulla (pozn.: nemá na mysli onoho slavného básníka, triumvíra lásky – nebyli s Juv. současníci – onen Catullus žil více než 100 dříve). O Catullovi však Juvenalis píše (dle mého názoru) až o pár veršů dále (*Slyš však i o jiné zkoušce, a znovu své pohnutí vyslov* (verš 24) ... *takový postihl osud i Catulla* (verš 29). Verše před tím (1-23) se možná týkají někoho jiného. Jedině, že by popis bouře (17-23) byl pouze citací z jiného básníka a Juvenalis ve verši 24 naznačuje, že teď už popíše to, co zažil skutečně Catullus (o jiné zkoušce). Tomu by nasvědčovalo to, že jméno prvního přítele Juv. neuvádí, pokud se ovšem nejedná přímo o adresáta – tedy o Corvina.

*... a klesl jen úderem mocným
do týlu sražen, když přítel se vrátil, jenž strašlivě zkusil,
dosud pln zmatku a úžasu nad tím, že vyvázl šťastně!*⁵¹⁷

Těžko říci, zda to byla bouře mimořádné síly. Dá se předpokládat, že taková nebezpečí byla při cestě po moři běžná. Každopádně (minimálně podle Juvenala) tato bouře byla zřejmě dostatečně silná na to, aby loď ztroskotala, jinak by nepronášel taková díkuvzdání. Na sílu bouře může ukazovat i to, že mu na její popis⁵¹⁸ stálo za to obětovat více než jeden, dva verše (oproti normálu):

*„Vyvázl z rozmarů moře a unikl úderům blesku:
hustými černými mračny se najednou zakrylo nebe,
ztopeno v hlubokou noc, a náhle zachvátil ráhna
oheň; tu kdekdo už ve vlastním těle blesk cítil a brzy
pomyslí, omráčen hrůzou, že ani když ztroskotá koráb,
není to horší, než hoří-li plachty. Jen v básni se stává,
líčí-li na moři bouře, že bývá vše podobně strašné.“*⁵¹⁹

Následně Juvenalis podává zprávu o tom, co potkalo druhého přítele Catulla. Básník poukazuje na to, že podobné pohromy nejsou úplně vzácností a zároveň naráží na religiozitu spojenou s mořskými bouřemi:

*„Slyš však i o jiné zkoušce a znovu své pohnutí vyslov,
jakkoli vše, co se stalo, je článkem jen strašlivým téhož
osudu, jaký už postihl mnohé a o jakém svědčí
obrázky v přečetných chrámech, jež lidé tam z vděčnosti dali.
Kdopak neví snad dosud, že Isis malíře živí?“*^{520,521}

⁵¹⁷ Sat. 12, 11-16.

⁵¹⁸ Pravděpodobně podaný navrátilivším se přítelem, pokud to není pouze ukázka popisu bouře z pera nějakého jiného básníka (např. Vergilia), jak jsem avizoval v dřívější poznámce – tomu by snad nasvědčoval verš 22-23.

⁵¹⁹ Sat. 12, 17-23

⁵²⁰ Z vděčnosti za své zachránění věnovali trosečníci, kteří šťastně přežili bouři na moři, do chrámu ochranných božstev (v době císařské zvláště všestranně uctívané Isidy) obrázky lodní katastrofy; zruční malíři měli z toho slušný zdroj příjmů. (citováno z překladatelova komentáře k 12. satíře). Podobné praktiky se uplatňovaly např. po vyléčení z nemoci, kdy šťastlivci obětovali např. model vyléčené končetiny. K tématu např. Rüpke, J.: Náboženství Římanů. Praha 2008.

Nyní již vlastní líčení zážitku, zprostředkovaného asi navrátilivším se přítelem. Juvenalis podává informaci o tom, jakým způsobem se dalo čelit nejhorším následkům bouře. Používá přirovnání k (údajnému) chování jednoho známého vodního hlodavce:

*„Takový postihl osud i Catulla přítele mého.
Když se již potápěl spodek, byv vodními spoustami zalit,
břevna na bocích lodi šla od sebe nápirem živlů,
když už i kormidelník, ač zkušený, starý se vzdával
naděje, tu on⁵²² chtěl ulehčit lodi⁵²³ a srovnat se s větry,
jak to činívá bobr, jenž neváhá vyklestit sebe,
aby si zachránil život i za ztrátu vlastního moudří
(dobře on rozumí sobě, že skrývá tam léčivou sílu).⁵²⁴
Naléhal Catullus proto: „Co mám tu, vše svrhnete do vln!“,
odhodlán obětovat i nejskvělejší své věci,
nachové látky...“⁵²⁵
„Většina nezbytných věcí se odhodí. přes tyto ztráty
zatížení je značné. Tu pohromou, kvapící rychle,
dohnán byl k ráznému činu: i podetne konečně stožár,
vymkne se v krajní tísní. Tot' poslední naděje spásy,
zkomolit vlastní svou loď a hledět tak záhubě ujít! –
Svěř pak svůj život hře větrů a vln, věř sroubené lodi,
vzdálen jsa od jisté smrti tak právě jen na čtyři prsty,
anebo na sedm prstů, když trámy jsou obzvláště silné!
Potom, už zásoben chlebem i sítkou a objemnou lahví,
pohlédni, máš-li sekýru ostrou, jež hodí se v bouři.“⁵²⁶*

Další verše už vykreslují obraz po utišení bouře.⁵²⁷

⁵²¹ Sat. 12, 24-28.

⁵²² Catullus.

⁵²³ Shoením nákladu do moře (uvádí překladatel).

⁵²⁴ Toto bobří chování je smyšlenka (uvádí překladatel).

⁵²⁵ Sat 12, 29-40 (výčet věcí, kterých se Catullus zbavil pokračuje do verše 51).

⁵²⁶ Sat. 12, 52-61.

⁵²⁷ Sat. 12, 62-82

Lidé byli za zdraví a záchranu, i za pokojný posmrtný život svůj i svých blízkých ochotni dát bohům jakýkoli dárek. Juvenalis se snaží naznačit, že jeho obětiny nejsou nic ve srovnání s některými výstřednostmi doby. Nic zřejmě nebylo dost exotické. V této souvislosti zmiňuje chov slonů v Itálii, ač vzácný fenomén. Tato velká zvířata zajisté vyžadovala pro své žití nemalý prostor, který jejich majitelé museli najít někde v okolí svých statků. Básník ve vsuvce podává stručnou historii užívání slonů ve vojenství.:

*„nelze v Latii spatřit či jinde v končinách našich
takovou obludu (slona) zvláštní – jen v Turnově kraji žije,
původem z černošské země, a pase se v rutulském křoví
(chráněný císařský houf, ne určený k poddanské službě,
potomci slavných těch předků, jimž velel Hannibal tyrský,
veleli vůdcové naši a onen král z molosské země:
celé oddíly vojska kdys sedaly na jejich hřbetech –
podstatná válečná složka! – a do bitvy nosili věže).
Kdo si chce dědictví získat, je schopen každého činu.
Slona by k oltářům hnali a Larům, kde hledají přízeň,
musil by za oběť padnout: jen takové žertvy jsou hodni
významní bůžkové tito i ti, kdo chtějí je získat...”⁵²⁸*

Dá se předpokládat, že takový cizorodý druh mohl už jen svou velikostí krajinu, ve které se pohyboval, poznamenat, což platí jak pro ty slony, kteří byli chováni, tak pro ty, kteří se do Itálie dostali s nepřátelským vojevůdcem.

Ve 13. satíře, kde si bere na mušku špatné svědomí, Juvenalis naráží na problém žhářství:

*„... tu požár, úkladně sírou
živený poblíže dveří, jež nejdříve zasáhne oheň”⁵²⁹*

Požáry představovaly v Římě jedno z neustálých nebezpečí a básník nám prezentuje jeden ze způsobů, jak mohl vzniknout. Zločinnost už byla dle Juvenala považována za jakousi

⁵²⁸ Sat. 12, 103-114.

⁵²⁹ Sat. 13, 145-146.

přirozenost, které už se nikdo nediví.⁵³⁰ Tuto přirozenost věcí srovnává s jinými přirozenostmi v jiných končinách říše. Jednou z nich je těžký boj Pygmejů⁵³¹ s jeřáby:

*„Jestliže jeřábů mračno se přihrne z Thrákie s křikem,
pospíchá bojovný Pygmej, jsa vyzbrojen drobounkou zbraní;
brzy však podlehne v nerovném boji a ukrutný jeřáb
v drápech ho unáší vzduchem... Jen kdybys to viděl tak u nás,
věru že pukl bys smíchem, však v končinách oněch, ač stále
dochází k takovým půtkám, se přece jen nesměje nikdo,
ježto tam celička četa je vysoká nejvýše stopu.“⁵³²*

13. satira je také domovem posledního verše, který stojí vzhledem k našemu tématu v Juvenalově díle za pozornost. Básník zde plísni nekritické tendence, vidět za všemi nebeskými úkazy vyjádření vůle božstva.⁵³³ Opět se zde objevuje pojem větrná smršť, a citovaný verš může přispět do pokladnice podobných případných dokladů o neklidném klimatu Itálie minimálně v autorově době:

„nevidí náhodu tady, či následek větrné smršti“⁵³⁴.

⁵³⁰ Sat. 13, 159-173 (dle překladatelova komentáře).

⁵³¹ Mýtický národ lidí malého vzrůstu.

⁵³² Sat. 13, 167-173.

⁵³³ Sat. 13, 223-229.

⁵³⁴ Sat. 13, 225.

ZÁVĚR

Environmentální problémy se v římské literatuře zrcadlí různým způsobem. Obecně se však dá konstatovat, že se tak děje převážně prostřednictvím lakonických zmínek, často formou nepřímých narážek, kdy autor píše o něčem jiném a je třeba hledanou informaci vydedukovat. Málokdy jsou nějakému jevu z hledané oblasti věnovány více než jeden, dva řádky. Podívejme se na jednotlivá díla, která byla předmětem analýzy.

Vergiliova *Georgica* poskytují asi největší hustotu hledaných informací. Vzhledem k účelu této didaktické básně, nacházíme zmínky o environmentálních problémech v souvislosti se zemědělskou činností. Velké procento vyzvednutých pasáží se týká jevů, které trápily rolníky a ztěžovaly jejich práci: rozmary počasí a škůdci úrody. Básník nezmiňuje nástrahy přírody jako události, ke kterým došlo v konkrétním místě či čase, ale jako nebezpečí, kterým se má zemědělec vyhnout. Vergilius podává celou řadu návodů pro prevenci: radí, ba spíše napomíná, že je třeba sledovat přírodu, která svými projevy prozrazuje, jaké bude počasí; rozlišuje různé typy půdy a popisuje jejich vhodnost či nevhodnost pro zemědělskou činnost. Schvaluje zásahy do krajiny, např. odvádění vodních toků směrem k polím, ve prospěch rolníků. Přírodu pojímá jako prostor a zásobárnu pro člověka. Není ale důvod vinit Vergilia z neúcty k přírodě. Nikde nevidíme náznak toho, že by si byl vědom, že zemědělská činnost může mít pro krajinu negativní důsledky. Za pozornost stojí všimnout si, že z živočišných škůdců jmenuje nejčastěji hady, ačkoliv ti ve skutečnosti hubí skutečné škůdce, např. hlodavce. Na několika místech můžeme narazit na indikátory deforestace, kterou autor bere jako užitečnou činnost, což vychází jak ze snahy oslavit zemědělství jako tradiční povolání, tak ze vztahu tehdejšího člověka k lesu jako takovému. Celkově lze shrnout, že básník nepovažuje environmentální problémy za důsledek lidské činnosti, ale naopak nečinnosti: pokud rolník zahálí, či nedodržuje rituály spojené se zemědělstvím, mezi něž patří i přinášení oběti bohyni Ceres, je za to potrestán nějakou pohromou, která ho připraví o výnos.

Až u Seneky nacházíme pasáže, ve kterých rozpoznáváme problémy, jež se přibližují tomu, co známe z dnešních ekologicky zaměřených článků. Autor pojednává o jednotlivých sférách toho, čemu dnes říkáme neživá příroda. Většinu textu věnuje popisu fyzikálních zákonitostí přírody, ale nezapomíná uvést rozličné abnormality, které geograficky lokalizuje a také někdy časově zařazuje: např. výskyt zemětřesení, nebo vynechání nilských povodní. V souladu se snahou podat vysvětlení, jak příroda funguje,

podává často teorie, jak k té či oné mimořádnosti došlo nebo mohlo dojít: na pomoc si bere teorie různých učenců, někdy s nimi sám polemizuje, ale pravděpodobně tím, že se přikloní k jiné teorii, než aby nějakou vymyslel sám. Vznik pohrom však přičítá zpravidla přírodě, např. znečištění vodních toků přičítá jejich průtokem jeskyněmi, kde jsou nahromaděny škodliviny. Zajímavá je představa o konci světa, který bude probíhat rychle, ale zároveň spolupůsobením všech nástrojů, které má příroda po ruce.

Podobný ráz, jako dotčené Senekovo dílo, má i Přírodní historie, proslulé encyklopedické dílo Plinia Staršího. Liší se ale svým rozsahem, který je ohromující a zahrnuje nejen neživou, ale i živou přírodu, včetně člověka a jeho výtvorů. Pasáže o neživé přírodě se podobají Senekovým *Naturales quaestiones*: rovněž se jedná o výčet různých fenoménů a zákonitostí. Značnou část druhé knihy věnuje Plinius nebeským jevům, a právě zde nejvíce nacházíme zmínky o tom, co bychom mohli spojovat s environmentálními problémy, jako např. extrémní projevy počasí v podobě různých typů silného větru. Výklad je trochu obecnější, nenajdeme zde zpravidla zmínky o konkrétních událostech, ale autor se snaží podat informaci ohledně pravidel výskytu, např. ohledně bouřek či úderu blesku. Část Přírodní historie je věnována zemědělství, a zde nacházíme podobný obsah jako u Vergilia. Zajímavý je výčet rozličných pranostik, na čemž vidíme, jaká důležitost se přisuzovala pozorování přírody za účelem předejít tomu, aby nějaký nepříznivý projev neohrozil úrodu. Ani zde se nikde neobjevuje myšlenka, že by počasí mohl ovlivnit člověk. Za pozornost stojí závěrečná chvála Itálie, která je vnímána téměř jako jakýsi ráj na zemi, který se vyznačuje absencí přírodních extrémů.

Popis konkrétních události paradoxně nenajdeme ve „vědeckém díle“ ale ve sbírce dopisů Plinia Mladšího. Nejznámější je líčení výbuchu Vesuvu a s tím spojené katastrofy. Události věnuje Plinius celé dva dopisy. Jako hlavní předmět těchto listů se však jeví ne pohroma samotná, ale hrdinství lidí, kteří jí museli čelit, v tomto případě samotného autora a jeho strýce. Ačkoliv je popis erupce a doprovodných jevů pokládán za věrohodný, je pravděpodobné, že pisatel užíval i nadsázky a zveličené dramatičnosti, aby tím více podtrhl statečnost zúčastněných aktérů. Vyprávění leckdy připomíná náplň katastrofických filmů americké produkce. Jiný dopis věnuje Plinius Ml. líčení bouřlivého počasí a doprovodné povodně. Jedná se o nejdelší a nejživější popis poměrně obyčejné živelné události, který je v mnou analyzovaných textech k nalezení. Za pozornost stojí také popis venkovských sídel autora, neboť z jejich chvály se dá lehce vyvodit obraz toho, jak to vypadalo v Římě, odkud se na venkov prchalo.

Popisem života Věčného města ale proslul satirik Juvenalis. Čtenář, který by očekával na každé stránce zmínku o nějakém environmentálním problému, by však byl notně zklamán. Většina veršů líčí zkaženost obyvatel antické metropole. Nicméně snad právě z toho důvodu jako jediný ze zkoumaných autorů přisuzuje člověku vinu na vytváření problémů životního prostředí. Básník zmiňuje znečištění Tibery, vzduchu, výskyt požárů; věrně popisuje hluk v římských ulicích, podmínky bydlení v činžovních domech. Pasáže týkající se těchto záležitostí jsou sice oproti celému dílu menšinové, ale zato docela názorné a živé.

Přesto, že přírodní pohromy a různé negativní jevy měly pro antického člověka, který byl na zemědělství závislý více než my dnes, velký význam. objevuje se environmentální problematika v literatuře překvapivě řídce, a to i v naučné. Je patrné, že většina lidí, včetně učenců, si nebyla vědoma negativních účinků lidského působení. Malý výskyt environmentální problematiky v literatuře by snad mohl dokládat, že římské impérium se v té době ještě nenacházelo ve vážnější krizi, ale naopak prožívalo období největšího rozkvětu. Je třeba připomenout teorii o římském klimatickém optimu. Hlubší náznaky toho, že se životní prostor potýkal s problémy, nacházíme až u Plinia Ml. a Juvenala, tedy autorů přelomu 1. a 2. století n. l. Idea věčného Říma však přežívala i dlouho poté, v době, kdy říše stála před rozpadem.

I přes výše uvedené výhrady, se domnívám, že antická literatura si zasluhuje pozornost environmentálních historiků, protože podává jakýsi, alespoň hrubý obraz o duševním vztahu tehdejších lidí k tomu, co pro ně přichystala příroda, nebo co si způsobili sami. Podnětů a návrhů pro další bádání v této oblasti není málo. Vzhledem ke zmíněné představě Roma aeterna a její dlouhé životnosti bylo by zajímavé monitorovat ze stejného úhlu i pozdně římskou literaturu, včetně raně křesťanských autorů. V zájmu vyváženosti je možno se podívat i do republikánského období. Právě proto, že tam bychom čekali pouze politiku, bylo by to o to cennější, pokud bychom tam našli něco k environmentální problematice. Cenné by bylo rovněž rozšířit analýzu textů na řeckou literaturu, jak z doby římské, tak i předchozí, a to i proto, že římscí autoři z řeckých prací často čerpali. Jen tak budeme moci zkonstatovat, zda je v římském pohledu něco originálního a kde. Lákavé by bylo srovnání s přírodními podmínkami dnešního Středomoří, případně dnešního vztahu obyvatel této oblasti k problémům životního prostředí, a to jak současných tak právě těch antických – tedy environmentální problémy antického Středomoří z pera dnešních autorů žijících v mediteránním prostoru. Pro komparační studium se nabízí rovněž otázka vlivu

antických zpracování environmentálních problémů na pozdější období, včetně dnešního myšlení a bádání a konfrontace těchto myšlenkových produktů s jejich antickými předchůdci. Vzhledem k šíři záběru se zde otevírá pole působnosti pro různé vědní obory od čistě přírodovědných přes environmentální dějiny až po klasickou filologii, či psychologii.

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

Prameny:

Vergilius: *Zpěvy rolnické a pastýřské* (přel. O. Vaňorný). Praha 1937.

Seneca: *Quaestiones naturales* (přel. J. Clarke). In: *Physical Science in the Time of Nero*. London 1910. Dostupné na <http://archive.org/details/physicalsciencei00seneiala> [staženo 16. 3. 2013]

Plinius starší: *Kapitoly o přírodě*. Přel. F. Němeček 1973.

C. Plini Secundi *Naturalis historiae libri XXXVII*. Ed. Teubner L. Ian C. Mayhoff. Leipzig: Teubner, 1892 - 1909. (dostupné na databázi klasických textů FF MU Litterae ante portas)

Plinius mladší: *Dopisy*. Přel. L. Vidman. Praha 1988.

Juvenalis: *Satiry* (přel. Z. K. Vysoký). Praha 1972.

Literatura:

Bednář, J.: *Meteorologický slovník výkladový a terminologický*. Praha 1993.

Bednaříková, J. – Kysučan, L.: *Les jako locus amoenus (estetika lesa v antické literatuře)*. In: Klvač, P. (ed.): *Člověk a les*. Brno 2006.

Bednaříková, J. – Kysučan, L.: *Mezi uctíváním a drancováním: vztah k lesu v klasickém starověku*. In: Klvač, P. (ed.): *Člověk a les*. Brno 2006.

Behringer, W.: *Kulturní dějiny klimatu: od doby ledové po globální oteplování*. Praha 2010

Burian, J.: *Římské impérium*. Praha 1994.

Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. Praha 2003.

De Carolis, E.: *Vesuvius, A. D. 79*. Los Angeles 2003.

Eco, U.: *Portrét Plinia Mladšího*. In: *O zrcadlech a jiné eseje*. Praha 2002, s. 235-255.

Galinsky, K.: *Augustan Culture: An Interpretive Introduction*. Princeton 1998.

Hanzlík, S.: *Základy meteorologie a klimatologie*. Praha 1956.

L. Jeleček: *Environmentální dějiny, jejich vznik, conceptualizace a institucionalizace (USA, Evropa a svět)*. In: *Annales historici Presovienses*, 9, 2010, s. 247-274.

Librová, H.: *Láska ke krajině*. Brno 1988.

Mosley, S.: Environmental history of air pollution. Dostupné na <http://www.eolss.net/Sample-Chapters/C09/E6-156-15.pdf> [Staženo 10. 4. 2013]

Rüpke, J.: *Náboženství Římanů*. Praha 2007.

Stibral, K.: *Proč je příroda krásná*. Praha 2005.

Thommen, L.: *Umweltgeschichte der Antike*. München 2009.

Weeber, K.W.: *Smog über Attika*. Zürich-München 1990.

Encyklopedie antiky (ed. L. Svoboda), Praha 1973.

Slovník antické kultury (ed. V. Bahník), Praha 1974.

Slovník latinských spisovatelů (Kuťáková, E – Vidmanová, A. a kol. a spol.). Praha 2004.

Elektronické databáze:

Bibliotheca Teubneriana Latina. München: K. G. Saur-Brepols 2002.

Der Neue Pauly: Enzyklopädie der Antike. Hrsg. von Hubert Cancik. Metzler, Stuttgart 1996–2007.

Perseus digital library.

Wikipedia (angl., něm. verze)